ПРОФ. С. С. БОБЧЕВЪ

ЕЛЕНА
И
ЕЛЕНСКО ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ОСМАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Еленски сборникъ, кн. II, 1937 г.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1937

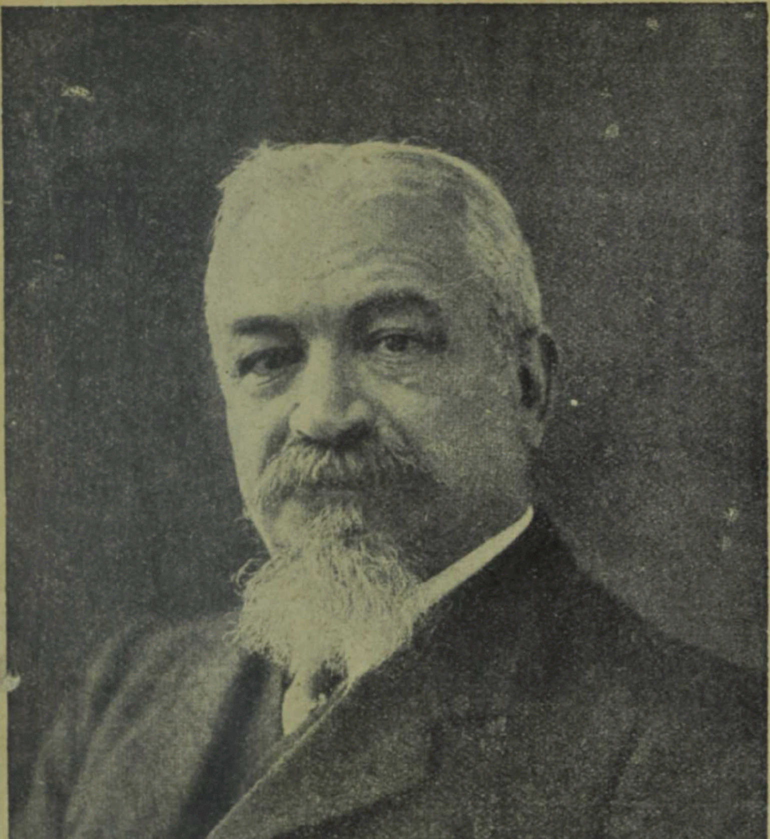

Проф. С. С. Бобчевъ

№ 5667

СВОБОДЕНЪ УНИВЕРСИТЕТЪ БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

II 1701

Еленско презъ време на турското владичество

(Историко-правни и културни бележки)

I. Основание, заселване и название на Елена

Положително не може да се говори нито за времето, нито за условията, при които е основана Елена. Сѫщо — и за названието. Достовѣрни исторически данни за това липсватъ.

Иречекъ загатва, че е възможно, чорбаджиитѣ въ Елена да произхождатъ отъ малкитѣ старобългарски, а именно търновски боляри. Отъ това поменаване нѣкои вадятъ заключение, че Елена трѣбва да е основана веднага следъ падането на Търновското царство и че Горни и Долни Болерци не сѫ нищо друго освенъ колонисти боляри дошли отъ Търново.[1]) Това предположение не може да се обоснове исторически. То си остава като предположение и предание.

Има други разказъ, че градецътъ Елена е основанъ порано отъ падането на Търново, а именно въ Царь-Асеново време, отъ съпругата му царица Елена. Това предава Раковски[2]), като посочва думитѣ на Младенъ войвода, родомъ отъ Елена: „Света царица го съзидала и именемъ своемъ го назовала“.

Друго предание разказва, че старата черква св. Никола нѣкога била осветена въ деня на св. царь Константинъ и царица Елена и затова нарекли селището съ днешното му име.

Пакъ предание: градътъ добилъ името си отъ названието на горския еленъ (рогачъ). Въ гористата околность на Елена имало много елѐни, които сѫ слазяли на водопой въ малката еленска рекичка, съставена отъ околнитѣ долчета. Прочее, елѐнътъ далъ своето название на селището.

Сѫщо така е само едно предположение мнението, изказано отъ П. Р. Славейковъ, че названието си Елена дължи на дървото ела. Таквизъ ели, наистина ще е имало твърде много въ мѣстностьта, гдето е сега селището. Елата е била сечена, за да служи за постройка на първитѣ хижи (колибки) или кѫщи, каквито се посочватъ и до день днешенъ. Особено таквизъ е имало около махалата Еловска, както се нарича и сега една отъ главнитѣ улици — махали въ Елена.

---

[1]) Иречекъ. Исторія болгаръ. Одеско издание; — Никола Станевъ (България подъ иго, 1393—1878) потвърдява предположението на Иречекъ по предание. Той казва, че дѣдитѣ на Горни Болерци дошли отъ Търново, заселили се тукъ, построили си здрави кѫщи, единъ кладенецъ и едно кладенче. Съ преселницитѣ дошли единъ свещеникъ и двама калугери. Следъ време тѣ се преселили въ Елена и другаде.

[2]) Горски пѫтникъ, стр. 93.

Най-разпространенъ и подчертаванъ е разказътъ, облѣченъ въ красива романтична форма за това, че Елена е заселена оть близкитѣ роднини на злочеститѣ младоженци, изклани тука отъ разбойническа чета. Момъкътъ Самуилъ билъ отъ Твърдица, момата отъ Капиново. Твърдишкитѣ сватове повели момата отъ Капиново презъ непроходимитѣ пѫтеки на днешно Еленско, отивайки презъ балкана за село Твърдица, което е на другата страна на Стара-планина. Трагичното събитие извикало участието на роднинитѣ отъ една и друга страна, които сѫ решили да дойдатъ тукъ, за да поменаватъ покойнитѣ и да преливатъ тѣхнитѣ гробове. И до сега посочватъ гроба на Самуила накрай градеца по пѫтя къмъ Твърдица. И до сега на това мѣсто, наричано Самуилецъ, стои забита плоча съ изображение на кръстъ и на четири ангела, а при изображението е написано Възнесение Христово α ω ι 1810. На Самуилецъ се събираха въ годинитѣ на турското владичество и по-късно гражданитѣ, особено отъ Кисьовската махала, като най-близка, за да ознаменуватъ на Възнесение паметьта на Самуила. Елена била паднала на мѣстото при политѣ на Кършова-баиръ, близо до Конашкия мостъ.

Марко Дичевъ въ „Градиво за историята на градъ Елена“ приема тълкуването на Иречека и като съпоставя нѣкои исторически данни за основаването на Елена намѣрва невѣрно казването, че Елена е основана отъ жители преселени отъ Златица 1443 г. въ време на войнитѣ на краль Владислава III Варненчикъ и Трансилванския войвода Янъ Хуниядъ. Тогазъ златичани, които били посрещнали християнскитѣ войски като освободители, за да се спасятъ отъ турци и еничари, избѣгали въ еленския и котленски Балканъ. Обаче Дичевъ твърди, че това заселване на Златичани е станало педесеть години следъ основаването на Елена, което той пресмѣта да е станало около 1393., дата на падането на Търново. За доказателство на златишкото преселване се сочи, между друго, носията на еленчани и колибаритѣ сравнена съ златишко-пирдопската носия — потури, салтамарка, антерия, поясъ, черъ калпакъ и обуща и „опинци съ бѣли навуща“. Златичани заварили тука вече построената черква св. Никола и нѣкои малки кѫщички около нея. Стопанитѣ на тѣзи кѫщички — колибари, - които идвали тука по праздницитѣ да се черкуватъ, следъ заселването на златичани, се пренесли тукъ на постоянно мѣстожителство.

Авторътъ вади отъ туй заключение, че Елена е изникнала следъ падането на Търново, 1393, както твърди Иречекъ, а златичани идватъ следъ 50 години (1443). Прочее, не могатъ злттичани да се сматрятъ за основатели на Елена[1]).

М. Дичевъ изнася, че въ Еленско има предание, какво дѣдитѣ имъ сѫ дошли отъ шоплука. Между друго той привежда и характерното различие въ говора на колибаритѣ отъ Еленско и на селянитѣ отъ Бебрево, Костель, Стара рѣка, Кипилово, Златица, Златарица, Миндя. Въ последнитѣ села населението изговаря окончанието на глаголитѣ отъ второ спрежение твърдо: варвѫ, спѫ, търпѫ, мислѫ, докато въ Еленско казватъ: вървѭ, спѭ, търпѭ, мислѭ. Еленчанинътъ смегчава въ края на думитѣ не само съгласнитѣ д, т, л, м, а и всички съгласни, особено на сѫществителнитѣ имена отъ мѫжки родъ: калпакь куминь, сапунь и въ много случаи измѣнятъ т въ к: овцекя, козикя, кокошкикя, бакю, текю вм. овцетѣ, козитѣ, кокошкитѣ, батю, тетю (татю), а звукътъ д, мѣнятъ на г: гядо вмѣсто дядо[2]).

Всички тѣзи предположения и легендарни разкази, както за названието на Елена, тъй и за заселването ѝ, си оставатъ само предположения и легенди. Това което може да се приеме за положително е, че Елена не е сѫществувала по-рано отъ появяването на турцитѣ и завоеванието на България. Тя е селище отъ по-късенъ произходъ. И най-вѣроятно е овчари, дошли нѣкѫде отъ западна България, които навѣрно сѫ прекарвали презъ балканскитѣ устия своята жива стока за къмъ Тракия — презъ Твърдишкия балканъ или Стара рѣка, и сѫ отивали къмъ Одринъ и Цариградъ, тукъ сѫ намѣрили за удобно да направятъ една спирка за почивка и, като намѣрили, че е удобно мѣстото за паша въ тѣзи дѣвствени поляни между планината, спрѣли се нѣкои отъ тѣхъ и за постоянно живѣене въ разни мѣстности на туй предпланинско живописно землище. По този начинъ сѫ се основали първитѣ полугари — кошари за овце — разхвърляни на разни мѣста около сегашното градче Елена.

Навѣрно най-напредъ на мѣстото, гдето е сега Елена, се е построила нѣкаква сградица – черкова — мѣстностьта „Кръстъ“ напомня за това. Около тази сградица, която е привличала жителитѣ на околнитѣ полугари на светъ день — праздникъ — да се черкуватъ, е възникналъ сборъ, панаиръ — мъничъкъ търгъ (пазаръ), съ стока - нѣкои необходими предмети въ живота. Купцитѣ, които сѫ донасяли тука временно тази стока, по-късно сѫ си построили сѫщо така малки колиби (хижи) за подслонъ и защита. Тъй почнато заселването се развивало и засилвало постепенно; еленското селище порасло и продължавало да има най-близки и непосрѣдни общувания съ скотовъдческитѣ и полугарски малки колиби. По този начинъ се създаватъ и託 еленскитѣ по-голѣми колиби, нѣкои много близко, нѣкои по-далече, отъ централното селище Елена. По този начинъ се явява и картината на първобитното Еленско или Еленска околия, която постепенно се разширява отъ нови заселвания, както срѣдището Елена се разширява отъ постоянни заселвания, идващи главно отъ малкитѣ колибарски селища.

---

[1]) Градиво, 25 и след.

[2]) Ibidem 27.

И така, много еленски челяди сѫ заселени тука или отъ околнитѣ колиби, или отсетне отъ по-далечни мѣста, каквито сѫ били Капиново, Трѣвна, Габрово, Котелъ и пр.

Божиятъ храмъ – малката черквица въ главното еленско селище — а такава е имало винаги въ единъ или въ другъ видъ - този Божи храмъ е билъ притегателниятъ центъръ, който събиралъ на сборъ околнитѣ малки селища. Черковната, така да се каже, задружность е свързвала въ едно цѣло, като въ една задруга, населението отъ околнитѣ колиби. Тѣ съставили една голѣма черковна и поселищна община съ центъръ Елена. Години наредъ колибитѣ се черкували въ Елена и само въ най-ново време тѣ се освобождаватъ отъ тази черковна и сборна зависимость, като почватъ да си строятъ сами черковни храмове — нѣщо, което е ставало отъ края на половината на мин. столѣтие. Доказателства за това има въ ферманитѣ, изисквани и добивани отъ малкитѣ и голѣми Еленски колиби, за да си построятъ сами черковни храмове.

II. Еленска земя (територия)

Градецътъ Елена, сега околийски градъ, доколкото се помни, е билъ винаги презъ време на турското владичество, срѣдище на околия, ако и да се е наричалъ Елена кариеси. Тя е влизала първоначално въ Никополската область, Неболи или Нигеболи ливасѫ, Търновски вакѫфъ. Това се вижда по единъ изриченъ начинъ отъ Ходутнамето на Елена, Капиново и Златица отъ 1841 г. Това Ходутнаме се печата тука въ края, като прибавка къмъ този трудъ.

Никополска область се разбира Никополъ при Търново. Известно време, Видинъ е craналъ ливалѫкъ, область на главенъ управитель — паша (войвода). Въ това време Елена е била въ окрѫга и подъ управлението на Търново, а Търново е било въ зависимость отъ Видинъ.

Самиятъ градецъ Елена се намѣрва на 36 клм. юго-източно отъ Търново. Разположенъ е въ една долина подъ южнитѣ поли на едно високо, находяще се на северъ, Чуканско бърдо, гдето се намѣрватъ колибитѣ или селцата Горни и Долни Чукани. Еленската долина изгледва успоредна съ Стара-планина. На северо-западъ отъ Клитчаровото бърдо и въ неговитѣ южни поли сѫ разположени Горни Болерци и Долни Геновци; на западъ е Гергьовъ рътъ, отъ гдето минава шосето за Търново; на юго-западъ е Янакевъ рътъ и Самуилецъ, презъ които минава шосето за Твърдица (южна България), на югъ е Калето — конусообразна плоскость, задъ която се вижда Шейтанската усойна, Малката Чукара, по-далечъ, — Острецъ, Елаковъ, произнасяно Илаковъ рътъ и Симаново. Между Острецъ и Елаковъ рътъ въ далечината се зарва върха на Твърдишкия балканъ, гордата — Чумерна.

Презъ самата Елена минаватъ 4 рѣкички, които дѣлятъ градеца на 4 главни махали: 1. Еловска — по Попова рѣка; 2. Кметска — надлъжъ Еленската рѣка, на лѣво отъ нея; 3. Михалювска, разположена срещу Кметската, по течението на Еленска рѣка. Кметската е на лѣвия брѣгъ, Михалювската на дѣсния; 4. Кисьовска — разположена по течението на Балювска рѣка. Кисьовската махла се нарича още и „Горенъ край“, както названието „Доленъ край“ се дава на продължението на Михалювската махала, на изтокъ къмъ Голѣмата рѣка, по пѫтя за Марянъ, респ. Беброво.

Еленската рѣка е малка. Въ нея се вливатъ рѣкичкитѣ Балюва, Казашка и Сълбишка Еленската рѣка се събира съ Иванкова рѣка при с. Разпоповци, гдето се нарича Разпоповска, или „Голѣмата рѣка“, която пъкъ нататъкъ тече къмъ Златарица, носи названието Златаришка рѣка. Тя се влива, най-после, въ Янтра.

Въ еленска територия, или въ Еленско, отъ незапомнени времена сѫ разположени така нареченитѣ Еленски колиби, познати въ турско време подъ името „махали“. Въ своя широкъ топракъ[1]) Еленско се е простирало до землищата Златаришко, Бебровско, Фидовско (Фида-бей, сега — село Мариино), Капиновско и Миндевско. Тъй като Еленско не е имало достатъчно земи за обработване, жителитѣ отъ града и отъ колибитѣ сѫ купували имущества въ топрака на току-що поменатитѣ села и тѣ сѫ имали тамъ лозя, ниви, ливади и пр. Лозята на еленчани въ топрака на Фидовско, Миндя и Кара-урманъ сѫ влазани, като паракендета[2]) Еленчани сѫ построявали тамъ свои колиби, нѣкои отъ които съ доста солидни кѫщи, въ които сѫ прекарвали презъ време на винoберма, (гроздоберъ), копань, вързване и пр.

Отъ Елена къмъ Търново се отива по пѫтя презъ тъй наречения Горенъ боазъ (устие, проломъ, дефилé). Този пжть е станалъ коларски въ по-късно време. Други пжть води отъ Елена къмъ Златарица и Горна-Орѣховица презъ Долния боазъ, който пжть сега е по-добре уреденъ отъ Горнобоазкия, водещъ за Търново. Благодарение на автомобилното съобщение, отъ Горно-Орѣховица до Елена презъ Лѣсковецъ — Миндя, или Златарица, и Долния боазъ се стига за часъ — часъ и половина.

---

[1]) **Топракъ**, турска дума, има двояко значение: 1. Землище, имотъ отъ доходни земи, ниви и др. и 2. Земя, пръсть.

[2]) Паракенде, мн. ч. паракендета се казва за недв. имотъ въ землището на друга, отдалечена община. Напр. имотитѣ на еленчани въ Миндя сѫ паракенде.

Освенъ тѣзи пжтища отъ Елена презъ Стара-планина има нѣколко пжтища и пжтеки, отъ които най-важенъ е Твърдишкиятъ пжть — води за Нова-Загора; сжщо Хаинбоазкиятъ; Демиркапийскиятъ води за Сливенъ и Котленскиятъ — за Котелъ.

Самата Елена се намира на 300 метра в. Околностьта е надарена съ богата дива растителность. Най-високиятъ върхъ на югъ е Чумерна на 1535 м.

Отдавна още е билъ привързанъ къмъ Еленско Тузлукътъ, както е и сега, заедно съ Беброво и новото селище Константинъ, основано току следъ Освободителната война и наречено на името на руския гвард. офицеръ полк., по-сетне ген., Константинъ А. Рудановски. Беброво, обаче, като важенъ географски и стратегически пунктъ на пжтя отъ Търново за Стара-рѣка и Сливенъ, винаги е било въ привилегирован административно положение. Въ Худутнамето на Елена за Беброво се казва, че е „дервентъ“. Може да се предполага, че жителитѣ му сж били надарени съ нѣкакви привилегии, като дервентчии, т. е. стражници, или пазачи, на клисурата, която води отъ Беброво презъ Ставрекъ¹), Стара рѣка за Котелъ и Сливенъ.

Елена, като срѣдище на околнитѣ селища — селца, колиби и махали, винаги е живѣла единъ общъ и солидаренъ съ тѣхъ животъ. Тѣ сж влизали въ нейния територияленъ съставъ, въ нейния топракъ (земя или територия), както това става явно отъ поменатото вече Худутнаме.

Тѣзи колиби сж основали, създали и развивали Елена и никакъ не — Елена колибитѣ. Колкото да е парадоксъ, но исторически, етнографски, географски и др. данни идатъ да ни увѣрятъ, че колибитѣ не сж се откжсвали отъ Елена и сж съставяли нейната територия, нейната земя; Елена е зачената отъ тѣхъ и се е развивала много бавно и много слабо. Много отъ еленскитѣ колиби въ продължение на вѣкове сж изпращали въ Елена на заселване своитѣ първи хора, които сж ставали еленски граждани, безъ да се откжснатъ най-напредъ отъ своитѣ първоначални изходни селища. И до сега се посочватъ челяди на еленчани, които сж дошли въ Елена отъ Дрѣньта, Тодювци, Руховци, Багалювци, попъ Бобчевци и пр. и пр.

---

¹) Произнася се и Стеврекъ.

Както се каза по-горе, еленското землище скоро се е оказало съвсемъ тѣсно и неудовлетворяваще поминъчнитѣ и културни нужди на Елена и на привързанитѣ къмъ нея колиби Това еленско население е вършило проникване въ околнитѣ топраци (землища) като е подирило въ тѣхъ, каза се по-горе, земи за разработване, лозя и пр.

Следъ Освобождението въ Еленска околия сж влазяли следнитѣ групи села или колиби, обозначавани като общини: 1. Бебровска селска, 2. Блъсковска селска, 3. Буйновска, 4. Доспатлийска, 5. Драгийска, 6. Дрѣнтска, 7. Еленска градска, 8. Златаришка селска, 9. Капиновска, 10. Кипиловска, 11, Константинска. 12. Костелска, 13. Лазарска (колиби Лазарци), 14. Марянска, 15. Мийковска, 16. Миндювска (с. Миндя), 17. Палишка (колиби Палици), 18. Разповска, 19. Руховска, 20. Синджирлийска, 21. Срѣдньо-колибарска селска, 22. Старорѣшка селска, 23. Ставрешка, 24. Тодювска, 25. Туркоклийска, 26. Чаталъ-дерелийска, 27. Шилковска и 28. Яковска селска.

Съставътъ на тѣзи общини въ разни времена се е измѣнявалъ, защото отъ тѣхъ сж се отнемали и премѣствали въ друга обшина нѣкои отъ колибитѣ или мѣстноститѣ, които имъ сж принадлежали.

Въ особено приложение въ края се печата подробна статистика на тѣзи общини, съставляващи еленската околия, а сжщо така сж включени и бележки, както за жителитѣ, тъй сжщо за сградитѣ и за нѣкои измѣнения въ разни времена.

III. Население

А. Най-раннитѣ жители на Елена и околнитѣ колиби

Въ най-ранно време населението на Еленско е било съвсемъ малочисленно, разхвърляно въ разни колиби околовръстъ на близки и далечни пространства отъ днешния градецъ. И това население се е занимавало, на първо мѣсто и предимно, съ скотовъдство и земледѣлие. Нуждата, както навсѣкжде, е извикала и появяването на занаятчии, като класъ, за който дума ще бжде по-сетне.

Черковната сградица и сборътъ (търгъ, пазаръ), който е ставалъ по случай на нѣкой праздникъ, скоро привлѣкли нѣкои отъ околното население и ги подбудили да си издигнатъ на първо време малки хижи а по-късно и по-голѣми, така че хората отъ полигаритѣ — колибаритѣ, съставяли ядката на първото население въ Елена. То се развивало постепенно, съ прииждане и заселване на нови жители отъ разни мѣста: споредъ нѣкои, както се помена, отъ Златица, Търново, Трѣвна, Габрово и пр.

Споредъ Салнамето (календарь) отъ 1290 г. (1873), печатано въ Русчукъ, въ време на управлението на Мидхатъ паша, като дунавски валия, ние срѣщаме следнитѣ данни за еленското население.

Елена. Кѫщи 360, нофузи: българи 934, виргия 21023 гроша, Харачъ 20159, ошуръ 13420, добитъкъ всичко 678, отъ които 19 свине, 29 магарета, кози хичъ, 274 овце, коне: кобили 27, бинеци (коне за яздене) 2, волове: сагмалъ 192 а впрегатни 32; биволъ: сагмалъ 7, впрегатни 76 глави. А въ Еленска околия мюдюръ (мюдюрлукъ) въ туй време сѫ влазяли, между други общинитѣ: Марянъ на 7 часа южно отъ Търново; кѫщи 360, нофузи 934, виргия 8610, харачъ 6059, ошуръ 12707, добитъкъ 745; Мийковци и пр.

А ето що пише за Елена въ 1835 г. архим. Неофитъ Хилендарски въ своята география, печатана въ Крагуевацъ:

„Елена, село велико съ две черкви и славиноболгарско добропорядъчно училище – грънчерски фабрики, между бърдищата мѣсторазположение, презъ което тече и рѣка. На тия висшеречени села (Габрово, Дрѣново, Елена и Трѣвна) главно мѣстни производъ (максулъ) е коприната и вситѣ сѫ все болгари родомъ жителитѣ — иматъ околни и само български села, именуеми колиби, които употрѣбяватъ скотопитателства и нѣколко търговини“.

Б. Етнически съставъ на населението

Въ Елена и въ околнитѣ колиби живѣятъ изключително българи. Никога тукъ не е имало заселени на постоянно жителство турци. Единствениятъ турчинъ е билъ субашътъ, който вѣроятно, доколкото поне се помни въ действителность, не е идвалъ съ харема си, а самъ. Около субаша е имало нѣколко сеймени (стражари), обикновено бошнаци или помаци. Въ по-късно време при субаша се командирова единъ кятипинъ — писарь, който въ мое време бѣше назначаванъ и за учитель на турски езикъ за желающитѣ.

Никакъвъ гъркъ, евреинъ или арменецъ не се е заселвалъ въ Елена.

Малобройнитѣ цигани — двадесетина кѫщи — сѫ православни. Тѣ говорятъ чистъ български езикъ, пѣятъ български старонародни пѣсни, занимаватъ се съ ковачество, налбантлъкъ, касапство, кирханджилъкъ (тухларство), чалгаджилъкъ (отъ чалгаджия, свирачъ, свирджия), свирятъ по свадбитѣ и на други веселби (инструменти: цигулка, кларне, сантуръ, тамбура, тѫпанъ). Тѣ сѫ веселъ, миренъ и полезенъ елементъ, както впрочемъ подобни православни български цигани живѣятъ и работятъ въ много малки и голѣми градчета въ България — Самоковъ,¹) Копривщица, Трѣвна, Свищовъ, Сливенъ, Казанлъкъ и др.

Между българи и цигани въ старо време не е било възможно да стане сродяване: нито циганинътъ е могълъ да вземе българка, нито българинътъ е смѣялъ да се ожени за циганка. Обаче между тѣзи два елемента винаги е имало едно добро живуване. Въ последно време не е изключено и сродяването между българи и цигани.²)

За ново време ние имаме следнитѣ числа за населението на градеца.

Споредъ официалнитѣ преброявания на населението въ градеца Елена получаватъ се следнитѣ данни:

год. пребр.	число население	българи	турци	цигани
1880	3302	3167	112	—
1887	3005	2950	39	—
1892	2771	2497	7	260
1900	3137	30 2	24	34
1905	3151	3069	4	68
1910	2785	2666	7	94
1920	2662	2655	2	—
1926	2725	—	—	—

Отъ тази статистика излазя първо, че населението въ Елена е расло, напротивъ, че то повече или по-малко е намалявало. Известно време малкото войска, която е квартирувала тамъ, е влияела много върху броя на населението презъ известно време.

Не отговаря на действителностьта показаното въ статистиката неравномѣрно по години число турци. Казахме, че турци въ Елена не е имало. Посочването на турци въ статистиката вѣроятно е по едно недоразумение. Такива сѫ посочени нѣкои случайно намѣрили се тукъ Тузлучане, дошли въ 1880 и 1887 год., както, впрочемъ, и малкия брой турци, посочени въ другитѣ години.

Проф. Иширковъ въ своята статия „Градъ Елена. Поселищно-географски чертици“ (кн. I на Еленски сборникъ), справедливо разсѫждава, че ако за 1880 г. е даденъ го-

---

¹) Въ Самоковъ има около 200 д. цигани, мохамедани, около 150 християни. Както узнавамъ по едно разпитване, еднитѣ и другитѣ обитаватъ една махала, живѣятъ въ съгласие, помежду си приказватъ по цигански, а обикновено сега вече приказватъ по български. Мюсюлманитѣ не се женятъ за християни. Отъ известно време българи зематъ циганки.

²) Интересни бележки за циганитѣ се срѣщатъ у Иречекъ, Княжество България. Ч. I. Бълг. държава на стр. 105 и след. Споредъ неговитѣ издирвания циганитѣ на Балкана сѫ дошли отъ Индия въ 14 стол. и напразно нѣкои свързватъ тѣхното произхождение съ Египетъ, при все че названието имъ гюпци, кѫпти, гипти и др. е послужило за това предположение.

лѣмъ брой за турци — 112 души — тогазъ не сѫ отбелязани циганитѣ и, напротивъ, когато е показанъ голѣмъ брой цигани — 260 души за 1892 год., забелязани сѫ само 7 турци. Така човѣкъ би помислилъ, че въ Елена е имало цигани мохамедани, които сѫ били броени веднажъ за турци, другъ пѫть за цигани. Подобно нѣщо, обаче, не отговаря никакъ на действителностьта. Нито турци, нито цигани мохамедани е имало въ Елена.

Старата еленска носия лека-полека изчезва и особено у женитѣ се замѣнява съ гражданско, така да се рече, облѣкло.

Преди Освобождението въ Елена идваха много турци отъ Тузлука, населенъ съ турци, на пазаря, на който тѣ си пазаруваха всички домашни потрѣби, дрехи и пр., а тѣ продаваха особено плодове, храни и пр. Тузлукътъ е важно и интересно краище отъ Еленско.

Къмъ Тузлука се приписва Златарица, най-голѣмото село въ сегашна Еленска околия, което показва бързо разрастване на населението: отъ 2298 въ 1880 год. то е станало 5116 — въ 1926 г.

Къмъ Тузлука спадатъ сѫщо селата Константинъ, бивше Ахметли, Стара-рѣка, Костелъ, Кесарево и Кипилово. Турцитѣ сѫ вече изселени отъ тѣзи села и сега тѣ сѫ само български. Константинъ — 1427 жители, Стара-рѣка — 1071, Кипилово — 1730. Тузлукътъ се простира на изтокъ далечъ до Котелъ и Османъ-пазарско.

Тузлукътъ, вижда се, е билъ нѣкога чисто българска мѣстность съ многобройни монастири и черкви. При завоеванията на България турцитѣ счели за необходимо да потурчатъ Тузлука по национални, политически и стратегически съображения, както направили и съ Дели-ормана. Тѣ преселили въ тази мѣстность турци отъ Анадола, обстоятелство, което се доказва и отъ самия езикъ на тузлучани и дели-орманци.

Названието Тозлукъ или Тузлукъ е послужило за много догадки: П. Кисимовъ се старае да докаже, че то иде отъ тукъ (соль), понеже тука имало солни рудници, които впрочемъ той напраздно дори, безъ да ги намѣри[1]; други мислятъ, че Тозлука иде отъ тозъ (прахъ, пепель), понеже следъ завоеванието тази мѣстность била обърната на прахъ и пепель.

В. Занаяти и социаленъ съставъ на населението

Населението въ Еленско е състояло, разгледвано по занаяти, отъ: скотовъдци, земледѣлци, лозари, занаятчии (грънчари, казанджии, бояджии, обущари, терзии, градинари, бакали).

---

[1] П. Кисимовъ. Исторически работи. Ч. II. 32.

Земедѣлие. Най-многочислени сѫ били земледѣлцитѣ, включително лозари. Всѣки еленчанинъ отъ града и околиитѣ е ималъ нѣкои и другъ кѫсъ ниви за обработване, което е доставяло голѣма часть отъ необходимото за препитание; всѣки почти, не само еленчанинъ отъ града, но и отъ колибитѣ, е ималъ и нѣкои кѫсъ лозе въ Миндя, Златаришко, Кара-орманъ и въ Фидовскитѣ лозя (при с. Фидабей, сега Марийно). Такива лозя и редомъ съ тѣхъ нѣкои и други ниви съ били паракендета въ поменатитѣ землища: Фидовско, Миндьовско, Капиновско и Кара-орманъ. Поради тази причина еленчани, притежатели на лозя, сѫ строили и поддържали колиби (кѫщици, много пѫти на дваката и добре уредени) за престоoване тамъ, когато ходѣли да обработватъ лозята и нивитѣ си: да копаятъ, заравятъ и по гроздоберъ, — наричанъ тука виноберина. Нека се помене тука пѫтьомъ, че виноберината въ Елена се е извършвала обикновено следъ Кръстовдень и е служила за едно весело преминаване на всички при седѣнки, забавления, хора́, гощавки, тлъки и пр.

Грънчарството въ Елена е било известно време въ цвѣтущо състояние. По-горе видѣхме, че за него говори и отецъ Неофитъ Хилендарски въ своята География отъ 1835 г.

Еленскитѣ грънчари били голѣми майстори по своята добра работа и по глянеца (лустрото), що придавали на грънцитѣ си и по калъпъ — конкурирали даже прочутитѣ шанакъ-калелийски. Тѣ доставяли грънци не само въ цѣлата околия, но въ цѣлия окрѫгъ Търновски и извънъ него. На пазаря въ Горна-Орѣховица идвали отъ много мѣста да дирятъ и купуватъ еленски грънци.

Градинарството отъ памти вѣка е било едно отъ любимитѣ и доходни занятия на еленчани отъ града и околията.

Градинари на тайфи (чети), подъ рѫководството на единъ по-състоятеленъ главатарь, сѫ отивали „на бахчи" въ Румъния, Сърбия, Бесарабия, Маджарско, Русия, стигали сѫ дори чакъ до Кавказъ. Следъ Свѣтовната война тѣ се наредиха и въ Чехословашко, гдето възбудиха конкурентската завистъ на мѣстнитѣ градинари.

Въ тѣзи чужди земи сѫ образували участъци градинарски, работили, сѣяли и садили разни зарзавати и зеленчуци, продавали ги и въ края на сезона, следъ Димитровдень, тѣ се връщали въ Елена съ доста значителни печалби, които, впрочемъ, зависѣли отъ годината. Бахчованлъкътъ — градинарството, впрочемъ, не е било само еленски занаятъ и поминъкъ. Такива градинарски тайфи (сдружения) сѫ ходики печалби въ казанитѣ страни, а и до сега ходятъ и отъ другитѣ околни на Елена села, като Лѣсковецъ, Златарица а така сжщо отъ Трѣвна, Дрѣново и пр.

Бубарство (копринарство). Много важно занятие и благоприятно за поминъка на еленчани е било отъ най-старо време бубарството или копринарството. То е било развито доста много, особено презъ времето следъ Кримската война. Копринарството въ най-старо време обърнало внимание и на турското правителство: търновскитѣ паши, воеводи, аени намѣрили за износно да наложатъ ржка върху производството на пашкулитѣ и обърнали коприненото производство въ нѣщо, като фискална привилегия или регалия. Тѣ уредили силна контрола върху така нареченитѣ „долапи“ (казани), въ които сж варѣли пашкулитѣ — въ Елена казватъ мамулитѣ — и при които сж точили коприната. Нарочни бумбашири (пратеници) идвали отъ Търново, като представители на властьта, надзиравали работата, всѣка вечерь прибирали изработената коприна, запечатвали долапитѣ, да не би презъ нощьта скришомъ да се изработи нѣщо и такъвъ строгъ контролъ се продължавалъ, докато се завърши точенето на коприната.

Турското правителство плащало една съвсемъ нищожна цена за ока пашкули (около 25 гроша тогавашни пари), които едва покривали разноскитѣ и денгубията на стопанитѣ на бубохраненето. Една стара жена въ Елена, баба Цончовица ми казваше: „земаха я, синко, коприната ужъ за царщината, че пакъ кой знае какво правѣха съ нея. Кой знае, дали царщината виждаше нѣкаква файда отъ тѣзи инджетисвания (притѣснения), които ни се правѣха при отглеждането на бубитѣ, работенето и изкарването на коприната“.

Еленчани, които всѣкога сж били будни и пазѣли интереситѣ си, намѣрили за най-добре и по тозъ случай, както въ много други, да изпроводятъ особени пратеници въ Цариградъ, за да се оплачатъ. Такива пратеници сж били въ 1835 и 1838 год. хаджи Цончо попъ Пѣевъ и хаджи Стефанъ Бобчоолу. Благодарение на тѣхнитѣ настоятелни ходатайства въ Цариградъ, тази регалия била отмѣнена съ султанско Ираде, но при условие да се плаща известенъ десетъкъ, опредѣленъ и събиранъ, както билъ събиранъ и десетъкътъ или ошура (ондалъкъ), на разнитѣ земни произведения.

Следъ Кримската война френци и италиянци дошли и се настанили въ Елена въ време на отгледването на бубитѣ. Тѣ откупували пашкулитѣ съ цель да точатъ коприна въ Елена или да ги препращатъ извънъ България. Тъй като около това време другаде бубеното семе било повредено и болно, тѣзи търговци — гости на Елена, приготовлявали и семе бубено, съ което търгували на много износни условия.

Еленчани — търговци — се опитали да правятъ конкуренция на италиянци и французи. Тѣ приготвяли нѣколко години пашкули (мамули) и семе и при тежкитѣ условия на превозъ и въобще на търговия съ чужбина, тѣ отивали въ Италия и южна Франция и понѣкога спечелвали, но много, веднажъ-дважъ, тѣ не сполучвали, вследствие на което скоро трѣбвало да напуснатъ този опитъ на печалба[1]).

Лозарството въ Елена, като клонъ отъ земледѣлието, не е било никога развито, за да може отъ неговото производство да става износъ. Въ самата Елена и въ близкитѣ околности, лозя не е имало и тогава не сѫ успѣвали да посадятъ такива, както въ последно време въ Елена вече сѫ успѣли да засадятъ сполучливо и отгледатъ доста добри лозя. Еленскитѣ лозя, т. е. лозята на жителитѣ отъ града и отъ околията — колибитѣ сѫ били вънъ отъ еленския топракъ въ: Миндя, Кара-орманъ, Капиново, Фидовско, гдето еленчани сѫ имали свои колиби.

Разпространена въ Елена — и значителна е била — домашната индустрия: тъкане пояси, шаеци, губерчета, черги и пр. Произведенията на тази домашна индустрия въ турско време въ Елена и Еленско сѫ били доста усъвършенствувани и търговци отъ много мѣста, дори отъ Босна, сѫ идвали да закупуватъ тѣзи произведения особено пояси. Това занятие е давало удовлетворителна придобивка на кѫщитѣ, които се занимавали съ него. Имало е кѫщи, които сѫ се отличавали с производството на губерчета и килими и то съ известни изящни, художествени дори, рисунки, каквито въ онова време сѫ се тачели и сѫ служели за реноме и реклама на това производство на еленчанкитѣ.

Бояджийство. И то е било едно, макаръ ограничено, поминъчно занятие. Въ всѣки случай то е удовлетворявало мѣстнитѣ нужди на центъра и околията, като се има предъ видъ, че много шаеци е трѣбвало да бѫдатъ боядисани въ желанъ нѣкой цвѣтъ. Сѫщо така е било и съ прежди, пояси и др. тъкани. Бояджиитѣ сѫ имали своитѣ своеобразни фабрики (бояджийски кюпове и каци) до самия дюгенъ, въ който тѣ сѫ приемали донесенитѣ прежди, пояси, платове и пр. Тѣ сѫ държели смѣтка по рабоши, като сѫ давали на стопанина на произведението щенето отъ майката-рабошъ и по рабоша сѫ умѣели, първо, да намѣрятъ веднага даденото за боядисване и, второ — да опредѣлятъ какво трѣбва да плати мющерията.

Казанджийство. Както бояджийството, тъй сѫщо и казанджийството (бакърджийството) не е било много развито, но все пакъ то е задоволявало нуждитѣ на центъра и околията. Еленскитѣ казанджии сж изработвали голѣми и малки котли (казани) — таквизъ за преваряване на джибри въ ракия, изработвали сж тенджери, сахани, менци (медници — бакрачета) и пр.

---

[1]) Такива млади търговци сѫ били Кирчо Петковъ, Илия хаджи Стефановъ Бобчевъ (даскалъ Илия), Тодоръ Михайловски и др.

Ковачи. Ковачи и налбанти сж били предимно циганитѣ, които отъ малки сж чиракували при бащитѣ си или сж усъвършенствували занаята въ последствие, за който, впрочемъ, сж имали конкуренти въ лицето на нѣкои добре реномирани занаятчии отъ българитѣ.

Месари (касапи) въ Елена сж били сжщо така предимно циганитѣ, тъй като тѣ сж се занимавали най-често съ покупка и продажба — чрезъ посрѣдничество, джамбазлъкъ, на едъръ и дребенъ добитъкъ.

Освенъ тѣзи занаяти въ Елена сж сжществували още, въ слабо и първобитно състояние, свещарство (мумджилъкъ), сапунджилъкъ и коюмджилъкъ (златарство).

Не трѣбва да се пропуска между занаятитѣ да се помене за живописството, каквото е сжществувало въ Елена, въ много ранно време. Въ нѣкои лѣтописни бележки се говори за иконописци — болерски калугери, Давидъ и Яковъ. Тѣ работили въ Елена около 1810—1814 г. Споредъ нѣкои данни тѣ ще сж дошли въ Елена отъ Зографския монастиръ. Иконописътъ на малката черкова св. Никола, който и досега обръща внимание съ своята художественость и техника, се смѣта да е тѣхна работа. Тѣхни икони е имало и въ черковата Успѣние на Пресветия Богородици. Тѣхенъ чиракъ билъ хаджи Иванчо отъ Елена, при когото се е училъ Юрданъ Миховъ и др. Хаджи Иванчо е живописецътъ на черковата св. Никола въ Търново. Той се поминалъ въ Силистра, гдето билъ отишелъ да работи въ тамошна една черкова. Той е оставилъ единъ тефтеръ съ рисунки, доста сполучливи, който се намираше у учителя и любителя на иконописството, Миланъ Тодоровъ Радивоевъ, познатъ и като книжовникъ. Въ началото на тефтера има надписъ, който гласи: „Като излязохъ отъ майстора по Гергьовдень на сене 1826“.

Въ Елена идвали при тамошнитѣ болерски живописци и при хаджи Иванча да учатъ иконописството отъ търновскитѣ села. Такъвъ единъ е билъ попъ Стефанъ отъ Трѣвна, много време архиерейски намѣстникъ въ Добричъ, ученикъ при хаджи Иванчо попъ Райковъ.

Търговия. Въ Елена и Еленско търговията е била слабо развита. Въ всѣки случай тукъ е имало дюгени (бакалници), въ които сж се продавали необходими нѣща, колониялни стоки, платове, американи, читове, басми, язми, захарь, соль, солена риба и др. Таквизи дюгени въ време на турското владичество е имало въ еленскитѣ махали по 1—2, а отъ по-сетне се развили. Въ най-ново време тѣзи еленски дюгени западатъ, защото въ всички почти по-голѣми селски общини и колиби се появяватъ заможни селяни, които покрай своето селско стопанство намѣрвали сж за възможно да отворятъ бакалпици или кръчми, въ които въ едно кюше сж били поставяни най-необходимитѣ за селската кжща предмети за купуване. Тази конкуренция на колибарскитѣ бакали и кръчмари е била толкозъ повече удобна и сполучлива, че тѣ не се стѣснявали да вfocusingзематъ вмѣсто пари известни селски земедѣлски произведения, съ които спекулирали и добивали голѣми печалби.

За улеснение на населението отъ околията въ Елена отъ много години е имало три голѣми сборове — панаири: на Димитровъ-день, на Ивановъ-день и на Иримя (св. Йеремия, 1 май ст. ст.). Двата първи сборове сж ставали въ Елена, а третиятъ — на Иримя — е ставалъ въ Неювската кория до колиби Ноевци, съвсемъ близо до Елена. Тия сборове и до сега ставатъ.

Тука, въ Неювската кория отстояща на 2—3 клм. отъ града, сж идвали отъ Търново, отъ Горна-Орѣховица и другаде търговци, които настанявали своитѣ сергии, покрити съ черги, рогозки или шумарлакъ. На тѣзи сергии сж излагали, та и до сега излагатъ манифактурни, галантерийни, дърводѣлски, грънчарски, колониялни и други стоки. Импровизирватъ се въ сжщото време кръчми и гостилнички. Колятъ се предимно агнета и се варятъ въ голѣми казани или се пекатъ на шишъ. Населението отъ града и главно отъ околнитѣ колиби се стича тукъ — едни за увеселение, други за срещи, а мнозина за да си купятъ нѣщо. Насядали подъ сѣнчеститѣ дървета, тѣ се гощаватъ въ това време, когато на нѣколко мѣста тъпанъ, гайда, кларне и гадулка (цигулка) гърмятъ и образуватъ около себе си младежки хора, въ които взематъ участие познати и непознати, моми и момци.

На този сборъ, много пжти извънредно многолюденъ, се явявали мѣстнитѣ стареи и субаша, който идвалъ тукъ наедно съ семейнитѣ отъ града, за да запази реда и тишината.

* * *

Въ социялно отношение въ Елена и Еленско не се помни да е имало нѣкакви особни различия между населението, нѣкакви обществени категории, съсловия, които да сж дѣлѣли жителитѣ на класове. Както се каза по-горе, населението се е различавало помежду си само по своитѣ занятия и имотность.

Не може да не се упомене тукъ и да не се отбележи положението на чорбаджийския институтъ въ Елена и Еленско. Ние се спираме върху този институтъ толкозъ повече като се знае, че той е билъ прицѣлна точка на нѣкои млади и стари бързописци, които, било по лично умонастроение, било по партизански съображения, сж представяли и сега представятъ, въ извънредно невѣрна свѣтлина чорбаджийството.

Г. Чорбаджиитѣ въобще.

Въ нашенско навсѣкжде, гдето селата или паланкитѣ сж населени съ чисто български жители, чува се много разпространеното название чорбаджии, съ по-особни значения. Това били първенци около мѣстния турски началникъ — субашъ. Чорбаджиитѣ носятъ отъ незапомнени времена това название, дадено тѣмъ отъ самитѣ турци. Това сж предни хора или, както ги наричатъ първенци, стареи, старейшини, въ мѣстото, гдето тѣ живѣятъ и гдето тѣ сж се отличили преди всичко съ своитѣ дарби, съ своя умъ, съ своята предвидливость, съ своята пестеливость, на която сж дължели на първо мѣсто и своето по-добро имотно състояние своето забогатяване, следователно — своето болярство въ смисъль на богатство. Тѣ били болѣри, защото били преди всичко богати съ влияние и съ умъ, а подиръ това и имотно доста богати. Такива чорбаджии е имало презъ всичкото време на турското владичество въ Търново, София, Самоковъ, Видинъ, Свищовъ, Пловдивъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Копривщица и пр.

Навсѣкжде тѣзи първенци-стареи сж се издигнали преди всичко съ своитѣ дарби, лични качества, неуморно и неотслабно трудолюбие. Наистина, много пжти тѣ сж били честити и да наследятъ нѣщо отъ бащи и дѣди, а рѣдко и миразъ отъ женска страна. Но сжщественото тѣхно богатство е било плодъ на тѣхнитѣ ржце, на потьта, съ която на чело тѣ сж печелѣли и пестѣли.

Нѣма нищо общо между тия първенци-стареи и болѣри съ болѣрското съсловие въ стара България, за които ни разправятъ нашитѣ исторически паметници — хрисовулитѣ, т. е. голѣми и малки болѣри, като служебни категории въ българска земя[1]). Турската дума „чорбаджи“ и „чорбаджия“, която е била натрапена на първенци-българи, първоначално е означавала лице, което е занимавало службата поваръ (готзачъ) въ еничерския оджакъ. Тамъ главната храна е била чорба. Готвачътъ на тази чорба е билъ чорбаджия, а тѣхнитѣ началници — чорбаджи-баши[2]) (главатарь на чорбаджиитѣ). Чорбаджия бидейки онзи, който готви храна, който дава храна, то турчинътъ, който е обикалялъ българскитѣ земи, е намѣрилъ за най-право да нарече съ думата чорбаджия тогозъ, у когото той е кондисвалъ[1]), оставалъ на нощуване и който му поднасялъ храна: чорба и пр. Нѣмало е тогазъ ханове или това, което въ турскитѣ села се нарича одаларъ — одаи, стаи, построени на единъ катъ подъ единъ покривъ, въ които известни прислужници били назначавани, за да посрѣщатъ и изпращатъ гости.

---

[1]) Вж. нашата „История на старобългарското право“ стр. 81 и следв. и нашата статия „Думата болѣринъ и държавно-правното й значение“ въ сп. „Юридически прегледъ“ 1922 г., кн. 2.

[2]) Че думата чорбаджия произлазя отъ чорба, старо-турска дума, и шурба (старо-персийска), буквално — водно ястие, жидка гостба, ние имаме потвърждение преди всичко въ турскитѣ речници.

Вследствие на това, турски чиновници — малки и голѣми — въ българскитѣ паланки, села и градове сѫ се настанявали въ кѫщата на нѣкой по-заможенъ селянинъ или гражданинъ. Тѣ тамъ намѣрвали не само нощувка, ами и храна. Този, който е давалъ тази храна, на първо мѣсто, е билъ чорбаджията. Разширително и преносно турцитѣ сѫ наричали чорбаджия всѣки домакинъ, домовладика, стопанина на кѫщата, господарътъ. Отъ тукъ и названието чорбаджия за всѣкиго, който държи едно заведение, една фабрика, единъ дюгенъ и пр.[2])

Чорбаджиитѣ въ градове и села, като по-извадени, по-състоятелни, по-влиятелни хора, сѫ се проявявали и като

Въ Речника на Сами-бей, четемъ следното: чорбаджи — първенецъ (мютехаизъ), който гощава, храни, дошлитѣ въ село гости; мухтарь, т. е. кметъ; коджа-башия, т. е. старейшина ак-сакалъ, т. е. бѣлобрадъ, инакъ старей. — 2. Преднитѣ хора измежду християнитѣ въ провинцията (дишарда), стопани на дюгени и мази. — 3. заповѣдници или началници (забити), които сѫ готвѣли у еничаритѣ въ единъ медникъ (казанъ) чорба. — Началникъ равенъ на юз-башия (вж. Сами-бей „Лсгати османие"). Приблизително сѫщото е въ „Лехчеи османи" на Ахмедъ Вефикъ паша.

Въ речника на Найдена Геровъ: Чорбаджия с. м. Т. — Чорбаджи: 1) богатъ човѣкъ, богаташъ, богатникъ, имотникъ, зенгининъ богачъ, богатый или богатей, богатина; 2) болярь, голѣмецъ, господарь, първенецъ, глава нейде, челникъ, старейшина; велможа, знатная особа, болшина, болшакъ, господинъ, баринъ; 3) господарь, владетѣль, стопанинъ, сейбия; баринъ, хозяинъ. Той ми е чорбаджия, у него работя.

Въ Речника на Касѫровъ: чорбаджилъкъ (тур.). Положението, състоянието на чорбаджия; чорбаджийски: който принадлежи на чорбаджия. Чорбаджийски синъ. Чорбаджийка. Жената на чорбаджията-господарка. Чорбаджия. Голѣмецъ отъ християнитѣ отъ Турция.

Въ Рѫкописний речникъ на Несторъ Марковъ, откупенъ отъ Акад. на наукитѣ. Чорбаджия (т.). Чорбаджи отъ турск. дума чорба, или отъ перс. шорба, водна гостба, който готви чорба. Чорбаджии се казвали готвачитѣ, които готвѣли и раздавали чорбата на еничерскитѣ корпуси. Тъй се казвали и комендантитѣ на еничарскитѣ отряди. Въ България чорбаджии се казватъ градскитѣ и селски първенци. Френски-нотаблъ. Турцитѣ и днесъ казватъ на християнитѣ — „чорбаджии"; на турчинъ чорбаджия не може да се казва.

[1]) Турската дума конмакъ, конмушъ, конду — означава временно спиране за почивка или нощувка.

[2]) Въ СБЮО. Тукъ ли ви е чорбаджията?

защитници на по-беднитѣ, на нуждаещитѣ се предъ мѣстната турска власть. Благодарение на своя нравственъ и умственъ авторитетъ тѣ се налагали на мѣстнитѣ субаши и тѣзи последнитѣ, много пѫти безграмотни и невежи, сѫ били длъжни да ги слушатъ, да правятъ онова, което тѣ искатъ, което тѣ имъ кажатъ. По този начинъ чорбаджиитѣ сѫ станали нѣщо като единъ фактически меджъизъ (съветъ) при субаша, а въ нѣкои градове — при пашата, аенина, войводата и пр. Тѣ сѫ били благодать за селството и за нуждаещитѣ се отъ помощь предъ турското правителство.

Първитѣ чорбаджии въ нашенско сѫ били голѣми родолюбци, носители на повече или по-малко култура образование, защото всичкитѣ знаели малко-много да четатъ и да пишатъ. Тѣ били набожни и ученолюбиви. За черквитѣ тѣ давали подаръци, порѫчвали икони, книги, пращали помощь на монастиритѣ, посещавали ги и, както се знае, има монастири, напр Рилскиятъ, гдето въ най-мѫчнитѣ времена чорбаджии сѫ защищавали монастиря, водили сѫ на поклонение своитѣ близки, издържали сѫ бедни момчета въ училища, упѫтвали ги за по-нататъшно образование и т. н.

Нѣма никакво съмнение, че както въ всички състояния и професии, имало е и чорбаджии съ не много препорѫчително поведение, които сѫ извиквали негодуванието на обиденитѣ отъ тѣхъ и оплаквания. Тѣхната близость до субашитѣ — въ паланкитѣ, до билюкъ-башията — въ селата, извиквали подозрения, че тѣ дружатъ съ турскитѣ аги. Шомъ се появява у насъ едно политическо и освободително движение, почнало е да се пише и противъ тѣзи злоупотрѣбители-чорбаджии. Най-напредъ Раковски, който впрочемъ неednократно е посочвалъ на голѣмъ брой чорбаджии-благодетели въ разни мѣста на България, е възстаналъ противъ чорбаджиитѣ въобще и еленскитѣ съ частность, но по данни съвършено невѣрни. Въ 1857 год. въ „Българска денница“ той е писалъ за еленскитѣ чорбаджии така:

„Отъ Елена (града) зависятъ повече отъ 600 челядни домородства наоколо, живѣещи въ малки селца българи, които назоваватъ колиби и колибари. Тия дребни колибари, ако и да живѣятъ въ прости колиби-хижи, както ги наричатъ, разделени сѫ, обаче, отъ еленскитѣ чорбаджии (еничари) по 100, по 200, даже по 600 домородства и зоватъ се рая — хаджи Николова хаджи Христова, хаджи Юрданова и пр., т. е. два пѫти рая, и Султану и вишеречени и чорбаджии, кои приплащатъ всякий видъ даждия въ Търново за безорѫжемъ усвоена си рая. После събиратъ колко имъ е по волята. Беднии селци никога не се отплащатъ отъ натоваримий имъ безправедно дългъ. Отъ година на година повече задлъжняватъ. Тии еленски панове не припущатъ въ тия селци ни едного купца, за да купи отъ селския тамъ производи нѣщо, кои производи сѫ: коприна, вълна, овце и пр., но вfocusзематъ насила трудъ бѣднихъ въ долня и побиена цена. Селци имъ работятъ тлъка, като влашси цигани, безъ заплата на лозя и другаде, где иматъ потрѣби. Носатъ имъ безъ заплата сирене, масло, кокошки, прасета, агнета по длъжность и по нѣколко пѫти на годината, съ една речь употрѣбяватъ ги като роби и пр.".

Тази записана отъ Раковски легенда следъ него се приповтаря отъ всички, които сѫ писали за „изедницитѣ-чорваджии". И всѣки бързописецъ, безъ да провѣрява фактитѣ на мѣстото, е измислялъ нѣщо ново и по-страшно противъ чорбаджиитѣ въобще. Едни измислили и таквазъ легенда, че селянитѣ били длъжни да носятъ на чорбаджиитѣ си, при важни събития въ семействата имъ, всевъзможни подаръци. Така напримѣръ безъ никаква провѣрка, шеговитиятъ разказъ, че на свадбата на една чорбаджайска дъщеря въ Елена колибаритѣ докарали толкова много дърва, че следъ като било горено отъ тѣхъ почти 20 години, стигнали и за свадбата на нейната дъщеря. Тази безмислица ние срѣщаме даже въ нѣкои сериозни книги. Авторътъ е забравилъ най-сѫщественото нѣщо, че ако наистина сѫ докарвали толкозъ много дърва тѣ сѫ останали у самия чорбаджия, а не у дъщеря му, която се е женела въ село или вънъ отъ него и е отишла въ съвсемъ друга кѫща!

Както винаги става, когато се вдигне единъ повикъ противъ нѣкого или противъ нѣкое състояние, както въ последно време у насъ бѣше се повдигналъ повикъ противъ адвокатитѣ, всѣки който умее да пише се подвизава и принажда за украшение по нѣщо, за да охарактеризира чорбаджиитѣ, ту като изедници, ту като потисници, ту като предатели и т. н. Не малко е помогналъ за борба противъ чорбаджиитѣ и католишкиятъ вестникъ „България" органъ на Драгана Цанкова и на Д-ръ Мирковичъ, които тогава служеха на Римския папа и трѣбваше да правятъ всички усилия за да компрометиратъ преднитѣ хора на България и да ги представятъ колкото се може по-грозни и омразни. Въ една статия на „България" 1861 г. подъ насловъ „Чорбаджиитѣ и чорбаджийски мекерета" особено се осѫждатъ чорбаджии отъ Свищовъ родно мѣсто на Драганъ Цанкова: „лукави, лицемѣри, свѣтокрадци, безбожници, предатели, набедители, грабители, хайнаджии, съ една дума изедници", защото „ограбвали черкови, училища, сироти, сирашко и сиромашко, скритомъ и на много сѫ изпили кръвьта съ помощьта на фанариотскитѣ владици".

Тукъ, въ тази цитата, прозира ясно цельта на единъ тогавашенъ папищашки вестникъ да компрометира поддържницитѣ на православието и на народната вѣра. И ето защо свищовскитѣ чорбаджии се представляватъ, че „изпиватъ кръвьта на сиромаситѣ“ и то „съ помощьта на фанариотскитѣ владици.“ Покойниятъ Драганъ Цанковъ въ страстното си увлѣчение противъ тѣзи що мразѣше, не знаеше мѣра. Неговиятъ ядъ се изливаше несдържано и поради тази своя смѣлость печелѣше партизани и подържатели.

Сегизъ-тогизъ и вестникъ „Македония“ (1870 г.) порекваше нѣщо противъ чорбаджилъка, но никога не отиваше до нападкитѣ на в. „България“. Чорбаджиитѣ били изедници затуй, защото не заемали пари на нѣкой селянинъ съ по-малко отъ 70 или 80%. Никакъ не е чудно следъ всичко това, че младитѣ около Българския Революционенъ Комитетъ въ програмата си отъ 1 августъ 1870 г. казватъ: „Ние причисляваме нашитѣ чорбаджии въ числото на нашитѣ врагове и ще ги преследваме навсѣкѫде и всѣкога“.

Между това, достовѣрнитѣ сведения на лица, които сѫ записвали съобщаванитѣ отъ тѣхъ податки направо отъ народа („Жива старина“ отъ Дим. Мариновъ кн. 1 и 2; П. П. Карапетровъ „Материяли за Панагюрище“; Д. Мишевъ „България въ миналото“; д-ръ Хр. Стамболски—Автобиография) — константирватъ, че чорбаджиитѣ въ нашенско не сѫ били само пакостници, но между тѣхъ е имало и защитници на беднитѣ селяни, тѣхни адвокати, много пѫти съвършено безкористно, предъ мѣстнитѣ турски власти, създатели на училища, даже покровители и укриватели на хѫшоветѣ, които сѫ прибѣгвали да дирятъ убѣжище у тѣхъ, дарители и строители на черкови и училища. Самиятъ Раковски поменава за таквизъ чорбаджии Въ едно писмо на Неофита Бозвелията отъ 1847 г. изъ Хилендарския монастиръ до попъ Андрей Робовски отъ Елена, еленскитѣ чорбаджии се похваляватъ като любородни еленчани, които въ неговото бедно напастное състояние, щедроти чѣловѣколюбие, обще нородное ми учинено благодеяние, което мя утѣши и съживи, нещемъ заборави до изходъ души мнея; увѣренъ, че Всеблагий мзду оздаватель тисящекратно ще имъ настоящие и бѫдащие заплати“. Та отецъ Неофитъ Бозвелията моли попъ Андрея да ги увещава никога да не го забравятъ и да не го лишаватъ отъ „общенародния си щедроти, милости и человѣколюбия“. И кѫдето е сходно и сгодно благоразумно и усердно да настояватъ и да се модятъ за насъ „та дано по-скоричко извадятъ илтака (освобождението) че ни се дови додея. . . . Да живѣятъ еленчани, че тѣ сѫ днесъ най-будни за туй дѣло отъ другитѣ ни соплеменници болгари![1]“

---

[1] Добре е да се забележи тука, че това писмо на отца Неофита Бозвели е писано следъ неговитѣ сърдитни противъ еленски пратеници въ Цариградъ, които ужъ осуетили неговото назначение за търновски митрополитъ. Отецъ Неофита Бозвели въ този случай е билъ сигурно въведенъ въ заблуждение отъ клюка която неговиятъ гнѣвливъ и избухливъ характеръ е възприелъ съвършено некритично

Приведохме това писмо на отца Неофита, печатано изцѣло въ Министерскиятъ Сборникъ 1905 г. кн. XXI „Приносъ къмъ историята на българското възраждане“, за да се види, че и отецъ Неофитъ, който е гадилъ лошавитѣ чорбаджии, признавалъ е и тѣхнитѣ заслуги, тѣхнитѣ добрини, родолюбие, милость и щедрость Това сжщото прави и Раковски въ нѣкои отъ своитѣ писания [1]).

Бихме могли да приведемъ тукъ редица имена на чорбаджии: въ Казанлъкъ—Ст. Груюолу, София—хаджи Мано, Самоковъ—Захари Гюроолу [2]), Пловдивъ—голѣмия Стоянъ чорбаджи чалъкъ, [3]) малкий и голъмъ Вълко, Копривщица—Ст. Доганътъ — чорбаджии които сж се отличавали съ извънредно голѣми отечествени, черковни и културни заслуга, помагане на сиромаси и бедни ученици, освобождаването имъ отъ затворъ.

Отъ туй, което съмъ изучилъ и записалъ преди 50 и повече години за еленскитѣ чорбаджии и туй, което азъ съмъ непосрѣдствено наблюдавалъ, още като момче и ученикъ въ Елана, а после като помощникъ учитель при Никифора попъ Константиновъ 1867 г. отъ запискитѣ на нѣкои еленски учители, които се намѣрватъ въ мое разположение (Миланъ К. Милановъ, Миланъ Радивоевъ, Никола С. Кисьовски и др.), азъ смея да изтъкна следнитѣ положения за еленскитѣ чорбаджии въобще:

1. Мнозинството еленски чорбаджии сж били хора повече или по-малко състоятелни, въ всѣки случай не бедни. Тѣ бѣха станали таквизъ, благодарение на своята извънредно голѣма пестеливость, умѣреность въ живота, умѣреность, която въ много случаи идваше до лишения отъ най-необходимото. Едни отъ тѣхъ пестѣха, за да има да оставятъ що-годе на своята обикновено многолюдна челядь. Знаятъ се еленски чорбаджии, които сж имали по 5, 10 и повече деца, други сж пестѣли за да могатъ съ една скромна сума да отидатъ на Божи гробъ и да се поклонятъ на светитѣ мѣста. Сигурно е имало и такива, които ги е блазнѣла титлата „хаджи“, добивана въ туй време за посе-

---

[1]) Горски пжтникъ.

[2]) За Захари Гюроолу и Х. Мано стари самоковци и сж разправяли извънредно интересни работи относно закрилата и помощьта, що давали на сиромашията. Турскитѣ власти ги слушали и думата имъ на две не правяли. Тѣ отървали невинитѣ отъ потискания и ги пущали отъ затворъ подъ поржчителство. Поддържали училища и черкови. На Великдень и Коледа идѣли на обущарь, купували кошове съ обуща, особено за беднитѣ ученици; платно за беднитѣ жени и пр.

[3]) Голѣмиятъ Стоянъ Чорбаджи, между друго е защитилъ предъ пашата и културнитѣ подвизи на даскалъ Никифоръ п. Константиновъ, първиятъ основатель на бъл. училище въ. Т. Пазарджикъ и обвиненъ въ бунтовнишки замисли съ приготовления противъ държавата, Вж. Градиво, стр. 205.

тителитѣ на Гроба Господенъ въ Иерусалимъ. Както се знае, тази титла, която нѣмаше никакво друго съдържание и не даваше никакви права, бѣше давана отъ турцитѣ на всички мюсюлмани, ходили въ Мекка и Медина — наричани свещенни и почтенни градове[1]) и която титла по разширително тълкувание бѣха почнали да даватъ и на поклонницитѣ на гроба Господенъ. За набожния чорбаджия въ всѣки случай бѣше приятно да се нарече хаджия и поклонникъ: Христо поклонникъ, Иванъ поклонникъ, Петко поклонникъ и т. н. бѣха и сѫ названия, които гаделичкаха религиозното чувство.

2. Истина е, че въ Елена се знае въ старо време за рая хаджи Христова, хаджи Иванова, хаджи Юрданова, хаджи Тодорова и пр. Но трѣбва да се обясни какво, означава въ случая рая̀. Много колибари, които се нуждаеха отъ помощь, материална или предъ субаша, или които имаха нужда отъ съвети заради своитѣ домашни препирни, се обръщаха къмъ едного или другиго отъ еленскитѣ чорбаджии, по тѣхенъ свободенъ изборъ, и имъ се молѣха да ги в019ематъ подъ свое покровителство, може да се каже приблизително тъй, както въ днешно време много клиенти се обръщатъ къмъ този или онзи „влиятеленъ“ адвокатинъ за защита, за съветъ и т. н. Рая̀ въ случая не значи подчиненъ, а никакъ не, както пресилено и недобросъвестно казватъ робъ. Тази рая, — т. е. клиентела — наистина е почитала своя чорбаджия, занасяла му е много пѫти нѣкой и други подаръкъ, било въ време на свадба на дъщеря или синъ, било пъкъ когато сѫ отивали въ Елена, за да се помолятъ да отидатъ при субаша за нѣкакво ходатайство. Но този „хонораръ“ въ натура обикновено е билъ много скроменъ, а срещу него селянинътъ е намѣрвалъ въ кѫщата на този свой патронъ — чорбаджия на първо мѣсто една нощувка (ханъ), на второ мѣсто, той е билъ угостенъ и на трето мѣсто, много чорбаджии при такива случаи сѫ давали и нѣкой грошъ на колибарина, който е носилъ тѣзи подаръци.

3. Никаква тлъка, никаква ангария не сѫ работили селянитѣ-колибари на еленскитѣ чорбаджии. Ако тѣ сѫ ставали жътвари, косили сѣно, участвували въ виноберината и т. н. — всичкото това е ставало срещу обикновената заплата на надница въ готови пари и, нѣщо повече, като тѣзи работници или работнички-колибари сѫ получавали храна изобилна и добра за онова време и за селянитѣ много приятна и благодатна. Въ Елена знаятъ тлъка, уреждана приблизително на кооперативни и задружни начала. Вѫтре въ Елена момичета и момчета даже на състоятелни граждани сѫ бивали поканвани въ кѫщата на този или онзи съграж-

---

[1]) Хоримеинъ мухтери меине — е обикновения титулъ.

данинъ да очушкатъ напр. кочанитѣ (царевицитѣ). Тази тлъка се нарича харь, харьта[1]). Въ това време тѣ биватъ нагостени богато, свирци имъ свирятъ, тѫпани имъ биятъ и накрая всичко това се завършва съ една гощавка и съ едно хоро, въ което младитѣ участвуватъ съ готовность, съ радость и веселие. Трѣбва да се прибави, че моми и момци въ Елена дирятъ таквизъ тлъки и отиватъ на тѣхъ, както отиватъ на седѣнки, защото тамъ ставатъ любовни срещи, много пѫти сгледи, които водятъ къмъ непосрѣдствени годежи и свадби.

Други тлъки Елена знае, когато ще се строи или поправя черкова или училище, въ каквито случаи и граждани и селяни безъ разлика на състояние и положение вэематъ участие, кой съ каквото може, като работи, носи камъни, подарява варь, дървета, дъски, а мнозина се откупуватъ съ пари.

4. Въпросътъ за лихвата (фаисъ или файдж) е още повече недобросъвестно представенъ и излаганъ експлоатирано отъ страна на враговетѣ на чорбаджиитѣ въ Елена. Легенда е, че еленскитѣ чорбаджии давали на сиромаситѣ-колибари на заемъ пари съ 40—50 и повече даже процента. Отъ записи (тимисюци, сенети), които имамъ на разположение и отъ тефтери, които съмъ прегледвалъ и отъ които единъ държа на разположение на желающитѣ — тефтеръ за десетки години преди Освобождението, се вижда, че никога въ Елена не се е вземало по-голѣма лихва отъ 12%, въ изключителни случаи, когато е било за много кѫсо време — отъ Гергьовдень до Димитровдень — тази лихва се е уголѣмявала до 15%. При това нека се има предъ видъ следующето: чорбаджия не е билъ наклоненъ и понѣкога решително се е отказвалъ да дава пари на заемъ за свадба, за правене на кѫща и други таквизъ непроизводителни работи. „Който не е спечелилъ за да си направи свадбата не е достоенъ за булка“, сж казвали чорбаджиитѣ. Който не е спечелилъ за да си изгради нова хижа, допълнителна къмъ старата за своя синъ или внукъ, той трѣбва да се стѣснява въ старата кѫща, а не да прави заемъ съ лихви и да затруднява домакинството си. Другъ е билъ въпроса когато се касае да се купи воль, конь, биволъ, овце, кози или пъкъ да се купи нива, да се посади лозе, да се разработи градина и т. н. Въ последнитѣ случаи чорбаджията — патронъ — е улеснявалъ колибарина, който е билъ неговъ клиентъ — рая.

Тѣзи, които плачатъ надъ чужди гробове и много тѫжатъ за еленската колибарска рая, зле подтискана отъ еленски чорбаджии, съсипвана економически, поради иэедничества и голѣми лихви, трѣбва да се занимаятъ малко посериозно съ въпроса. И тѣ ще се увѣрятъ, ако направятъ проучване на стопанското положение на еленската колибарска рая, че тѣзи оплаквани отъ тѣхъ колибари-рая сж били домакини съ кжщи, дворища, ниви, лозя, въобще имали едно повече или по-малко селско стопанство. Нѣкои отъ тѣхъ сж имали кжщи на два етажа, отивали сж на хаджилъкъ, възпитавали сж децата си въ училища въ селото или сж ги пращали въ Елена, Търново и Цариградъ; строили сж си черкови. И, когато дойде освободителната война, когато руситѣ посетиха тѣзи притеснявани, ограбвани, съсипани еленски колибари и когато видѣха тѣхната повече или по-малка охолность, тѣхнитѣ дворове, тѣхнитѣ стада, тѣхнитѣ лозя, тѣхнитѣ хармани, тѣ бѣха очудени. Нѣщо повече. Тѣзи съсипвани отъ еленскитѣ чорбаджии колибари непосрѣдствено следъ войната закупиха почти всички кжщя и дворове, градини, нивя и лозя отъ синоветѣ на еленскитѣ чорбаджии, отъ които едни бѣха опропастени презъ време на войната, а други напуснаха Елена и отидоха по четиритѣ краища на отечеството, за да дирятъ поминъкъ. Еленски колонии, както се знае, има не само въ София, но и въ всички по-главни градове въ България [1]).

---

[1]) Думата е гръцка.

Д. Чорбаджилъкътъ като общественъ и официаленъ институтъ

Въ предшествующата глава, ние разгледахме чорбаджилъкътъ като едно състояние, една категория граждани въобще. Видѣхте, че чорбаджии сж били не само всички повече или по-малко заможни, влиятелни, умствено издигнати граждани, но и че чорбаджии сж били наричани всички домакини, стопани на заведения и пр. Турцитѣ, които обикаляха селата и колибитѣ не само въ Еленско, ами и другаде, всѣкога питаха „тука ли е домакинътъ“, а въ повечето мѣста питаха „тука ли е чорбаджията“? И въ голѣмитѣ задруги за турцитѣ бѣше важно да знаятъ, кой е „евинъ чорбаджисж“ — господарьтъ, или домакинътъ, на кжщата. На домакинята казваха чорбаджийка.

Освенъ този родъ чорбаджии, знае се и чорбаджилъкъ като общественъ и официаленъ (служебенъ) институтъ.

Чорбаджийството бѣше станало известно време служба — обществена или общинска. Представителитѣ на общината: кметове али кнезове (въ зап. България), добиваха официялно названието чорбаджии. Населението въ едно село, паланка или градче си избираше единъ отъ първенцитѣ, когото обличаха съ правомощието да бжде тѣхенъ посрѣдникъ (представитель) предъ властьта, която го признаваше за такъвъ и му даваше титлата чорбаджи, нѣкжде кьойбашия, което ще каже селски главатарь, или коджабашия, което ще каже голѣмъ глава. Тѣзи избрани чорбаджии упражняваха службата на посрѣдници повече или по-малко официялни, между селото и хюкюмата (правителството).

---

[1]) За да се види, отъ друга страна, какъ народътъ се отнася въ своитѣ възгледи къмъ чорбаджиитѣ, не е излишно да приведемъ тукъ нѣколко пословици: Чорбаджия съ торба на шия (т. е. сетенъ сиромахъ); чорбаджия—чорба ялъ, кокалъ не видялъ (Сл.); ако си чорбаджия — ти си селски кираджия (Сл.)

Къмъ началото на XIX столѣтие чорбаджийскиятъ институтъ въ Търновско временно билъ неизбираемъ, защото търновскитѣ паши, воеводи и аени почнали да не довѣряватъ на народа и на неговия изборъ. Тѣ почнали сами да назначаватъ тѣзи посрѣдници-чорбаджии. Противъ този обичаенъ редъ възстанали еленчани а сигурно и въ други мѣста, та изборътъ е билъ установенъ окончателно и по-късно съ Канунъ-намето отъ 1857 г.[1]).

Чорбаджията събиралъ или се грижилъ да се събиратъ данъцитѣ своевременно, да се извършватъ налаганитѣ ангарии, изисквани отъ селото. Тѣ имали около себе си капзумали — бирници и махалници, нѣщо като старовремскитѣ пристави или старши. Дълго време чорбаджия, коджабашия или кметъ е билъ само единъ, капзумалинъ — други, а при него нѣколко махалници, помощници на капзумалина, наречени още кабакчии, вѣроятно защото въ по-старо време тѣ сж събирали берията въ изсушена тиква или кратунка продупчена, за да се пуснатъ вжтре паритѣ, т. е. онова което се е дължало отъ данъкоплатцитѣ[2]).

Въ нѣкои мѣста, сжщо и въ Еленско, освенъ мѣстния чорбаджия, избиралъ се е и тъй нареченията мемлекетъ чорбаджисж за цѣлата околия, който е ималъ сжщитѣ права, но въ по-широка областъ за своята околия а не само за село Елена. И двата тѣзи вида официялни служители и посрѣдници чорбаджии получавали единъ видъ инвеститура или патентъ отъ търновската властъ. Така напримѣръ избиранитѣ въ Елена всѣка година чорбаджии отивали въ Търново, гдето войводата, както се наричалъ пашата, следъ известни приветствия и откакъ изслушвалъ съобщението за избора на новъ чорбаджия, ставалъ отъ мѣстото си, отивалъ въ жгъла, гдето имало нѣколко тояги, вземалъ една и я вржчвалъ на новоизбрания, като му казвалъ „варъ Елена кариосининъ чорбаджисж олъ“ (на добъръ часъ, бжди чорбаджия на селската община Елена)!

Ако въ Елена е имало понѣкога повикъ противъ чорбаджии той е билъ именно противъ тѣзи служебни органи, които макаръ рѣдко, но сѫ се компрометирвали, чрезъ известни волни и неволни заплитания на смѣткитѣ си при събиране на данъцитѣ или налагане на ангарии. Противъ подобни чорбаджии, както на много мѣста въ България, тъй и въ Елена, сѫ ставали селски джумхури (вълнения, мятежи, бунтове[1]).

---

[1]) За туй Канун-наме се говори и обяснява подробно по-долу.

[2]) „Пълномощното на еленчани“, стр. 17 — Приносъ къмъ историята на българското възраждане отъ С. С. Бобчевъ. Попъ Андрей Робовский — Сборникъ за н. у., кн. XXI, 1905 г. Издание на БАН.

Въ „Еленски лѣтописъ“ намѣренъ въ кѫщата на учителя Никифоръ попъ Константиновъ[2]).
се чете между друго:

„1798 (поправка 1788): убиха хаджи Миха. — 1799 (поправка 1789): убиха бакалъ Миха и Османа Келеша. — 1790 (изгледва на 1780): убиха хаджи Стояна, октомврий і. д. въ недѣля и убиха Капуджи башия и стана войвода Еминъ ефенди отъ Самоковъ“.

За тѣзи убийства преданието въ Елена говори разно: повечето се съгласяватъ, че тѣзи убити не били „лошави хора“, особено това се подчертава за чорбаджи Стояна отъ Габрово, Убийствата, извършени отъ колибаритѣ сѫ приписвали на „тарафлѫкъ“ — партизанщина. Конкурентътъ на избрания чорбаджия кандидатъ се залавялъ всѣкакъ да смрази населението съ чорбаджтята, — нѣщо което напомня борбитѣ за избори на народни представители. Несполучилиятъ кандидатъ-конкурентъ, чрезъ подскоросване отивалъ до тамъ, щото да подготви населението за бунтъ и дори за убийство.

Оплакванията противъ чорбаджиитѣ въ Търново, Трѣвна, Габрово, а вѣроятно и Елена, сѫ стигали и въ Цариградъ, гдето веднага следъ Кримската война (1854—1856 г.), се издаде познатия Хаттихумаюнъ (1856) и се замисли да се направи нѣщо въ полза на селското население; да го задоволятъ и по възможность да премахнатъ злоупотрѣбленията на нѣкои чорбаджии недобросъвѣстни и главно неизправни въ смѣткитѣ си и пр.

Въ една дописка на „Цариградски вестникъ“ изъ Търново съ дата 7/19 юлий въ 1857 г. се разкрива отчасть вѫтрешната, тъй да се каже, страна на законодателния актъ — „Канун-намето отъ 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ“. Дописникътъ, като най-напредъ се оплаква, че злото било „отъ неспоразумението между нашитѣ граждани“ (търновчанитѣ), изказва радостьта си, че Търново се сподобилъ съ единъ толкова добъръ каймакамъ, като Н. П. Османъ паша, защото откакъ дошелъ тукъ, макаръ и времената да бѣха толкова неблагоприятни, пакъ трѣбва да се похвали за деятелностьта му“. Следъ това дописникътъ разказва, че „честното наше правителство изпроводило въ Търново Н. В. Мидхатъ ефенди, за да изпита всички и да нареди нашитѣ работи толкова добре, щото никой да не каже, че Н. В. не е наредилъ нашитѣ работи и да ги нареди така споредъ танзиматскитѣ закони на нашето правителство". И дописникътъ прибавя, че Мидхатъ ефенди тържествено каза, че „отъ нинѣ нататъкъ въ Търново не е позволено отъ Царството да има тарафи и, че строго ще се накажатъ ония, които се осмѣлятъ да престѫпятъ тия царски заповѣди". При това Мидхатъ ефенди, за да унищожи злото въ кореня му изрекалъ да състави едно Канунъ-наме, споредъ което: 1. Чорбаджиитѣ да се избиратъ отъ народа; 2. Когото по-много хора ищатъ той да става чорбаджия; 3. Никой чорбаджия да нѣма позволение и права по-много отъ една година да управлява. И тъй всѣка година да се промѣняватъ чорбаджиитѣ градски и селски; 4 Никой отъ чорбаджиитѣ да нѣма право нито едно дукато да ище и зема отъ гражданитѣ и селянитѣ, освенъ опредѣления му хакъ (заплата); 5 Никой отъ чорбаджиитѣ да не може да прекупува и препродава нѣщо отъ селянитѣ".

---

[1]) Буквално джумхури ще каже република, съветъ, сборъ, а за онова време това е било мятежъ.

[2]) Вж. „Българска сбирка“ год. 1904.

Дописникътъ казва, че това Канунъ-наме било доволно пространно и съдържало наредби общеполезни и добри.

Наистина, Мидхатъ ефенди, сетнешниятъ валия на Дунавската область—Мидхатъ паша—подиръ анкетата, която направилъ за Търновско, и като изслушалъ оплакванията противъ гръцки владици и всемъзможни други золуми на мѣстни влиятелни бейове бегликчии, забити и противъ нѣкои чорбаджии, следъ връщането си въ Цариградъ настоявалъ и веднага се издава „Законъ за чорбаджилъка въ търновския санджакъ 1857 г." Този законъ, напечатанъ тогава въ „Български книжици", се състои отъ 10 члена и носи дата 8 юлий 1857. Законътъ е издаденъ съ съгласието на султанския императорски съветъ и той съдържа, освенъ поменатитѣ погоре наредби, още и следнитѣ[1]):

За смѣткитѣ си чорбаджията трѣбва да даде двама порѫчители и писменна гаранция (чл. 4). При съмнение смѣткитѣ се прегледватъ отъ една комисия, назначена отъ мезлиша (чл. 5). Никакви ангарии не се допускатъ. Всѣко заптие, което се намѣри въ село, гдето нѣма ханъ, е длъжно да плаща за храната на стопанина — по 1 грошъ, ако е пѣшъ; по 2 гроша, ако е конникъ. Така, че чорбаджиитѣ не могатъ да пишатъ въ селскитѣ смѣтки „разноски за меншури"

---

[1] Интересно е да се обясни, какъ търновскиятъ дописникъ на „Цариградски вестникъ" е билъ тъй точно уведоменъ за съдържанието на едно Канун-наме, което се издало нѣколко месеца по-късно. Може да се направи предположение, че Митхадъ ефенди е съставилъ наредбата още въ Търново и че самъ е далъ тѣзи данни за обнародване въ „Ц. В.", гледайки по този начинъ да предизвести на-

(комисионери[1]) (чл. 6). Освенъ виргия и аскеръ бедѣли, което е известно, позволява се по общо съгласие въ селото да се разхвърля единъ сборъ за поддържане черковата и училището или за заплата на чорбаджиитѣ. Ако нѣкои чорбаджия, освенъ този данъкъ налага още и други, подлежи на сждъ и събранитѣ незаконно пари се повръщатъ на народа (чл. 7). Всѣки гражданинъ е длъженъ да съобщава за злоупотрѣбитѣ на чорбаджия, на заптие или на кой и да било други (10)[2]

Следва отъ това, че трѣбва да се прави разлика между чорбаджии, за които ни говори Канунъ-намето отъ 1857 г., и чорбаджии — първенци, които само по силата на своитѣ лични качества, способности и заможность сж се налагали на турската власть. Последнитѣ сж били въ очитѣ на турското правителство, особено на мѣстнитѣ паши, бейове, субаши и др. органи—нѣщо извънредно мразено, защото тѣхниятъ надзоръ е билъ постояненъ, бдителенъ и неотслабванъ. Благодарение на този надзоръ субаши и други забити не сж могли да правятъ злоупотрѣбления, насилия въ мѣстата, гдето сж управлявали. Тѣзи първенци сж можели да се представляватъ въ по-горни управителни инстанции, да искатъ и да сполучватъ смѣняването на единъ субашъ, на единъ бюлюкъ-башия, даже на единъ паша и пр. Тѣ именно сж били истински благодетели, закрилници, съветници на раята, която е зачитала извънредно много подобнитѣ първенци.

Могатъ да се посочатъ таквизъ чорбаджии за Елена нѣколцина, каквито съ били хаджи Юрданъ Кисьовъ, хаджи Христо, хаджи Юрданъ Брадата, хаджи Стоянъ, дѣдо Стоянъ Габровчанина, х. Кръстю, х. Панайотъ, х. Тодоръ Стояновъ и др.

Тъй като за всички споменувани чорбаджии съставительтъ на „Градиво за историята на градъ Елена“ е далъ подробни сведения, тука азъ се задоволявамъ да изнеса или кажа интересни данни за описани първенци, или да кажа нѣщо за тѣзи, за които той не казва нищо, или само ги споменува.

I. Хаджи Иванъ Кисьовъ е живѣлъ въ първата четвърть на XIX вѣкъ. По негово име горния край на Елена е нареченъ Кисьовска махала. Надаренъ съ голѣмъ умъ, отлични дарби и блага дума, хаджи Иванъ преди всичко обърналъ внимание на еленската килия както тогава се е наричало народното мѣстно училище. Още въ 1817 г. той пригодилъ

селението за новината, да го зарадва и успокои. А Митхадъ-ефенди, сетне Дунавски валия, бѣше голѣмъ майсторъ на подобни популярни жестове.

[1] Собствено — *меншури* е пратеници.

[2] Подробности и коментаръ за това Канунъ-наме отъ 1857 г. е печатанъ отъ мене въ сп. на Бълг. Акад. на Наукитѣ, кн. XXIX.

да се уреди въ Елена така наречената училищна каса, подкрепена отъ бакалската, терзийската и други еснафски каси. Той не се побоялъ да поднови старинната черкова св. Никола — единъ драгоцененъ паметникъ не само на черковно благолепие, но и на живопись, фрескитѣ на която и до днесъ привличатъ вниманието на вѣщи лица. Тукъ личатъ изображенията на св. Методий Моравски, св. Климентъ Охридски, св. Георги Софийски и др. Споредъ събрани други сведения, той пригодилъ да се направи и „голѣмата“ черкова „Успение Пресвятыя Богородицы“ на свой рискъ, безъ да получи надлежното разрешение, като не се побоялъ отъ опасностьта да го сполети нѣкое наказание отъ страна на турската власть. За да покрие своята виновность, хаджи Иванъ направилъ черковата най-напредъ въ видъ на кѫща: долниятъ катъ служилъ за храмъ, а горниятъ — отъ нѣколко стаи — служилъ за училище.

Хаджи Иванъ Кисьовъ не се е стѣснилъ да издаде самолично наредба, чрезъ която запретилъ носенето на сукаитѣ — забрадки въ видъ на корони, окичени съ нанизи жълтици и сребърни монети. Въ тѣзи нанизи той виждалъ не само безполезно пилѣене на пара́та, но още, че тѣ извиквали зависть и лошо подражание, па ставали и причина да се уголѣми даждието на кѫщата, къмъ която принадлежи сукайоносителката. Когато забелѣжилъ, че неговата наредба не се изпълнила отъ всички, той наредилъ вънъ отъ черковнитѣ врата да стои единъ общински служитель съ брадва въ рѫка, за да прибира, ако потрѣбва и силомъ отъ главитѣ на женитѣ сукаитѣ, да ги съсича, или да ги врѫчи въ рѫцетѣ на съпрузитѣ имъ. Доколкото ми е познато, такъвъ реформаторски замахъ се е появявалъ и въ други мѣста. Азъ знамъ по разкази, че дѣдо Радньо Адърски въ Брѣзово наредилъ да не се дава за агарлъкъ повече отъ 100 гроша на моминитѣ родители.

Къмъ другитѣ услуги на хаджи Ивана се говори и за това, че къмъ 1805 г. той настанилъ за учитель въ Елена Николая Михалювъ, гръкъ отъ островъ Станкьо, който билъ при владиката Данаилъ въ Търново. Когато Данаилъ посетилъ Елена, придружаванъ отъ Николая Михалювъ, последниятъ пѣлъ въ черковата тъй хубаво, че хаджи Иванъ измолилъ отъ владиката да го остави въ Елена за учитель. Николай познавалъ много добре български, който изучилъ въ време на пребиванието си въ Нишъ, гдето билъ владика Данаилъ, преди да дойде въ Търново. Даскалъ Николай е въвелъ въ Елена Питагоровата таблица и е билъ учитель, между други, на Илариона Ловчански отъ Чуканитѣ, по-късно Кюстендилски митрополитъ.

Хаджи Иванъ ставалъ жертва на своята смѣлость и на своето родолюбие. Въ време на завѣрата 1821—1822 г. той билъ подозрѣнъ, и основателно, като съучастникъ наедно съ Михо кмета, Никола Бобчоолу, Сава Бинбаши, попъ Стойко, наричанъ гяуръ Имамъ, Петко Бузяка и др. въ завѣрата за гръцкото освобождение.[1]) Подъ предлогъ, че трѣбвало да дава нѣкакви отговори по смѣтки, той билъ повиканъ отъ войводата въ Търново. Тогазъ обесили нѣколко души търновци за участието въ тази завѣра. Колкото за хаджи Ивана и за неговото погубване, има две версии: споредъ първата, войводата накаралъ единъ хикиминъ (лѣкарь) да му даде нѣкакво лѣкарство, което той изпилъ още въ Търново. По пѫтя той се усѣтилъ много зле, стигналъ въ Елена и се поминалъ. Споредъ втората — той се поминалъ отъ едно горчиво кафе, съ което го почерпилъ войводата.

2. Хаджи Юрданъ Брадата—дѣдо на д-ръ Юрданъ Браделъ. Хаджи Юрданъ е билъ образцовъ като челядникъ, добъръ християнинъ, набоженъ и е правилъ голѣми добрини на сиромаситѣ. Освенъ това той е вземалъ участие въ всички политически движения на своето време. Той е билъ близъкъ приятель на Сава Бинбаши. По-късно той е билъ душата, може да се каже, на готвеното възстание, срѣдище на което е билъ Капиновския монастирь св. Илия, г. 1834 — споредъ Раковски, 1836 г. — споредъ Славейкова, а найвѣрното е 1835 г., както се вижда отъ единъ хронографъ, гдето се казва: 1835 г. Тогазъ обѣсиха хаджи Юрдана (Брадата), Велчо Джамджия и Гайтанджия, защото щѣха земя да превзематъ. Тогазъ бѣше войвода Дервишъ-бей шехъ сузари заде и синъ му Вахитъ бей (Сене 1835.)

Казватъ, че хаджи Юрданъ се криелъ въ колибитѣ Харвалаци до Плаковския монастирь, отъ гдето избѣгналъ. Предала го една жена, когато билъ се потулилъ въ единъ плѣвникъ.

3. Хаджи Тодоръ х Стояновъ, инакъ познатъ подъ прѣкора „Топалъ Тодоръ". Той е билъ познатъ като единъ отъ най-честнитѣ, набожнитѣ, макаръ и строгъ първенецъ-чорбаджия. Защото той се отнасялъ съ голѣма сериозность къмъ всички и особено къмъ колибаритѣ, които се обръщали къмъ него за съветъ и помощь. Известно време той е билъ и епитропъ на черкозата Успение пресветыя Богородицы. Презъ всичкото време на своето епитропство той се е старалъ всѣкакъ да събере калкото се може повече капиталъ за черкозната каса. Отъ лихвитѣ на този капиталъ

---

[1]) Подробно за Завѣрата и за участието на българитѣ въ нея вж. моята статия: „Участието на българитѣ въ Завѣрата". (Приносъ къмъ гръцкото освободително движение 1821). Спис. „Наученъ прегледъ", издание на Свободния Университетъ за политически и стопански науки. София, год. II. 1930. Кн. 2. Въ кн. I на сѫщото списание читательтъ ще намѣри подробно описание на гръцкото освободително движение отъ 1821—1830 год.

се издържали тогавашнитѣ еленски школя. Той никога не давалъ на заемъ пари съ лихва, ако тѣзи пари му се искали за сватба на синъ или дъщеря, или пъкъ за поправяне на кѫща, за да стане тя по-широка за челядьта. Той обръщалъ особено внимание на черковния редъ и мъмрѣлъ е онѣзи отъ пѣвцитѣ, които не се явявали на време да изпълнятъ длъжностьта си, при все че еленскитѣ пѣвци не сѫ получавали никаква заплата и сѫ изпълнявали своята служба драговолно и даромъ.

Хаджи Тодоръ е обръщалъ особено внимание на възпитанието на децата въобще и още повече на своитѣ. Той билъ ученолюбивъ, черковно-начетенъ и пестеливъ въ широкия смисълъ на думата.

Двамата негови синове хаджи Петко хаджи Тодоровъ и Иванъ х. Тодоровъ сѫ продължили неговата традиция.

4. Хаджи Стоянъ Михалювъ (Михайловски) е ималъ седемь синове: Стоянъ (Цончо)—сетне Илларионъ Макариополски, Търновски митрополитъ, хаджи Христо, Михалъ, Никола, Иванъ, Димитъръ и Тодоръ.

Презъ цѣдия си животъ хаджи Христо Михайловски е бивалъ избиранъ за чорбаджия въ Елена и въ Еленската околия и се отличавалъ съ своята честность. Той е билъ първиятъ синъ на хаджи Стояна.

Вториятъ му синъ е билъ Стоянъ (Цончо), сетнешниятъ Иларионъ Макариополски, по-сетне митрополитъ Търновски - голѣмъ и свѣтълъ ликъ, стожеръ, около който се бѣше завъртѣла всенародната борба за независима иерархия, другарь на Неофита Бозвели, на името на когото е издигната гимназия-паметникъ въ Елена[1]).

Третиятъ хаджи Стояновъ синъ, Никола Михайловски, е всепознатъ учитель и книжовникъ. Той е свършилъ историко-филологическия факултетъ въ Москва, учителствувалъ въ Елена, Търново и Сливенъ, преводачъ на нѣколко трудове отъ Фенелона, Булверъ, Скрибъ и др., Баща на бележития нашъ писатель-философъ и поетъ Стоянъ Михайловски.

Димитъръ х. Ст. Михайловски завършилъ съ успѣхъ срѣдно образование въ Одеса. Като се завърналъ, станалъ учитель въ Свищовъ и се поминалъ въ 1848 г., оплаканъ отъ цѣлъ Свищовъ: — една пѣсень за него показва, какъвъ любимецъ е билъ той на цѣлия Свищовъ и на познатитѣ си учители [1]).

---

[1]) На Илариона Макариополски единъ особенъ комитетъ посвети и издаде обширенъ Сборникъ (София 1925) по случай 50-годишн. отъ смъртьта на бележития иерархъ; Миланъ Радивоевъ написа и обнародва голѣмъ трудъ: „Време и животъ на Търновския митрополитъ Илариона (Макариополски). София 1912, стр. 454. Голѣма о-на. Сжщиятъ Радивоевъ издаде една съкратена биография за Илариона Макариополски. М. Радивоевъ справедливо се цени като първи биографъ на Илариона (чт. хубавия животописенъ очъртъ, който написа за него д-ръ Н. Бобчевъ въ I кн. на Еленски сб.).

Доста подробности се намиратъ за Илар. Мак. и въ „Градиво", кн. I. отъ Еленски Сборникъ.

Ако ние се спрѣхме върху тѣзи лични посочвания на чорбаджии и на чорбаджийски синове и внуци, отличили се и въ бълкарската общественость, просвѣта и книжнина, това направихме съ единствена цель да напомнимъ, че изъ чорбаджийскитѣ срѣди, както навсѣкжде въ нашенско, тъй и въ Елена сж излѣзли хора, които сж принасяли само добро на България.

Е. Обвиненията противъ чорбаджиитѣ

Тѣзи, които обичатъ да критикуватъ чорбаджиитѣ, и то винаги по партизански или разни субективни причини и съображения, никакъ не помислятъ и не смѣятъ да кажатъ нѣщо добро за грамаднитѣ услуги на чорбаджийството изобщо въ българския животъ. Особено тѣ обвиняватъ чорбаджийството въ туркофилство и даже въ предателство. Единъ отъ тѣзъ, които отъ време на време сж били посочвани като предатели, е и синътъ на хаджи Ивана Кисьовъ—хаджи Юрданъ Кисьовъ, който ужъ билъ издалъ приготовленията за възстанието въ Плаковския мънастирь Св. Илия г. 1835. На туй възстаническо движение душата е билъ хаджи Юрданъ хаджи Ивановъ (Брадата), а съ него наедно сж били нѣколко дейци отъ Търново, Габрово, Трѣвна, Дрѣново и Килифарево. Игуменътъ на монастиря, отецъ Сергей, родомъ отъ Еленскитѣ колиби Руховци, е билъ въ споразумение съ Георги Мамарчева. За участие въ това възстаническо движение пострадаха наймного еленчани, търновчани и др. Мълвата, че туй възстание било издадено отъ хаджи Юрдана Кисьовъ, не почива на никакви положителни данни. Издаването на туй възстание, известно още подъ името Велчовата завѣра, поради живото участие въ него на Велчо Атанасовъ Джамджията, търновчанинъ, споредъ най-новитѣ изследвания, не може да се отдаде безусловно на хаджи Юрдана.[2]) Той наистина се похвалилъ съвсемъ довѣрително предъ търновския владика Илариона Критски за това, че и българитѣ ще вървятъ по пжтя на гърцитѣ отъ времето на Завѣрата — 1821 г. Гъркътъ-фанариотъ е именно, който навѣрно е използувалъ лекомислието на хаджи Юрдана Кисьовъ и съобщилъ на Търновския паша за готвеното възстание.

Колкото за туркофилството на чорбаджиитѣ въобще и на еленчанитѣ, въ частность, нека се каже най-напредъ, че като идея и даже като лозунгъ и платформа, то се е проповѣдвало и практиктвало отъ най-добритѣ български патриоти, особено въ Цариградъ. Нека тука напомнимъ на първо мѣсто, че д-ръ Чомаковъ и младитѣ около него бѣха първитѣ и най-голѣмитѣ привърженици на една туркофилска политика. И между тѣхъ имаше хора, които вѣрзаха и работѣха за единъ дуализъмъ турско-български. Въ 1867 г. Тайниятъ Централенъ Български Комитетъ отъ Букурещъ изпроводи единъ меомаръ до Султана, съ който се искаше политическата независимость на България и сѫщо таквазъ за Българската черкова. Меомарътъ пристигна въ Цариградъ, и д-ръ Чомаковъ заедно съ младитѣ около него се събраха, приготвиха благодарственъ адресъ до Султана, протестираха противъ бунтовнишкото поведение на единъ Български Комитетъ наречено „маневра колкото безумна, толкова и детинска“. Когато Чомаковъ предлага и на другитѣ чорбаджии въ Цариградъ да подпишатъ този протестъ, тѣ се отказватъ. Той, обаче, ги наковлажда на турското правителство, което викало тѣзи непослушници. Повикалъ ги именно Али паша, а повиканитѣ били чорбаджиитѣ: Христо П. Тъпчилещовъ, Никола П. Тъпчилещовъ, Димитъръ Ив. Гешоолу, Стефанъ Камбуръ и др., които въ кабинета на Али паша лично при него били принудени да подпишатъ протеста (адресъ). П. П. Карапетровъ, който съобщава за това, като съвременникъ казва: „Помня, че като се връщаше въ кантората си, покойниятъ Никола П Тъпчилещовъ бѣше пожълтѣлъ и посинѣлъ отъ ядъ. Той казваше, че го карали да признае и да подпише, че кръвьта му била турска“ [1]).

---

[1]) Чт. тази пѣсень въ Еленски Сборникъ кн. I стр. 71—72.

[2]) Чт. статията на Н. Станевъ въ „Сборникъ по случай 100-годишнината на Завѣрата отъ 1935", София, 1935.

Единъ такъвъ протестъ сѫ подписали д-ръ Ст. Чомаковъ и Илларионъ Макариополски и, както казва Карапетровъ, „който другъ и да билъ на тѣхно мѣсто щѣше да подпише тоя протестъ“. За неговото подписване най-много настоявалъ д-ръ Чомаковъ, а владиката Илларионъ Макариополски неволно го подписалъ, но и той го подписалъ, защото това се е изисквало отъ обстоятелствата [2]).

Времената, обстоятелствата бѣха таквизъ, че едни вѣрваха искрено, какво туркофилството, добрия животъ съ турцитѣ, могатъ да принесатъ по-голѣма полза на Отечеството, отколкото каквито и да било рисковани възстания. Азъ самъ съмъ чувалъ отъ Д-ръ Чомакова и отъ Никола Михайловски, че едно наше умно разбиране съ турцитѣ ще ни запази цѣлия български народъ, цѣла България въ нейнитѣ етнографски граници, — и единъ день, замогнати стопански и културно, ние неусѣтно ще бждемъ цѣлокупно освободени. Д-ръ Чомаковъ даже проповѣдваше, че никакво освобождение не трѣбва да диримъ и очакваме отъруситѣ и чрезъ тѣхъ. Д-ръ Чомаковъ бѣше тогазъ подъ силното влияние на полската въ Цариградъ емиграция и на английското посолство, което дебнѣше всички стжпки на графъ Н. П. Игнатиева, руски посланикъ при султанското правителство. Значи ли всичко това, че противницитѣ на възстаническитѣ движения сж били измѣнници на отечеството? И има ли мѣсто да бждатъ тѣ чернени, като предатели на българския народъ?

---

[1]) Крайно интересни подробности за тѣзи туркофилски постѫпки на д-ръ Стоянъ Чомаковъ съобщава съвременника и прживающия тогазъ въ Цариградъ П. П. Карапетровъ въ своитѣ спомени. Той приживѣ събра и напечата редица отъ своитѣ спомени и статии въ „Сбирка отъ статии“ 1898. София, стр. 512.

[2]) П. П. Карапетровъ. Сбирка отъ статии, на 313 стр.

Колкото се касае до Елена, до еленскитѣ чорбаджии, хвърлете единъ погледъ върху сбиркитѣ, издадени отъ Пан. С. Кършовски „Изъ миналото на България“ (ние имаме подъ ржка две книжки) и ще видите, че еленчани винаги сж участвували въ революционнитѣ движения, че тѣ сж давали убѣжища на мнозина отъ апостолитѣ, че еленчани — въ нѣкои случаи синове на чорбаджии, лично сж били въ Завѣрата, въ легията на Раковски, въ четитѣ на войводитѣ хаджи Димитъръ Хр. Ботевъ и т. н.

Въ последно време се появиха нѣколко сериозни работи — исторически монографии и други писания, въ които се засѣга, твърде естествено, и чорбаджилъка, като факторъ въ нашето духовно и политическо възраждане. Такива сж, между, други трудоветѣ на проф. М. Арнаудовъ „Неофитъ Хилендарски Бозвели“ и на Ив. Стояновъ „Възраждане на българския народъ“[1]).

Въ тѣзи нови исторически трудове се забелязва едно предвзето отношение къмъ чорбаджилъка, къмъ неговата характеристика и неговата деятелность, било като обществена сила, било като категория граждани. И въ тѣзи добросъвестни инакъ трудове проглежда, като че авторитѣ имъ не сж могли да се освободеятъ отъ психоза, станалъ у насъ вече всеобщъ, да се обвиняватъ и товарятъ чорбаджиитѣ съ всѣкакви обвинения, заслужени и незаслужени отъ тѣхъ.

Впрочемъ, трѣбва веднага да се каже, че обвиненията противъ чорбаджиитѣ сж изобщо несъстоятелни. Тѣ сж, че чорбаджиитѣ били изедници, подтисници, користолюбиви, че изсмуквали потьта и кръвьта на колибаритѣ, че тѣ, ако имъ помагали за грошъ, изтегляли отъ тѣхъ стотини, че тѣ ги считали за своя рая, че имъ налагали ангарии и пр. и пр. Тѣзи общи обвинения се опровергаватъ отъ съвременници и отъ факти. Самиятъ Георги Раковски, който първи издигна гласъ противъ чорбаджиитѣ, Петко Рачевъ Славейковъ, който го последва и др., не сж отричали и заслугитѣ на чорбаджиитѣ, отъ които тѣ самитѣ сж получавали голѣми благодеяния, безъ които тѣ биха били спъвани въ своята публицистична деятелность. Хр. Стамболски въ своитѣ спомени, ако и да подчертава нѣкои некрасиви черти въ живота на многозаслужилия за Казанлъкъ Ст. Груйоглу[1]) и на нѣкои други чорбаджии, все пакъ изтъква и тѣхнитѣ заслуги, като културни дейци, спомогнали за строение на черкови, училища и пр.

---

[1]) Неофитъ Хилендарски Бозвели 1785—1848. Животъ, дѣло, епоха отъ М. Арнаудовъ, проф. въ Соф. университетъ. Издава Св. Синодъ на Бълг. Църква, стр. 848 (вж. на стр. 195, 398, 400 и слд.)

Възраждане на българския народъ отъ Ив. Стояновъ— „Четиво по българска история“, г. III, № 24—26, 1931 г. на стр. 121 и сл.

Колкото се отнася до обвиненията въ туркофилство, гръкофилство и предателство, които се сипятъ върху нѣкои чорбаджии отъ Пловдивъ, Търновско, Котленско, Казанлъшко, Копривщица, Самоковъ и пр. и пр., нека веднага побързаме да кажемъ, че това се прави или поради незнание на фактически данни за обстоятелствата, въ които се примѣсва обвинението, или пъкъ се прави отъ хора заинтересовани, въ най-добрия смисълъ на думата. Единъ Неофитъ Бозвели не може да се обвинява въ недобросъвѣстность, когато посочва на нѣкои чорбаджии, че му измѣнили и повредили на дѣлото да се ржкоположи българинъ за владика въ Търново. Той, обаче, като заинтересованъ, отъ една страна, не е могълъ да се отнесе критически и безпристрастно къмъ клюкитѣ, които сж правени предъ него въ този случай за нѣкои търновски чорбаджии. Единъ Юрданъ Неновъ, безспорно много заслужилъ учитель, не е могълъ да бжде безпристрастенъ въ оценката си на дѣлата на нѣкои елени чорбаджии по простата причина, че той е билъ извънредно буенъ темпераментъ, не харесвалъ никого и въ буйностьта си е билъ много пжти въ война съ чорбаджиитѣ, следователно, не е можелъ въ своитѣ спомени и бележки за тѣхъ да се издигне надъ личнитѣ си чувства.[2])

Както вече се каза, и Раковски, и Неофитъ Хилендарски Бозвели и др., които сж изучвали живота на чорбаджиитѣ отблизо, сж били длъжни да признаятъ и голѣмитѣ тѣхни заслуги.[3])

---

[1]) Д-ръ Хр. Стамболски „Автобиография“, часть I, 22. 382.

[2]) Обвиненията на еленчанина Юрданъ Неновъ въ неговата автобиография (печатана въ 1896 г.), сж съвършенно безъ значение, като се знае неговото лично неприязнено отношение къмъ еленскитѣ първенци, негови благодетели. Неговитѣ сведения и оценки сж окончателно подкопани отъ г. Ив. Батаклиевъ въ книгата му, „Гр. Т. Пазарджикъ, Историко-географски прегледъ“, въ която между друго е очертана деятелностьта на Ю. Н., който се погрижилъ въ Т. Пазарджикъ да компрометира и очерни своя другарь и съгражданинъ, учителя Никифоръ п. Константиновъ само и само, за да вземе неговото мѣсто — главенъ учитель — като не се задоволявалъ да му бжде помощникъ.

[3]) П. П. Карапетровъ. Материяли за Панагюрище и Сборникъ отъ статии.

Впрочемъ, ние българитѣ сме голѣми майстори и изобретателни, когато се касае да обвинимъ дори въ предателство деятели, които не сж отъ нашия лагеръ, които не сж отъ нашата партия, които не ни се харесватъ. Цариградскитѣ чорбаджии викаха противъ букурещкитѣ революционери, че сж предатели. Д-ръ Чомаковъ подаваше махзари на Високата порта противъ мемоаритѣ отъ Букурещъ; Ив. Найденовъ и Михайловски осждаха Славейкова и Чомакова въ най-тежкитѣ грѣхове противъ българската народность. Чомаковъ и Панаретъ Пловдивски имъ отплащаха съ сжщата монета. Д-ръ Константинъ Иречекъ написалъ памфлетъ („силуетъ"), противъ Тодора Икономова[1]), въ който този свѣтълъ ликъ на българската общественость, радетель за право и напредъкъ презъ всичкото време на своя животъ и деятелность, умрѣлъ въ сетня сиромашия е представенъ като безчестенъ и взятко-взимачъ (рушветчия), черна душа и какъвъ не още развапенъ човѣкъ. Ами малко ли обвинения въ предателства въ подкупность, въ всевъзможни други прегрѣшения и даже въ престжпления, се сипятъ отъ единъ политически лагеръ у насъ въ други? Ами малко ли обинения се изсипаха върху адвокатското съсловие, като при това пострадаха и много почтени и добросъвестни адвокати?

Не да защищавамъ чорбаджии и чорбаджилъкъ е моята задача тукъ. Въ всичкитѣ мои бележки за еленскитѣ чорбаджии, азъ съмъ използувалъ данни положителни факти, действия, съобщавани на мене, провѣрявани отъ мене, при освѣтлението на които азъ повторно заключавамъ:

1. Еленскитѣ чорбаджии не сж били непогрѣшими, ангели и светии. Обаче, при тѣхнитѣ, може би не малко, грѣхове, заслугитѣ идатъ да покриятъ недостатъцитѣ имъ и съ своето любородие—думи на Неофита Хилендарски—тѣ сж принесли грамадни услуги на общественостьта, на просвѣтата, на черковата и на народния поминъкъ.

2. Човѣшкото и доброжелателно отношение на еленскитѣ чорбаджии къмъ колибаритѣ, е проличало въ стопанското подпомагане на тѣзи, които си издигнаха още презъ време на турското владичество прилични домове, набавиха си ниви и лозя, станаха охолни граждани, и тѣ не мòжеха да не се радватъ на туй тѣхно благосъстояние.

Ж. Чорбаджилъкъ и феодализъмъ

Като плащатъ данъкъ на една тенденция, ужъ научна, нѣкои се мжчатъ да изкаратъ чорбаджилъка като институтъ, останалъ отъ феодални времена и въ всѣки случай заклю-

---

[3]) Галерия отъ новобългарски типове. Силуети: Тодоръ Икономовъ. Сп. Бълг. мисъль, г. V, кн. I. Тукъ Иречекъ не се е спрѣлъ и предъ хулата, че дѣдото на Икономова е билъ прочутия Тодоръ-чорбаджи, който биелъ хората въ черкова, бидейки единъ мѣстенъ тиранинъ.

чаващъ въ себе си черти на феодализъмъ. Не може да бѫде нѣщо по-погрѣшно отъ тѣзи наизустъ казани непроучени и непровѣрени твърдения. За да може да се изтъква подобна мисъль, необходимо е, преди всичко, тѣзи, които я поддържатъ да посочатъ сѫщественитѣ чърти на феодализма и да ги сравнятъ съ сѫщо тъй сѫщественитѣ чърти на чорбаджилъка. Направятъ ли тѣ това, самички ще се увѣрятъ въ несъстоятелностьта на тѣхнитѣ думи. Феодализмътъ има нѣщо, което може да се нарече обществено-държавно; той е строй, уреденъ и установенъ съ закони и правилници — обичайни или писани — и въ които сѫ посочени отношенията на васала къмъ сеньора и цената, тъй да се рече, на покровителството, което се е давало отъ горе на долу. Тукъ има подаръкъ на земи, дадени отъ горе — отъ сеньора — господаря, по силата на който се появяватъ задължения — лични — вѣрность, подчинение — и реални — землитѣ на господаря се привързватъ къмъ тѣзи на подчинения, васала. Сѫществуваше една двойна формалность: васалътъ (подчинения) даваше клетва за вѣрность сеньору; сеньорътъ отъ своя страна даваше инвеститура или въвеждане въ владѣнията на своя подчиненъ. При това васалътъ дължеше на сеньора военна служба, дворска служба, присѫтствие при правораздаването, поднасяне известни помощи въ разни извънредни случаи, особено за изкупуването на сеньора, ако падне пленникъ, за военни действия и пр. и пр. Отъ своя страна сеньорътъ дължеше винаги покровителство на васала. Главното задължение на васала, бидейки военната тегоба лична, то жени, малолѣтни и духовни лица не можеха да ставатъ васали и да добиватъ по този начинъ феоди, лени. А ленътъ бѣше недѣлимъ, той минаваше по наследство само на най-стария мѫжки низходящъ въ челядьта членъ, но не и на възходящъ. Той не можеше да се отчуждава безъ съгласието на сюзерена. При феодалния режимъ върховенството произлиза отъ поземелната собственость, затуй феодалътъ, стопанинъ на ленъ, бѣше облѣченъ съ политически права: да воюва, да сече монети, да събира различни такси, да раздава формално правосѫдие, да налага на селата въ неговия ленъ така нареченитѣ баналитѣ, т. е. берии, такси, затова, че селянитѣ се ползуватъ отъ неговитѣ воденици, пещи и др. Крепостнитѣ въ единъ ленъ, освенъ простолюдието, бѣха подложени на всевъзможни ангарии, данъци и други тегоби и пр. и пр. За да се освободятъ отъ тѣзи отношения имаше известенъ редъ.

Сега, като направимъ едно сравнение между чорбаджийскиятъ институтъ и феодалния режимъ, ние виждаме цѣла пропасть, никакво сходство между васалъ и чорбаджия, никакво сходство между ленитѣ на васала, дадени му отъ сеньора, и малкитѣ имоти, печелени и купувани съ трудъ отъ страна на чорбаджията. Никакво сходство между крепостния, облаганъ съ всевъзможни ангарии и данъци въ полза на васала, и колибарина, който е бивалъ много пжти по-богатъ съ имоти отъ самия чорбаджия.

Ние подчъртаваме това, защото много колибари отъ колибитѣ, благодарение на своя умъ, на своята будность, на своята съобразителность, сж напускали колибитѣ си и сж слазяли въ Елена, гдето сж си купували мѣста и кжщи и сж ставали таквизъ чорбаджии, много пжти и по-голѣми отъ мѣстнитѣ вече установени болѣри-чорбаджии. За да не ходимъ на далечъ, нека посочимъ нѣколко таквизъ колибари, заселени въ Елена и станали чорбаджии или приблизително таквизъ. Кисьовци, за които бѣше дума по-напредъ, сж дошли отъ колибитѣ Шейтанци, Бакаловци — отъ Дрѣнта, Радивоевци — отъ колибитѣ Ганювъ-долъ (Бебровско), Момчиловци — отъ колибитѣ Дърлювци, Кършовци отъ колибитѣ Кършовци, Никифорови — отъ Богдановци, Фарашевци и Бобчевци сж колибари, дошли отъ Руховци.

Тукъ му е мѣстото да кажемъ две думи за рода Бобчевци, пресeленъ отъ колибитѣ Руховци. Първиятъ преселенецъ отъ Руховци е билъ Станю Бобчоолу. Негови двама синове сж били Стойко, отсетне, следъ ходене на Божи робъ— хаджи Стефанъ, който е роденъ сжщо въ Руховци, и братъ му Никола Бобчоолу. Хаджи Стефанъ Бобчоолу е ималъ двама синове — Сава и Илия, нареченъ и познатъ като даскалъ Илия. Сава е билъ посветенъ на селско стопанство и е упражнявалъ доброволно и безплатно службата на черковенъ псалтъ (пѣвецъ). Той е билъ всепознатъ учитель по пѣнието: кжщата му е била единъ видъ училище, дето сж се обучавали и практикували ученици отъ Елена и колибитѣ, отъ Котелъ, даже отъ Търново.

Хаджи Стефанъ е билъ винаги избиранъ за пратеникъ (делегатъ) при разни случаи — било за да иде въ Търново, било въ Цариградъ наедно съ други еленски граждани. Той не е билъ чорбаджия нито по произходъ, нито по богатство, защото е билъ винаги неособно състоятеленъ, напротивъ, селското стопанство, съ което е разполагалъ въ Руховци и въ Миндя, едва е било достатъчно за единъ сносенъ поминъкъ. Нѣщо повече. При пестене, съ което се е отличавалъ, въ неговата кжща — жена му баба Краса и снаха му Койка, родена Юрданъ Момчилова, майка на Стефана, Никола и Илия С. Бобчеви, сж били обърнали домакинството на цѣла фабрика за изготвяне пояси, губерчета, черги и пр., за да се изкара нѣщо за домашния поминъкъ. Хаджи Стефанъ Бобчоолу е изпълнявалъ най-коректно и грижливо възлаганитѣ му мисии въ Търново и Цариградъ (презъ годинитѣ 1834 — 1838). Нѣкога той не е сполучвалъ, както напр. при ходенето си въ Цариградъ, за да се добие отъ Патриаршията назначението на Неофита Бозвели за търновски митрополитъ (1834 г.).

Несполуката се дължела, на първо мѣсто и главно, на упоритостьта на патриарха, който се е страхувалъ, че прецедентътъ ще бжде опасенъ, и че отъ всѣкжде въ България ще изискатъ български владици. Ако и крайно огорченъ отъ тази несполука, отецъ Неофитъ е продължавалъ да благославя еленчани за тѣхната постоянна помощь и съчувствие, нѣщо, което особено личи въ писмото му до попъ Андрея Робовски[1].

И следъ несполуката си въ Цариградъ, хаджи Стефанъ е билъ пращанъ пакъ нѣколко пжти и въ Цариградъ и въ Търново, тъй като въ неговото умение и коректность никой не се е съмнявалъ. Напротивъ, всички сж го молили въ такъвъ случай да не се отказва отъ възлаганата му задача.[2]

Никола Бобчоолу е напусналъ рано Елена, а именно въ време на Завѣрата[3], защото е билъ единъ отъ нейнитѣ главни деятели и, види се, наедно съ Сава Бинбаши (за когото азъ съмъ далъ подробни сведения въ моята статия въ сп. „Наученъ прегледъ“ по Завѣрата и участието на българитѣ въ нея) е отишелъ въ Влашко, скиталъ е въ Бесарабия, влазялъ е въ войската на Александра Ипсиланти и, споредъ едни сведения, той е загиналъ въ монастиря въ Молдава, обсаденъ и подпаленъ отъ турцитѣ, а споредъ други—той се е върналъ въ Елена, но пакъ е заминалъ и неизвестно где е починалъ.

3. Чорбаджии, попове, еснафи и учители

Чорбаджийството се е развивало успоредно съ еснафството, едното и другото поддържници на учителството, на школата и на българската просвѣта.

Ако трѣбва да се следва една еволюция въ историята на нашето възраждане, то ние ще поставимъ на първо мѣсто чорбаджиитѣ съ тѣхнитѣ многообразни залягания, жертви, подбуждания, за да се строятъ черкови и училища. Черковитѣ сж се строили и поддържали по правило, защото много по-лесно е било въ тази борба за молебни домове и за вѣра да се прокарва по-нататъкъ и идеята за просвѣта, за училища, та и за свобода. Духовенството, и бѣло и черно, попове и монаси, сѫ дошли на помощь въ това отношение и сѫ много направили за дѣлото на нашето възраждане, за неговата сполука.

---

[1] (1. III. 1847) изпроводено отъ Хиленд. монастирь и печатано въ сПс. III. 1882. 160—161.

[2] Въ нашата домашна библиотека азъ се зачитахъ въ единъ Басненинъ сърбски отъ Доситея Обрадовича, подаренъ на Хаджи Стефана отъ игумена на Плаковския монастиръ Хаджи Сергия отъ Руховци—единъ отъ главнитѣ герои на Велчовата завѣра (1835 г.). На една страница собственоржчно Хаджи Сергий е надписалъ следното: „Сію книжицу откупилъ Хаджи Сергий, игуменъ на Плановския монастирь, и дарилъ х. Стефану Бобчоолу.

[3] Споредъ сведения на стари еленчани, Никола Бобчоолу, попъ Стойко гяуръ-имамъ и Петко Бузяка сж били пратеници въ Русия за разузнаване, дали и тамъ се съчувствува на Завѣрата.

По-късно засилилото се еснафство извиква и по-нови движения врѣдъ младитѣ, всрѣдъ учителитѣ. По тозъ начинъ тѣзи сѫ голѣмитѣ сили — чорбаджийство, духовенство, еснафство и учителство, които движиха българското възраждане, духовно и политическо освобождение.

Тази схема на начало отъ развитие и постоянно сътрудничество между поменатитѣ фактори, получава най-ярко и изпъкнало въ Елена и Еленска околия. За чорбаджиитѣ ние видѣхме, какво сѫ правили и направили. За еснафитѣ ще прибавя, че тѣхнитѣ каси: бакалска, терзийска и др. спомогнаха, за да се поддържатъ училищата, както за това спомогнаха и черковнитѣ каси, рѫководени отъ свещеницитѣ. Да! Отъ свещеницитѣ, които въ Еленско сѫ играли важна роля въ дѣлото на нашето културно издигане.

Нѣкои мислятъ (Юрданъ п. Георгиевъ — Градъ Елена стр. 9), че попството въ Елена е вървѣло по родъ. Ако съ това се разбира, че то е било нѣщо, като привилегирована затворена класа, въ която не всѣки е можелъ да встѫпи, че се е предавало по наследство, то е грѣшка Това не е съгласно съ жизненитѣ условия на попския институтъ у насъ, нито въ старина нито въ ново време. Наистина, и въ Елена, както въ цѣла България, попството се срѣща каточе ли въ единъ и сѫщъ родъ и каточе ли по наследство. Това, обаче, е само една привидность. За да стане нѣкой свещеникъ, необходимо е било да има известенъ, така да се каже, черковенъ цензъ, да притежава известни знания, поне да знае да си служи съ богослужебнитѣ книги: Часослова (наустницата), Псалтиря, Требника, Библията, особено съ Евангелието, а най-важното да знае черковния редъ и да пѣе. Тѣзи условия, за да стане нѣкой свещеникъ не е можелъ да притежава всѣки, а лесно е можелъ да усвои единъ попски синъ, който ги е добивалъ неусетно около баща си, при когото е служилъ, и помагалъ, още отъ дете. Тъкмо поради това въ Елена се знаятъ попски родове на попъ Никола п. Стояновъ, баща на инж. Петко Николовъ, и попъ Костадиновия родъ, който попъ Костадинъ ималъ петь сина — четиримата свещеници, а петиятъ — многозаслужилия даскалъ Никифоръ попъ Кастадиновъ, бащата на генералитѣ К. и М. Никифорови. Той се е готвѣлъ сѫщо за свещеникъ

Свещеницитѣ въ старина, та и въ ново време, живѣли напълно както и другитѣ селяни: занимавали сѫ се съ земледѣлие и съ другитѣ отрасли на селското стопанство. Тѣ не носѣли по-рано расо и черна капа (камилявка), а налагали на глазитѣ си калпаци, обличали сѫ съ бѣли дрехи безъ рѫкави и обували опнати гащи. Известно време тѣ бръснѣли главитѣ си, като оставяли перчемъ както всички, но брадитѣ си носѣли въ тѣхната естествена голѣмина. Освенъ брадата тѣ имали още единъ отличителенъ белегъ: носѣли на пояса си единъ прегънатъ пишкиръ. Търновскиятъ митрополитъ Матей въ края на XVIII в. запретилъ на поповетѣ да бръснатъ главитѣ си и да оставятъ перчемъ и ги заставилъ да носятъ расо.[1]

Еснафитѣ въ Елена имали приблизително сѫщото устройство, както и въ другитѣ мѣста на България.

Управление

Обща бележка

Управлението въ Елена, презъ вѣковетѣ отъ когато е била тя основана, е било свързано съ управлението въ цѣлата турска държава. Както се знае, първоначално Европейска Турция се е дѣлѣла на два главни еялета: Румелия и Узу, или Силистренския еялетъ. Подъ Румелия се разбирали всички области, освенъ Силистренско. Въ Румелия имало еялети[2], известно време санджаци, кази, нахии и селски общини — карие. Следъ Танзимата[3] (1839—1840 г.) дойде вилаятската реформа отъ 1864 год., която преименува еялетитѣ на вилаети и, ако да не заличи окончателно употрѣблението на термина Румелия, официялното и старо значение на думата стана само единъ исторически изразъ. Европейска Турция обемаще нѣколко вилаети: Дунавския, Одринския, Солунския, Битолския, Янинския, Бѣло́морския, Критския и Босненския.

---

[1] За този Матей, търновски митрополитъ, въ единъ елeнски хронографъ се казва: 1796 г. Стана войвода Мехмедъ ефенди Стамболлу и стори сюргюнъ владиката Матея.

[2] Голѣмото значение на Силистра, като пунктъ, около който се е събиралъ голѣмъ брой окрѫзи и околии, се вижда отъ това, че споредъ единъ алманахъ турски — до 1848 г. и Сливенъ е билъ подъ Силистренския паша, когато пъкъ презъ епохата на хаджи Калфа той е билъ подъ Никополския. Въ 1829 г. градътъ Сливенъ е ималъ свой кадия, аенинъ и други чиновници, зависещи отъ Силистренския паша. За аенинъ се знае, че е имало още презъ 1702 г. Всички тѣ сѫ носѣли официялно името воеводи, както посочва стария сливенски мюфтия Хюсеинъ за единъ отъ последнитѣ аени — войвода на Сливенъ — Тахиръ ага. Помощникътъ на аенина се наричалъ векилинъ, а останалитѣ нему подведомствени: сеизинъ, сейменъ-баши и т. н. Това е било до виляетската реформа (вж. Табаковъ, История на гр. Сливенъ, т. I, стр. 464—466).

[3] Еялети и вилаети. При първитѣ султани Османската империя е била раздѣлена на малки окрѫзи — подъ название лива, или санджакъ. Правителитѣ на тѣзи се наричали мири-лива или санджакъ-бей. Тѣ били подчинени на двама главни управители — единъ за Румелия, други за Анадолъ, наречени бейлеръ-беи. По-късно, при Мурада V, Османската империя се раздѣлила на голѣми окрѫзи (еялети) начело съ паши. По известно време имало 26 еялети, 163 окрѫзи, раздѣлени на кази, буквално — сѫдебни участъци, отъ които едни състояли отъ малки паланки и села, наречени нахии. Това било до 1844 г., когато султанъ Махмудъ уредилъ ново раздѣление на провинциитѣ: 28 области, 31 окрѫга и 54 независими воеводства. Следъ Танзимата ново разпредѣляне на еялети, лива и кази и най-после се почва велаятската наредба, при която Европейска Турция имала 10 вилаяти.

[3] Танзиматъ. — Мнозина смѣсватъ Танзимата съ Гюлханскиятъ хатишерифъ отъ 1839 г., който даде известни облегчения за раята въ смисълъ: а) обезпечи, на книга поне, за всички немюсюл-

Както се вижда отъ фермана за Худутъ-намето на Елена, за което се помена по-горе и което се прибавя тука въ края като притурка, бидейки единъ документъ отъ голѣма важность, Елена е била карие (селска община), административно зависима отъ Търновско, окрѫгъ Никополски — при Търново. Субашитѣ за Елена и Еленска околия сѫ били пращани отъ Търново.

Будното население въ Елена, имаще начело своитѣ първенци-чорбаджии почти винаги е успѣвало да се нарежда така, че да има, безъ формално да бѫде дадена, нѣкаква автономия, както сѫ били дадени автономии на нѣкои крайбалкански паланки и голѣми села. Еленчани сѫ гледали да иматъ добре уредени училища, черкови, а въ сѫщото време внимавали, субашътъ да бѫде не само добъръ, почтенъ, съгласенъ съ интереситѣ на мѣстото, но още и да защищава селскитѣ интереси. Не е ли отговарялъ на тѣзи условия субашътъ, еленчани сѫ правѣли всичко възможно, за да го махнатъ и да изискватъ други субашъ, съ когото да могатъ да вървятъ въ съгласие, като го каратъ да действува, съгласно съ интереситѣ на Елена и околията.

Характерно е, че еленски първенци въ известни случаи, когато не ги слушали войводитѣ въ Търново, както и владицитѣ, отизали въ Цариградъ да правятъ представления предъ самия Султанъ и да искатъ смѣняването и на владици и на войводи.

Впрочемъ, оплаквания въ Цариградъ отъ войводи паши, дерибейозци и субаши сѫ се правили и отъ други градове

мани, или рая. пълна безопасность досежно животъ, честь и имотъ; б) правиленъ способъ за разпредѣляне и вземане на данъка и правилно уреждане на военната повинность. Прилагането на този ферманъ въ новия пѫть на реформи доби названието „Танзиматъ“, множествено число отъ арабската дума танзимъ, което ще каже редъ, устройство. Танзиматътъ почва да се урежда следъ Гюлханския хатишерифъ до Хатихумаюна отъ 1856 г. Следъ Хатихумаюна реформитѣ се продължиха, като се почна важното преобразувание на административното устройство въ видъ на вилаети, — разработиха се такива уредби, като предвиденитѣ въ нѣколкото закони по просвѣщението, по правосѫдието, по бюджета, по Държавния съветъ и пр.

Реченитѣ права на немюсюлманитѣ — рая — се потвърдиха още по-ясно именно въ Хаттихумаюна отъ 1856 г., следъ Кримската война.

Рая́ — въобще означава подчинение, отъ риайетъ. Първоначално раи сѫ били всички поданници въ Империята, обаче по-сетне почнали сѫ да казватъ мюсюлмани и немюсюлмани, или райа (рая).

съ чисто българско население. По този начинъ мѣстното управление въ Елена се е приспособявало ще-неще къмъ мѣстнитѣ нужди и интереси.

Органи на управлението

Въ Елена отъ незапомнени времена е имало субашъ, като единственъ органъ на държавната власть. Това е било до вилаетския режимъ, когато субашътъ се превръща въ мюдюринъ, буквално — управникъ, и село Елена-карие става беледъ-градъ, касаба.

Субашътъ е билъ изпровažданъ въ Елена, доколкото се помни, винаги отъ Търново. Както се каза, Търново е било подчинено на Никополската область (ливаи Негиболи). Елена е била наричана тогазъ карие (голѣмо село и сложна община), къмъ която сж били привързани махалитѣ, както турцитѣ сж наричали малкитѣ селца, или колиби. Въ началото на XIX столѣтие, въ времето на султанъ Махмуда, въ Турската империя е имало 28 пашалъци (области), 31 санджаци (окрѫзи) и вънъ отъ туй — 54 воеводства. Въ Търново и преди Махмуда е имало войводалъкъ. Това личи между друго и отъ нѣкои лѣтописни бележки, каквито азъ имамъ на рѫка и печатахъ въ „Бълг. сбирка“ г. 1899, стр. 602-605. Тѣзи лѣтописни бележки сж намѣрени въ кѫщата на учителя Никифоръ попъ Костадиновъ. Въ тѣхъ се казва, между друго:

1793. Стана войзода Кара-Хасеки и мнсго хайдути наби на кольи и даржа Тарнуву г (3) години.

1796. Стана войвода Мехмедъ ефенди Стамболлу и стори сюргюнь владиката Матея.

1797. И въ тази гудина дуде Кйопрюлюолу сасъ пазавантски аскерь и влези въ Тарнуву и станаха трима войводи уртаци: Кйопрюлюолу Ибраимъ аа, Хаджи паша и Хаджи Ибрихамь.

1793. Юсеинъ паша уби Кйопрюлюолу на Караманув и стана турнаа аса уртак.

1800. Дуде Мемишъ войвода отъ Видинъ и седя въ Тарнуву г (3) месеци. И въ тази година дуде Трастенеклията Смаилъ аа, та зе Тарнуву съ бой и испади Мемишъ войвода. И стана той войвода. И платиха хората пу 2 харача; и овцетѣ платиха два пѫти.

Тъй че войводството въ Търново, както войводствата въ много области на Румелия — Европейска Турция, въобще, — и главно въ Узу — Силистренско, сж били главни управления, войводитѣ били представители на Султана. Известно време, обаче, срѣщатъ се вмѣсто воеводи аени (буквално: стареи, голѣмци, народни представители). По принципъ аенството е било единъ народно-представителски институтъ, който се е противопоставялъ на войводи и паши, и служело за закрила на населението въ неговитѣ лични и материялни интереси. Аенитѣ, обаче, както въ Търново, така и другаде, се израждатъ и преобразяватъ и еволюиратъ въ сжщо такава власть, каквато сж били пашитѣ, войводитѣ[1]). Аенитѣ се събирали, види се, на меджлизъ (съветъ) и решавали нѣкои мѣрки противъ пашовскитѣ произволи и своеволия[2]). Нѣкжде аенството се съединило съ службата на самитѣ паши, или пъкъ се подчинило на мѣстния дери-бей, отъ когото получавало назначение вмѣсто да бжде изборно. Споредъ разкази на стари хора, въ началото на XIX столѣтие не само Търново, но и Русчукъ билъ войводалъкъ, а Силистра и Видинъ — пашалъци, санджаци. По-рано само Видинъ е билъ санджакъ[3]).

Единъ прочутъ аенинъ въ Търново е билъ Фейзи (около 1814—1816). Той билъ арабаджия[4]).

Този Фейзи, ако и да е билъ безграмотенъ, благодарение на бабаитлъка и юначеството, съ които се отличавалъ, събралъ около себе си панти и крайове и се наложилъ на тоя постъ въ Търново. Между него и аенина станало едно сражение за превземане Търновското аенство; обаче Фейзи—неправилно нѣкои хронографи пишатъ Физи — надвилъ. Този Фейзи е направилъ нѣколко високи часовници — кули, отъ които Еленската и до сега сжществува и работи. Часовникътъ бие всѣки часъ и се чува почти въ цѣлия градъ. Фейзи билъ изгоненъ въ 1816 г., 4 марта, а на мѣстото му дошелъ стамболията Сулюманъ-Аа Карафирлията, както е забелязано въ единъ дамаскинъ, находящъ се у отецъ Тодора Калинкинъ, сега покоенъ.

Субашътъ

Като органъ на мѣстното управление въ Елена, субашътъ се е издържалъ въ ранно време само отъ глобитѣ, които е получавалъ и отъ нѣкои обичайни берии въ натура. Субашътъ е ималъ подчинени служащи нѣколко семейни — полицейски стражари. Тѣзи последнитѣ имали за свой прямъ началникъ по-късно и единъ чаушъ или билюкъ-башия. Билюкъ-башиитѣ — буквално началници на чета — били полицейско-кърски пристави, които имали за задача да преследватъ „лошитѣ хора": хайдути, панти и крайове. Тази служба на билюкъ-башии и сеймени личи и отъ народнитѣ пѣсни, между които е и всепознатата:

---

[1]) Вж. В. Н Златарски „Нова политическа и социална история на България", стр. 19.

[2]) Златарски, ibid.

[3]) Тѣзи сведения сж събрани отъ мене отъ хаджи Христа Михайловски, тогазъ 80-годишенъ старецъ г. 1885.

[4]) За него вж. моя очеркъ въ „Юбилеенъ сборникъ на Разградското читалище", 1904 г., стр. 88.

Отдолу идатъ сеймени,
Сеймени билюкъ-башии,
Юнашка глава носѣха и пр.

Истински съветници на субаша и даже упѫтвачи и рѫководители негови, въ Елена, сѫ били мѣстнитѣ първенци-чорбаджии. И не само тѣзи, които сѫ били облѣчени официялно въ службата на селски чорбаджии, но изобщо и другитѣ първенци въ селото, отличили се съ своя умъ, тактъ, обноски, сладкодумство и разпоредителность, сѫ били слушани отъ него.

Освенъ субаша, въ Елена се мѣрва отъ време на време още кадията отъ Търново. Това е бивало, когато кадията е бивалъ повикванъ да състави кѫсамъ (помирително-раздѣлително) за нѣкое наследство, въ което е имало малолѣтни, сираци и не сѫ можели да уредятъ помежду си чрезъ спогодба това възъ основа на обичайния кодексъ, както е било общеприето. Тукъ трѣбва да се каже, че кадиитѣ въ XVIII столѣтие и по-рано сѫ били раздѣлени на разни степени и такива е имало въ всички по-главни села и градове. Даже тѣ сѫ включвали въ себе си не само сѫдебна, но още и управителна власть. Тѣ сѫ били близки до паши, бейове, аени и войводи. Кадиитѣ, впрочемъ, не сѫ се домогвали да се налагатъ на населението за уреждане мѣстнитѣ му препирни.

Следъ вилаетската реформа, когато Елена се прогласява за беледъ (градъ), появи се градска община — беледие, на чело на която застана вмѣсто субашъ-мюдюринъ (буквално — управникъ).

Въ моя бележникъ азъ имамъ записани нѣколко субаши, а следъ тѣхъ и нѣколко мюдюри. Казвали сѫ ми, че у хаджи Юрдана Кисьовъ е имало списъкъ на всички войводи и владици въ Търново, както и на всички еленски субаши. Азъ, колкото и да се старахъ, не можахъ да се сдобия съ този списъкъ, толкова важенъ, за да може да бѫде той сега обнародванъ. Задоволявамъ се да дамъ списъка на мюдюри и субаши въ обратно изложение, т. е. каго вървя отъ най-ново време къмъ по-старото:

1. Янко Бѣлелията, българинъ, назначенъ за мюдюринъ малко преди Руско-турската освободителна война г. 1877. Въ Елена той е оставилъ добри спомени съ своето разумно държане.

2. Халимъ-Аа.

3. Хюсеинъ-Аа.

4. Мехмедъ-Аа, отъ Кайсеръ (Кесария), родина на много мюдюри. Еленчанитѣ го нарекли „дѣдо Гунчо" — по името на единъ мѣстенъ циганинъ, съ когото тѣ били, както се изразявали, лика-прилика както два стърка иглика.

5. Халимъ-ефенди, 1870 – 1871 г.

6. Хаджи-бей.

7. Мехмедъ-Аа, казватъ — зеть на прочутия Мидхадъ паша, тогава валия (областенъ управитель) въ Турция (1860 — 1862 година).

8. Садъкъ-ефенди, 1863—1866 г. Отличенъ администраторъ, голѣмъ демагогъ, идѣше на всички голѣми праздници въ черкова, палѣше свѣщь на 12-тѣ евангелия (страстния четвъртъкъ) и държеше въ всичко време запалена свѣщьта си, посещаваше училищата, присѫтствуваше на изпититѣ, самъ предлагаше услугитѣ си да преподава турски езикъ, обичаше книжнината, имаше турска библиотека отъ закони, исторически книги и нѣкои литературни произведения: Шах-намето, Гюлистанъ, Тутунамето, свирѣше на канонъ (сантуръ, цитра). Той се наричаше jeun-turc и Митхадъ-паша тербиеси (възпитаникъ на Мидхадъ-паша). Познавахъ го добре. Струва ми се, че бѣше арнаутинъ-мюсюлманинъ. Обличаше се съ вкусъ, даже елегантно, съ панталони (бѣли), жилетка, сетре и фесъ винаги — огладенъ.

9. Хаджи-бей-Кюрдъ.

10. Мустафа-Аа.

Истински, обаче, управници и рѫководители на мѣстното управление бѣха не субашитѣ, или мюдюритѣ, а първенцитѣ, които се събирали на заседание и отдѣлно и наедно съ субаша. Заседателното мѣсто на първенцитѣ, както и азъ запомнихъ, е билъ метохътъ—сграда и дворъ близо до часовника-кула. Този метохъ — еднокатна сграда съ широкъ дворъ до сахатя, е игралъ презъ цѣлото XIX столѣтие важна роля въ културната история на Елена и Еленската околия. Духовницитѣ отъ Св. Гора-Атонъ, а именно отъ Хилендаръ, които сѫ обитазали този метохъ постоянно, сѫ били ревностни и непрекѫснати пазители на старобългарскитѣ старини, езикъ и книжнина. Имало духовници, които правѣли извънредно голѣми добрини на бедното население.

Прочее, тука, въ този метохъ, е било заседателното мѣсто за съвещания по управлението, правораздаването и разнитѣ оплаквания, които сѫ се появявали отъ разни страни. Много пѫти самоуправителнитѣ тѣла — Черковно настоятелство и Училищно настоятелство — сѫщо така състоящи предимно отъ първенци и еснафлии, сѫ държели своитѣ заседания сѫщо въ метоха.

VI. Данъчни отношения

Данъцитѣ, бериитѣ и ангариитѣ въ време на турското владичество сѫ били еднакви навсѣкѫде въ Европейска Турция, може би—съ нѣкои мѣстни приспособления и изключения. Характерни сѫ, обаче, нѣкои подробности и разбирания на мѣстнитѣ жители, терминологията на данъцитѣ, органитѣ и лицата въобще, които сѫ боравили съ събирания и внасяне на тѣзи данъци по принадлежность.

За да има една нагледность и редъ, азъ дѣля данъци и тегоби на следнитѣ три категории:

1. Ангарии; 2. прѣки данъци и 3, косвени данъци.

1. Ангарии. Това сж били тегоби, отбивани въ натура чрезъ работа, единъ видъ трудова повинность, която е трѣбвало да извършатъ жителитѣ еленчани и околията — въ полза или на субаша, или изобщо на хюкюмата (правителството). Таквизъ ангарии сж били: правене и поправяне на пжтища, особено въ боазитѣ (Фидовския и Миндьовския); превозване на турски службаши отъ едно мѣсто на друго (това напомня старобългарската „подвода“). Турцитѣ наричали тази повинность „мекяре“. Задължителенъ е билъ, впрочемъ и произволно налаганъ, конакътъ (тъй наречената приселица въ ст. б. хрисовули) — най-тежката и неприятна тегоба, носена съ огорчения и голѣми измжчвания.

Характерно е названието на резиденцията на субаша, както впрочемъ и на другитѣ управници — турци: конакъ. Конакъ ще каже мѣсто което е обиталище назначено за кондисване, временно настаняване: конакъ дири и наемва лице, което пжтува. Конакъ е още и пашовската резиденция, частна или официялна. „Ще те обадя на конака“, казватъ въ Елена, за да обърнатъ внимание на тогозъ, противъ когото иматъ да се оплакватъ, че ще се подаде противъ него писменна или устна тжжба (жалба), заради неправилни действия и за нѣкоя устна обида или за неизпълнение известни задължения.

Вънъ отъ това, населението е било длъжно, поне до Танзимата, да събира и да дава месечно по нѣщо въ натура за издръжката на субаша и находящитѣ се около него сеймени.

Прѣки данъци. а) На първо мѣсто тукъ трѣбва да поменемъ за така наречения войводалъкъ — старъ данъкъ, който се е давалъ за разноски на пашата въ административния районъ, както е било въ ранно време Еленско. Този данъкъ отъ 2400 гроша за всѣки шесть месеци се е разхвърлялъ на всички нахии, каквато нахия се е считала известно време и Елена, а съ нея заедно и Беброво.

б) Бирьта или виргията. Това е било данъкъ на кжща, на домакинство. Думата бирь-бирьта не е достатъчно уяснена въ нашата терминология и заслужва едно компетентно изучване отъ страна на българския езиковедь [1]).

---

[1]) Г. С. Раковски казва, че бирьта е царско даждие, че се е събирала отъ бирника, и че бирникътъ носи това свое название отъ бирь. Той носялъ въ старина златна тояга, както се възпѣва въ припѣвнитѣ пѣсни. „Горски пжтникъ, 261.

Въ една народна пѣсень се казва:

Събрали сж се попове
попове, селски кметове,
тежка берия да пишатъ.

Турцитѣ сѫ наричали виргия този данъкъ, който напомня българската димнина (димница), гръцкото капниконъ, френското fumage и по-късно tribut foncier, по образецъ на който вѣроятно турцитѣ следъ Танзимата сѫ видоизмѣнили виргията на емлякъ-парасѫ, който се е събиралъ върху мюлка (пълната собственость), въобще върху покрити стежания. До Танзимата Еленско, безъ Бебровско, е плащало за бирь 135,300 гроша.

в) Разни видове десетъци (ошуръ, ондалъкъ).

Десетъкътъ е единъ данъкъ, който се срѣща въ всички страни и у всички народи. Нѣкѫде даже този данъкъ е узаконенъ първоначално въ вѣрскитѣ законоположения на дадена мѣстность. У турцитѣ, както впрочемъ и въ еврейското право, този десетъкъ изрично се поменава въ Корана, отъ гдето е преминалъ въ Шерийското право, цѣли вѣкове единствено прилагано въ турскитѣ правоотношения.

Ошурътъ — десетъкъ, вземанъ отъ всички земни произведения, въ Еленско се е закупувалъ отъ мюлтезими, или ошурджии, за 35 хиляди гроша. Много пѫти еленчанитѣ, за да се отърватъ отъ злоупотрѣбленията на тѣзи чужди, идвали повече пѫти отъ Одринско и Ст.-Загорско, мюлтезими, самички сѫ закупували този ошуръ и сѫ го разхвърляли между населението пропорционално съ имотностьта на данъкоплатеца.

Интересно е, че следъ Танзимата било решено ошурътъ да се взема въ натура и да се продава на закупвачи мухасѫли, каквито били на първо време нѣкои старо-загорски чорбаджии. Първи пѫть ошурътъ се продалъ за 120,000 гроша.

Самъ по себе си ошурътъ не е билъ нѣкой тежъкъ данъкъ. Давали сѫ, или по-право, трѣбвало е да се даде една десета отъ наличното произведение. Обаче, злото е било въ това, че закупвачътъ не идвалъ на време, че той манипулиралъ по начинъ такъвъ, щото много пѫти десетъкътъ — ошурътъ или ондалъкътъ — се превръщалъ въ една пета и по този начинъ сиромашьта е усѣщала голѣмата тежкотия на този данъкъ. Друга тежкотия е състояла въ това, че закупвачътъ не е ималъ достатъчно служители, които да отиватъ на време да събиратъ десетъка. Така че много пѫти кръстци и купни сѫ били оставяни и излагани на дъждове и понѣкога гниели и се разваляли. Най-после трета мѫчнотия не малка е била и тази, че закупвачитѣ си имали и поддържали бейлишки хармани, на които е трѣбвало всѣки да превози ошура въ снопи, а тамъ се свиквали на ангария жителитѣ — граждани и селяни — да вършáтъ и да чистятъ произведението на ошура.

Баа-парасѫ — пари (данъкъ) за лозя — е било тоже единъ десетъкъ, обаче, обърнатъ въ пари, той се плащалъ на ўвратъ (дюлюмъ) по 60 пари. Отъ Танзимата той се уголѣмилъ на 70 пари. Вънъ отъ баа-парасж, плащало се още и тъй нарečениятъ шарапъ-гюмрюю—акцизъ. Особенъ чиновникъ отивалъ по кжщята въ Елена и по колибитѣ, измѣрвалъ виното, оставялъ необложени 200 оки за пиене и за артъка — повечето се плащало.

д. Бейликъ (игнам-бейлиги). Бейликътъ (бегликътъ) е билъ данъкъ върху овцетѣ. Оправдавалъ се е съ това, че държавата допуска на паша въ своитѣ земи добитъкътъ на населението. Еленско, безъ Бебровско, е било длъжно да се откупува отъ този данъкъ съ 1,000 овна. Овнитѣ, обаче, трѣбвало да бждатъ отборъ т. е. тлъсти, угоени, а понеже въ Елена нѣмало такива, трѣбвало да ходятъ да купуватъ подобна жива стока отъ другаде и да я закаратъ въ Търново.

е. Харачъ. Терминътъ произлиза отъ харчъ — разноски. Той билъ личенъ данъкъ. Харачътъ е билъ най-удобенъ и доходенъ за турската хазна, защото се е събиралъ безъ недобори и отъ всички. Тука думата е не за харача отъ земитѣ — зарадъ тѣхното владѣние и ползувани, — а за онзи данъкъ, който всѣки раѝ—малъкъ или голѣмъ—е билъ длъженъ да плати или за това, че той се допускалъ да живѣе или за това, че той се откупувалъ отъ кръвната, военната повинность. Харачътъ е билъ наричанъ нѣкжде и джизие. Въ практическото прилагане на закона за харача, той се дѣлѣлъ на категории: 1. Една — долня степень; 2. Ефсатъ — срѣдня степень и 3. Аля — висока степень. Съгласно съ закона, данъкъ е трѣбвало да платятъ само встжпващитѣ вече въ пълнолѣтие, обаче на практика плащало всѣко мжжко, за да се откупи отъ военната повинность. „Турчинъ харачъ не плащалъ, защото това би било обидно за неговото положение на ага — господарь“. Сжществената, обаче, причина е ясна: турчинътъ отбизалъ лично военната си повинность.

До Танизмата Еленско съ колибитѣ, безъ Бебровско, е плащало около 100,000 гроша за харачъ, който билъ разхвърлянъ на глава върху всички жители отъ мжжки полъ, отъ 18 до 60 години. Въ селата се смѣтало отъ 16 години. Въ Еленско се знае, че тритѣ категории харачъ били раздѣлени за плащане така: 15 гроша — една, 20 гроша — ефсатъ и 60 гроша — аля. Разпредѣлянето по категории ставало въ самитѣ общини, гдето данъкоплатцитѣ знаяли своята имотность.

За харача у насъ има цѣла литература, която заслужва вниманието на специялиста.

Емлякъ. Данъкъ, който плащатъ тѣзи, що притежаватъ всѣкакъвъ видъ недвижими имоти: ниви, лозя, градини и т. н. Този данъкъ, както се помена, е дошелъ да замѣсти виргията.

ж. Шама-парасж. — Данъкъ за освѣтление на дюгени. Азъ се опитвахъ на нѣколко пжти да събера данни по този данъкъ, но това не ми се удаде. Той билъ плащанъ само отъ бакалитѣ (дюгенджиитѣ) на разни категории: 60, 50 и 40 пари.

з. Испенчъ-парасж. Название на единъ данъкъ, върху произхождението, съдържанието и размѣритѣ на който има твърде много и различни сведения и обяснения. Юрий Венелинъ е на мнение, че спенчътъ (испенчъ) иде отъ експенза (издръжки), — този терминъ се намѣрва и въ влахо-българскитѣ хрисовули и въ полскитѣ паметници.[1] Преводачътъ на документи отъ време на турското владичество, находящи се въ нашата Народна библиотека, Д. Ихчиевъ, изкарва испенчътъ като харачъ, бедели-аскерие.[2] Проф. В. Н. Златарски[3] твърди, че испенча е девшурмето, тъй наречения кръвенъ данъкъ — наборъ на красиви, здрави християнски момчета отъ 7 години, които всѣки 5 години се събирали по цѣлата Империя, въ размѣръ една десета отъ населението, и се откарвали въ четиритѣ сараи: Султански, Баладски, Иподромски и Одрински, гдето бивали потурчвани, отхранвани и възпитавани въ духа на Исляма. Отъ тѣхъ се попълвалъ еничерския корпусъ. Хамеръ въ своята „История на Отоманската империя отъ произхождението ѝ до наши дни“, френския преводъ, 1841 г. томъ XVIII[4] тълкува испенча така: Испендже, такса на робитѣ. Испендже-кягаджъ, билетъ за освобождаване отъ петата часть на таксата за робитѣ. Споредъ Раковски испенчъ-парасж е билъ данъкъ прибавенъ къмъ харача, допълнителенъ данъкъ.[5]

Въ Елена, следъ много разпитвания и събирания на сведения, азъ идвамъ до заключение, че спенчъ или испенчъ-парасж е билъ данъкъ за невѣрнитѣ — заради клане на свине — това, което отсетне е било измѣнено на серчимъ-парасж. Това мнение поддържа и Джансъзовъ.

Самата дума испенчъ е чужда на турския езикъ. Тя ще каже: искане на петь (пета часть). Тя е употрѣбена и въ найстарата турска данъчна терминология, още при първитѣ султани. Мурадъ I е издалъферманъ да се взема една петина отъ цената на всѣки продаденъ робъ. Това е съгласно съ опредѣлението, както видѣхме, на Хамеръ. Съ тоя данъкъ се поддържалъ еничерскиятъ оджакъ. Въ XV в., следъ превземането на Цариградъ отъ Султанъ Мухамедъ II Елфатихъ (1453 г.), тоя данъкъ почналъ да се взема отъ християнитѣ —раи като данъкъ, за гдето колѣли и ядѣли свинско, както за това свидетелствува еленското тълкувание на испенчъ. По-късно, обаче, тоя данъкъ билъ погълнатъ отъ харача и бедели-аскерие.

---

[1] Юрий Венелинъ. Влахо-българскія грамоты, стр. стр. 157—210

[2] Известия на Ист. д-во.

[3] Нова социялна и политическа история на България, стр. 7.

[4] Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman.

[5] Горски пжтникъ, първото издание, 254—266 стр.

Въ събранитѣ отъ мене и печатани „Материяли“ по предмета (СбЮО — Държавно право), въ отговора отъ Еленско, тълкувано е испенчъ — данъкъ за клане на свине; въ Знеполъ — данъкъ като днешното канъ-парасѫ, за клане на добитъкъ; въ Краище само се поменава испенчъ-парасѫ.

При едно внимателно проучване на данъкътъ испенчъ, неговата природа, установяване, събиране въ разни времена. еволюция, азъ заключавамъ следующето:

Испенчътъ най-напредъ е билъ данъкъ за невѣрующитѣ, както е казано въ фермана-Ходутнамето на Елена — кяфиратъ кяфиръ. Въ преводътъ на този еленски документъ, правенъ въ Търново при Окрѫжния сѫдъ отъ преводача г. П. Георгиевъ, съвсемъ оригинално „спенчъ на кяфиритѣ“ е преведено съ израза „спенчъ на обожателитѣ на огъня“. Единъ терминъ съвсемъ неумѣстенъ, освенъ ако се е искало да се каже съ него идолопоклонецъ, невѣрующъ въ Бога, което сѫщо е невѣрно. Тълкуванието, че спенчъ се е вземалъ отъ невѣрующитѣ, като се прилага заради това, че тѣ сѫ колѣли свине, не измѣнява истинската природа на този оригиналенъ данъкъ. По-късно спенчътъ се преобръща въ виргия, бирь или бирия. И, най-сетне, той се поглъща отъ онзи харачъ, който се е плащалъ като бедели-аскерие, т. е. за откупуване отъ военната повинность, защото на невѣрующитѣ, т. е. на немюсюлманитѣ, не е било позволявано да отбиватъ военна повиность, да ставатъ турски аскеръ. Невѣрни и легендарни, прочее, сѫ сведенията за нѣкакъвъ ферманъ, споредъ който Елена се освободила отъ данъцитѣ житнина и харачъ ¹).

Освенъ тѣзи царски данъци, берии и ангарии, нека се прибави и това, което е давано отъ населението — отъ време на време — като индадие, все за царщината, особено въ време

---

¹) Известия на Истор. Д-во, г. I. стр. 85.

За данъцитѣ въобще интересни сѫ сведенията, заети изъ ферманитѣ на Видинския санджакъ отъ Д. Ихчиевъ и напечатани въ кн. II на „Известия на Историческото дружество“, стр. 103 и слд., както и „Материяли изъ турската архива при Народната библиотека“ сПс, год. XX, кн. I—II. Отъ тѣзи данни се вижда, че е имало данъци съ разни наименования, каквито сѫ: I ресуми-селямайне—за благополучно пѫтуване; 2. кафтани-беха — цена за официялно облѣкло; 3. нали беха — за подкова на конетѣ; 4. конакъ ве конакчи акчасѫ — квартирна тегоба въ плата; 5. испендже; 6. аякъ басѫ или кодумие — право за ходене по земята; 7. захаири беха — стойность на храна; 8. сараидюшемеси — такса за постилния дворецъ; 9. мюбаширие — право за докарване предъ сѫдъ или управление; 10. адети игнамъ — бейликъ за овце; 11. ресуми ирусанелеръ — младоженческо право; 12. хаки-аверисъ-теклифи т. е. право за живѣене, което плащали привилег. соколари, вмѣсто емлякъ.

на войни и — на второ мѣсто — помощьта въ натура, давана на субаша. Известно време, по-рано отъ вилаятската реформа, субашитѣ не сж имали постоянно опредѣлена заплата. Предъ видъ на това, цѣлото село е било длъжно да доставя ежемесечно на субаша следнитѣ дажби: 1.50 крини жито, 2.50 крини ечмикъ или овесъ, 3.50 кила масло. Тази доставка била назначена за субаша, за сейменитѣ и за тѣхнитѣ коне. На второ мѣсто, трѣбвало е да се доставятъ на субаша дърва, овни, шилета, яйца, които сжщо така били давани въ опредѣлено количество. Баба Цончовица ми каза, че това се наричало „житнина“. А наричало се житнина, защото при разхвърляне всѣка кжща на първо мѣсто давала една крина жито и една крина овесъ. Който искалъ да се откупи, трѣбвало да плати по 3 гроша вмѣсто тази житнина. Всичко това напомня нѣкогашната житнина (ситаркия), която била по-късно обърната въ пари и станала перпериятикъ [1]).

Косвени данъци. Било е време, когато гюмрюкъ, въ една или друга форма, се е вземалъ за всѣко нѣщо, което се е изнасяло отъ Елена, за да отиде даже въ Горна-Орѣховица или въ Търново. Особено това е било за изнасяне на жива стока или храни. Това е било кара-гюмрюкъ. [2])

Освенъ това, плащало се е за влазяне въ Търново или Г. Орѣховица съ натоварени кола — бачъ — по единъ грошъ на колата. [3])

---

[1]) Вж. моята „История на старобългарского право“. Рилскиятъ хрисовулъ говори за „житари“, които като бирници, що събирали този данъкъ.

[2]) Кара-гюмрюкътъ — вжтрешно мито, вземано при превозване на стока и земни произведения отъ едно мѣсто на друго, е билъ премахнатъ въ Турско окончателно едва на 1 мартъ 1874.

[3]) Разхвърляне на данъцитѣ. — Разпространена е била системата за отдаване на откупъ (илтизамъ), мукатта) събирането на данъцитѣ, — система, която е извиквала голѣми злоупотрѣбления, но която е продължавала да сжществува и следъ Гюлханския хаттишерифъ и едва Хатихумаюнътъ отъ 1856 г. я отмѣнилъ. Следъ това време е била възприета системата на прѣкото събиране отъ страна на хазната, чрезъ нейни агенти, на данъцитѣ, освенъ десетъкътъ. И за десетъка, обаче, новиятъ редъ на нѣщата не далъ очакванитѣ резултати, —и той билъ премахнатъ, като се приготвяло уреждането на единъ поземеленъ налогъ, за какъвто ставали дълги проучвания до 1876 г.

Начина на разхвърляне виргията и др. нѣкои налози, за които се говори тука отъ насъ, е билъ опредѣленъ споредъ обичая. И за това въ 1858 година е издаденъ единъ законъ, печатанъ въ текстъ у Николаидесъ III, 327. Разхвърлянето споредъ наредбата ставало така: Казалийскиятъ съветъ разпредѣлялъ данъцитѣ по общини, които влазяли въ казитѣ, а следъ това мухтарьтъ (кметътъ), при участието на старейшинитѣ въ селото, разпредѣлятъ тази часть между жителитѣ на селото, съразмѣрно съ състоянието на всѣкито. Така събранитѣ суми се давали на таксилатъ-мемору—касиеръ на казата, който е билъ въ ведението на малъ-мюдюрю, финансовъ чиновникъ, който отъ своя страна билъ подчиненъ на каймакама (окол. у-тель). Следъ това по началство сумитѣ постжпвали въ Цариградската хазна.

Владишки дажби

Въ време на турското владичество, населението е било длъжно да плаща и известни владишки дажби (даждия), които състояли главно въ следнитѣ: 1. Воития. Това е било данъкъ, разхвърлянъ селски, за да се плати кесимъ нѣщо на владиката, за гдето се вестилъ въ селото, светилъ вода или служилъ въ черковата.

2. Владичина. Това било даждие на вѣнчило 6—8 гроша.

Тѣзи две владишки дажби сж били давани независимо отъ такситѣ за вули, за разни свидетелства, за опопване и т. н. Въ онова време за опопване се е давало 1000 гроша, — следъ Кримската война.

За юридическия фолкоръ и обичайното право, особено е важно да се помене тука за единъ данъкъ, който не ми се е представяло случай да забележа или узная за други мѣста, освенъ въ Елена; за него въ запискитѣ си чета следното:

Одъръ-парасж,—наричалъ се тъй единъ владишки данъкъ, по-късно нареченъ вѣнчило. Владиката вземалъ този данъкъ, както ми казваха на шега, защото женитѣ спѣли на одъръ първата вечерь, а нѣкои и по-сетне. Въ тоя данъкъ, особно въ наименованието му, дали нѣма напомнюване за първобитния бракъ и за отношението къмъ него на господаря, който отпосле е бивалъ наплащанъ за своето право? Дали нѣма тукъ нѣщо, което да напомня откупуването отъ господаря, въ случая отъ владиката, на правото на първата брачна нощь — jus primae noctae?

Органи на данъчното управление и тѣхното ведомство

Въобще въ Турската империя дѣлото на данъчното управление се намѣрвало въ пълно безредие. Наистина и отъ централното управление въ Стамбулъ и въ нѣкои областни административни центрове, сж се правили опити и сж вземали мѣрки, за да се внесе единъ по-правиленъ редъ при опредѣлянето и събирането на данъцитѣ. Издавани сж били правилници, наредби, ирадета, даже закони. Отъ време на време сж били разпращани тенбихати (упжтвания). Въ всѣки случай до Танзимата не е имало нито на писмо, нито на практика, единъ установенъ редъ, споредъ който да се постжпва въ тази область. Пашитѣ, войводитѣ и аенитѣ въ провинциитѣ малко сж се вслушвали въ наставленията и наредбитѣ на Стамбулъ. Тѣ, въ много мѣста, играели ролята на управници, напомнящи донѣкжде феодалнитѣ владѣтели, които сами уреждали и данъчнитѣ отношения въ своитѣ райони — санджаци, кази, нахии и кариета.

Въ Елена сѫ били познати въ турско време, като се почне още отпреди Танзимата, следнитѣ органи за събиране на данъцитѣ и на бериитѣ отъ всѣкакъвъ видъ. На първо мѣсто тукъ е билъ кабзумалина. Той е билъ, тъй да се каже, главниятъ бирникъ за цѣлата нахия; той прибиралъ сумитѣ отъ данъцитѣ и ги внасялъ въ войводската каса въ Търново, гдето имало единъ башъ-кабзумалинъ, или — както по-късно се е наричалъ — сандъкъ-емини, т. е. пазитель на ковчега — ковчежникъ.

Кабзумалинътъ въ Елена е билъ мѣстенъ житель, българинъ, християнинъ. За цѣла Еленска околия е имало единъ главенъ кабзумалинъ, или бирникъ, както е имало единъ кметъ, единъ избранъ чорбаджия. Кабзумалинътъ, обаче, ималъ въ своето ведомство и разположение махалници, инакъ наричани още кабакчии — трима за цѣло Еленско и за колибитѣ, или махалитѣ. Махалници сѫ били наричани тѣзи помощници-бирници, защото тѣхната служба е била да обикалятъ махалитѣ, колибитѣ, малкитѣ села около Елена и да събиратъ даждията, а кабакчии сѫ били наричани, защото носѣли въ по-старо време съ себе си тиква или кратунка, съ цѣпка или рѣзка (дупчица) отгоре, за да може презъ нея данъкоплатцитѣ да си пущатъ данъка. Споредъ други обяснения, въ кратунката пущали само възнаграждението на махалницитѣ — по една пара, по-късно по две пари. Въ кратунка или въ тиква се е слагалъ този данъкъ или възнаграждението, е безразлично. Вѣроятно отъ тукъ е и пословицата „Не било въ тикви, ами въ кратуни". Терминътъ кабакчия, като действующъ институтъ, билъ познатъ и въ други нашенски краища, напр. въ Ловчанско.¹)

Изборътъ и опредѣлянето на кабзумалина и на махалницитѣ се е смятряло за обществено дѣло. Съ този изборъ било заинтересовано цѣлото население. Наистина, дълго време чорбаджиитѣ сами си присвоявали правото да правятъ този изборъ, но и въ такъвъ случай тѣ вземали подъ внимание общото мнение, тъй че тѣхниятъ изборъ ималъ изгледъ на общъ — отъ всички извършенъ. Впрочемъ, трѣбва да се прибави, че въ онѣзи времена изборъ споредъ днешнитѣ понятия не е сѫществувалъ. Достатъчно е било тогазъ единъ отъ стареитѣ, първенецъ, да попита присѫтствующитѣ селяни, съгласни ли сѫ да се избере еди-кой си. Тѣхното съгласие се е смятряло за истински изборъ.

Въ Елена се знаятъ нѣколко добри и коректни кабзумали и махалници, които сѫ привлѣкли любовьта на населението и за които се говори съ почитъ къмъ паметьта имъ. Такивизъ сѫ били, между други: Петъръ Недювъ, Петъръ Фараша, Петко Момчиловъ, Михалъ попъ Момчиловъ.

---

¹) Вж. СБЮО Държавно правс, стр. 265.

Махалницитѣ имали за прѣкъ свой дългъ да събиратъ бирьта (виргията), харача и други нѣкои даждия. Процедурата на събирането е била приблизително следующата:

Махалникътъ носѣлъ съ себе си рабошъ (четеле): на всѣки данъкоплатецъ той давалъ „щенéто", „пилето", „агнето", а самъ задържалъ у себе си „майката". Рабошътъ билъ нѣщо като данъчна книжка. По нея данъкоплатецътъ знаялъ точно, колко му е отрѣзано даването, колко е далъ и колко остава да дава. Защото всѣка негова вноска била вписвана въ майката, присъединявана съ пилето. Вписаното само въ рабоша-майка не се е сматряло за валидно. И обратно.

Рабошътъ изчезналъ нѣщо къмъ 1870 год., когато кабакчията и кабзумалинътъ почватъ да издаватъ разписки, подписани и подпечатани. Обаче, тѣзи разписки много пѫти били летящи, не кочанни, и населението дълго време въздишало по рабоша и намѣрвало, че той е най-желаната и идеална данъчна система.

Споредъ събранитѣ отъ мене сведения за Софийско, кабзумалитѣ се наричали бирчии или бирджии, а векилинътъ (вж. по-долу) — послужникъ (сведенията ми сѫ дадени отъ дѣдо Антонъ отъ Мошино и дѣдо Младжи отъ Маслово).

Съпоставянето на сегашнитѣ софийски названия бирчии, бирджии, както и бирозъ, съ старобългарскитѣ хрисовулни термини: бирчия, бирджия, побирчии — ни води къмъ едно интересно заключение: каква чиста българска терминология въ правнитѣ отношения е била запазена по нейде презъ време на турското владичество.

Векилскиятъ институтъ

Заслужва внимание и проучване векилскиятъ институтъ въ свръзка съ стопанството на нашитѣ села и градове въ време на турското владичество.

Въ Елена, споредъ събранитѣ отъ мене сведения, векилитѣ (буквално пълномощници), сѫ се грижили да събиратъ и да доставятъ на субаша неговия хакъ, — по право — таинъ който, както се помена по-горе, се състоялъ въ нѣколко даждия, берии: житнина, масло, животни, ечмикъ, овесъ и пр. Векилинътъ не е билъ кабзумалинъ Кабзумалинътъ е трѣбвало да има и довѣрието, потвърждението на властьта, както избирания чорбаджия, а векилинътъ е билъ нѣщо като домакинъ на селото въ неговитѣ стопански отношения къмъ субаша.

До скоро въ Елена се сочеше векилската кѫща на мѣстото, на която сега се издига кѫщата на даскалъ Илия х Ст. Бобчевъ. Таквизъ векили се поменаватъ: Димитъръ Разсукана, Тончо Векила, Милко Векила. Въ „векилската" кѫща и дворъ сѫ донасяни, както провиянтитѣ, така и животни, птици и пр. за субаша. Маджаровъ, Мих. Ив., ми е разказвалъ, че и въ Копривщица е имало този векилски институтъ. Тамъ векилинътъ ималъ сѫщата служба, както въ Елена. При това легендата разправяла, разбира се съ известно преувеличение, както става въ такива случаи, че единъ векилинъ въ смѣтката на своитѣ разноски показалъ 1,200 гроша, похарчени за мастило. Всѣки е разбиралъ парадоксътъ, особено за онова време. Въ Софийско векилътъ е носѣлъ[1]) название много интересно—служитъ и послужникъ. Службата на служита и тукъ била да събира провиянта (съестни припаси) за хранене на турскитѣ служебни гости — субаши, кѫръ-сердари, билюкъ-башии и др. Собствено тѣзи „забити“ слазяли у заможнитѣ селяни на конакъ или у първенци и чорбаджии, обаче разноскитѣ за туй гостуване били за смѣтка на цѣлото село.[2])

Нѣкѫде векили сѫ били лицата, избирани за да бѫдатъ близко около кмета и да го замѣстватъ въ случай на отсѫтствие. Така е било въ Г.-Орѣховско[3]).

Отъ даннитѣ, които се иматъ на разположение за векилитѣ, би могло да се заключи: 1. Че тѣхното произхождение е свързано съ онзи грозенъ конакъ, старата приселица, отъ която се е пищѣло до Бога, и която въ старо време е извикала и института на станъ, станове — специялни кѫщи, въ турско време одаи, за да могатъ тамъ да се настаняватъ служебнитѣ гости, безъ да имъ се дава възможность да отиватъ въ частни кѫщи;

2. че векилитѣ сѫ били общински „служити“ и „послужници“ — собствено пълномощници, за да услужватъ, посрѣщатъ, изпращатъ и гощаватъ „царскитѣ хора“;

3. че този институтъ се е ограничилъ нѣкѫде, както е било въ Елена, само като му се е възлагало да се грижи за продоволствието на субаша и всичкитѣ му подчинени и около него находящи се прислужници: сеймени, чауши, билюкъ-башии и пр.

Харачерскиятъ институтъ

Циганитѣ на много мѣста въ България, сѫщо така и въ Търновско, както и въ Елена, сѫ имали отдѣленъ особенъ бирникъ, наричанъ харачеринъ или харачеръ. Той не е билъ церибашията, или черибашия. Харачеринътъ билъ махасѫдинъ — обикновено турчинъ, който закупувалъ харачитѣ на циганитѣ въ цѣлия войводалъкъ и обикалялъ села и паланки, за да открие, где има цигани и да събере отъ тѣхъ харача. Характерно е, че въ по-първо време харачеринътъ не е правѣлъ разлика между мюсюлмани и християни-цигани; не е правилъ разлика, дали циганитѣ сѫ катунари — черге-чингяне, или сѫ заседнали, редовни жители въ градъ или въ село, на които много правилно се е гледало, както на всички останали граждани.

---

[1]) СбЮО — Държавно право стр. 188.

[2]) СбЮО с. мѣсто.

[3]) СбЮО — Държавно право стр. 962.

На харачерина се е гледало като на нѣкое страшилище, което сякашъ дирѣло какви повече пакости да направи. Той се отнасялъ съ циганитѣ като съ животни, гонѣлъ ги да ги улови; уловенитѣ връзвалъ въ синджири, вериги, затварялъ ги въ изби, догде да си изплатятъ харача Въ много старо време, както ни сѫ разказвали, харачеринътъ идвалъ въ Елена съ „каяфета" на голѣмецъ, свиквалъ циганитѣ на горния мейданъ, връжелъ ги, за да ги кара въ Търново. Той знаялъ по опитъ и минало, какво ще стане следъ това. А именно: идвали женитѣ на вързанитѣ, разплаквали се, разкрѣквали се, тръшкали се о земята, пискали и всѣкога, що има по тѣхъ колко-годе ценностно: обици, гривни, прътени, чапрази ги давали на циганския бирникъ и така откупували мѫжтѣ си. Освободенъ отъ веригитѣ, такъвъ циганинъ скачалъ, припвалъ да бѣга, кѫдето му очи видятъ, отъ страхъ да не би пакъ да го арестуватъ.

Харачеринътъ е бивалъ гощаванъ отъ циганитѣ пребогато

Еленски първенци правѣли добрина на циганитѣ, като заплащали зарадъ тѣхъ на харачерина, а тѣзи цигани отсетне изплащали редовно своитѣ дългове съ лихвитѣ, било съ обслужване, чрезъ работа, било съ пари. Нѣкои смѣсватъ харачерския институтъ съ чери-башийскиятъ, или церибашийскиятъ, между тѣхъ, обаче, има известна разлика. Ако първиятъ е данъченъ агентинъ, закупвачъ, другиятъ е нѣщо като полицейски приставъ, управникъ, посрѣдникъ между циганитѣ и властьта. Последниятъ е билъ избиранъ, но много пѫти той се натрапвалъ за чери-башия, благодарение на своята хитрость, смѣлость, бабаитлъкъ или ловкость.

Въ най-старо време черибашия е било титла на временен началникъ при еничерското устройство. Той е билъ десетникъ и е занимавалъ още по-високъ чинъ, обаче посетне преминалъ къмъ строя на циганския животъ[1]).

Чери-башиитѣ въ нѣкои мѣста — Пловдивъ, Варна, — сѫ играли голѣма роля и следъ Освобождението, използувайки партизанскитѣ борби и ежби у насъ. Тѣ сѫ вземали обикновено страната на хюкюматъ-партиясѫ — правителствената партия, и съ подчиненото тѣмъ циганско население сѫ решавали много пѫти изхода на изборитѣ — градски и даже депутатски. Това е ставало почти въ всички режими. Петко Каравеловъ бѣше привърженикъ на идеята да се лишатъ поне за известно време циганитѣ отъ изборни права. Една подобна наредба бѣше издадена въ този смисълъ.

---

[1] Вж. Belin. Les fiefs militaires, стр. 47.

Царибашия, черибашия. Споредъ Иречека (Княжество България, ч. I. Б. Държава, стр. 151). Думата като титулъ е западнала. Codex Cumanicus отъ 1309. Има чери като войска, черибаши като пълководецъ. Въ това значение и дветѣ сѫ известни въ другитѣ тюркски езици (отъ тамъ и еничери — нова войска). Въ по-старитѣ турски постановления джери-баши се наричи единъ офицеръ на феодалната конница: освенъ него този титулъ носѣлъ и главатарьтъ на обознитѣ войници (Hammer, Osm. Staatsvarfassung, 310, 370).

Циганитѣ въ Елена, всички православни християни, заседнали и имащи своитѣ кѫщи и малко-много добро състояние, сѫ живѣли мирно, добре, наедно съ другитѣ граждани. Тѣ сѫ били и продължаватъ да бѫдатъ месари, налбанти, ковачи, свирачи. Въ време на цвѣтущото положение на копринарството тѣ сѫ се отличавали съ най-голѣмо майсторство при и около дулапитѣ, както за настаняване на казанитѣ, тъй и за хубавото копринено производство. Циганитѣ изтъквали това свое преимущество, и справедливо, съ известна гордость.

Право и сѫдъ

Шерийски сѫдъ. Ако има нѣщо, което въ турския държавенъ строй да е било повече или по-малко постоянно уредено, това е шерийскиятъ сѫдъ, въ който сѫ влизали, като се почне отгоре надолу, следнитѣ органи, мѣста и лица: Имало е двама казѫскери — единъ за Анадола, други за Румелия. Тѣ били поставени начело на духовната магистратура и представяли на Върховния началникъ — Шейх-юлъ-Исляма, кандидатитѣ за всичкитѣ сѫдебни мѣста въ тѣхното ведомство. Следъ това следватъ 28 сѫдебни съвети, споредъ вилаетитѣ за Анадолъ и Румелия.

Казитѣ или кадалѫцитѣ сѫ имали за центрове главнитѣ градове на санджацитѣ и на казитѣ. Тука сѫдиитѣ — кадии, наиби, били назначавани съ султанско ираде. Наибитѣ сѫ били сѫщо така сѫдии и, може да се каже, че наибъ е синонимъ на кадия.

Решението на сѫдиитѣ-кадии, следъ едно просто устно производство и като сѫ вземали подъ внимание фетвата на мюфтията, е било записвано върху арзухала т. е. върху исковото прошение и скрепявано съ подписа на кадията. Административната власть е била длъжна да изпълнява тѣзи решения (илями).

Въ Елена и Еленско не е имало никакъвъ официяленъ, постояненъ сѫдебенъ органъ, който да раздава правосѫдие. Турската империя въ своитѣ ранни наредби е обръщала голѣмо внимание на сѫдебното дѣло и на шерийския законъ. На чело на сѫдебното управление е билъ първия мюфтия,

---

[1] Вж. Николаидесъ. Législation Ottoman, II, 320.

а следъ това сж следвали редица представители на закона — сждии, изпращани отъ Цариградъ — отъ разни рангове, въ цѣлата Румелия, които сж упражнявали правата си въ градове, а отъ градоветѣ и въ села. Подробности за това, както за тази служба и за назначението на тѣзи сждии, за тѣхнитѣ рангове, за такситѣ, които тѣ трѣбвало да внасятъ въ държавната хазна, се намѣрватъ у Хамера.[1])

Кадиитѣ и тѣхнитѣ замѣстници — молли и наиби — сж се мѣнявали често, вследствие на което новодошлиятъ представитель на шерийското правосждие е можелъ да отмѣнява решенията на предшественика си и да издава нови илями (решения). Шерийскиятъ процесъ не познава тъй нареченото присждено нѣщо — res judicata pro veritate habetur. Кадиитѣ, или наибитѣ — все едно — сж били властни да издаватъ и сатжшъ-ходжетлери (продавателни актове), което правѣли много пжти по свое пълно усмотрение.

Въ Търново, санджашки центъръ, кадията е ималъ въ своето ведомство всички находящи се въ района на санджака паланки и села. Въ Елена този кадия се явявалъ много рѣдко — и повечето пжти, когато го викали — за да извърши туй, което се нарича „кжсамъ“, т. е раздѣлителното на наследницитѣ, когато тѣ не могли да се помирятъ и подѣлятъ помежду си, макаръ чрезъ посрѣдничеството на еленскитѣ първенци.

Следъ Танзимата кадията почналъ да се явява по-често, даже веднажъ въ месеца, въ Елена. Той описвалъ имотитѣ на умрѣлитѣ, назначавалъ вася (настойникъ) на останалитѣ сираци, съставялъ кжсама (раздѣлителното). Противъ иляма (решението) на кадията не можело да се прави потжжване. Обаче, тъй като, както се каза, турското шерийско право не познава присждено нѣщо, то следующиятъ кадия можелъ да приеме нова жалба и да издаде ново решение.

Въ Елена субашътъ който е упражнявалъ всецѣло полицейската власть, както и навсѣкжде, извършвалъ и нѣщо като правдораздавателна служба: 1. за онѣзи, които сж се оплаквали предъ него по нѣкои граждански вземания-давания (т.-аладжаци); 2. за онѣзи, които сж извършвали нѣкои полицейски нарушения и дребни простжпки: малки кражби, навлазяне на добитъкъ въ чужда нива, гдето е салмисано нѣщо, скарвания, дребни обиди и пр. Тази сждийска власть на турскитѣ субаши, полицейски органи, напомня, отъ една страна, старовремскитѣ български управници — кефалии и катепани — представляващи властьта не само въ полицейско, административно отношение, но и въ сждебно и фискално. Раздѣлянето на властитѣ е било, впрочемъ, незнайно въ старитѣ времена; въ Англия и до ново време шерифитѣ — административни чиновници, нѣщо като нашитѣ околийски началници, упражняватъ не само административни, но и сѫдебни функции.

---

[1]) Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman, t. XVII.

Интересни подробности за правото и сѫда въ Еленско азъ съмъ печаталъ въ обширната моя студия „Българско сѫдебно обичайно право[1]), гдето, въ отдѣла „Материяли“, за Елена съмъ далъ подробни сведения за процедурата, която се е вършила предъ субаша, кадията и стареитѣ-първенци въ Елена.

Субашътъ е повиквалъ наковладения, било за малки нѣкои нарушения, било за обида, удряне шамаръ, било найпосле за дребни земания-давания. Повикването се е извършвало чрезъ нѣкого отъ семейнитѣ, който отивалъ при наковладения, вдигалъ го е ще-неще и го закарвалъ въ конака. Въ известно време на викания се давалъ сложения върху хартийка мюхюръ (печатъ на субаша). Субашътъ обикновенно, въ присѫтствието на даваджията-истецъ или тѫжитель, е питалъ подсѫдимия или ответника, защо е направилъ туй и туй нарушение, или пъкъ, защо не плаща нѣкой свой дългъ на истеца. Рѣдко сѫ били викани свидетели, за да се доказва едно или друго обвинение или искане противъ подсѫдимия ответникъ. Обикновено производството се е свършвало съ думитѣ на субаша така, ако се е касаело за нѣкой дългъ:

— Ако не платишъ още до довечера на истеца това, което му дължишъ, ще бѫдешъ запрѣнъ.

И ответникътъ до вечерьта самичъкъ е изпълнявалъ това решение[2]).

Когато се е касаело за салмисване[3]), субашътъ е казвалъ:

— Ще заплатишъ ей-сега на пострадалия, увредения, 5 гроша или 10 гроша. И ако той е отказвалъ, субашътъ е повиквалъ веднага нѣкой сейменинъ и му е казвалъ: „алнжсъ шуну ашаа хапуста“[4]).

---

[1]) С. С. Бобчевъ, Българско Сѫдебно обичайно право. Студия и материяли. Издание на БАН. въ СНУ и народописъ. Кн. XXXVII София, 1917.

[2]) Въ нѣкои мѣста въ нашенско: Севлиевско, Софийско, Знеполъ — субашътъ е билъ поставянъ отъ спахията да събира неговитѣ даждия, гершъ и ангарии, или е игралъ ролята на полицейски приставъ.

[3]) Салмисване — повреда, нанесена на нива, ливада, царевица отъ пуснатия и непазенъ добитъкъ. Турската дума е салма— отпускане, руски — потрава.

[4]) Земи тогозъ долу въ хапуса — затвора. А затворъ не е имало. Избата, зимникътъ, яхърътъ—ето що е било хапусхането — тъмницата — наричанъ още дранголникъ отъ дрънкането на веригитѣ, които сѫ слагали на краката на по-голѣмитѣ престѫпници, за да не могатъ да побѣгнатъ.

Процедурата се завършвала по най-съкратенъ редъ и изпълленнието ставало веднага, séance tenant

За голѣми, обаче, престжпни деяния нито субашътъ, нито стареитѣ сж можели да сждятъ. Таквизъ сж били запазени за ведомството и разглеждането на шерийския сждъ въ Търново, а шерийскиятъ сждъ е билъ винаги председателствуванъ отъ кадията, а въ по-раншно време той самъ е билъ единствениятъ неговъ представитель.

Трѣбва да се подчертае, че истинското правораздаване въ Елена и околията все пакъ е било извършвано, тъй да се каже, отъ самото население, чрезъ неговитѣ първенци-стареи, представители на народния елементъ въ правдораздаването. Таквизъ органи сж били следнитѣ:

1. Кметътъ, чорбаджията, ходжа-башията.

2. Първенцитѣ — чорбаджии, лично или като колегия, заседаваща въ метоха.

3. Еснафскитѣ съвети — сждилища.

4. Старитѣ свещеници — икономи и духовницитѣ, които сж упражнявали посрѣдническа, помирителна роля, особено при недоразумения и разпри на съпрузи, за бракоразводи, по развала на годежи — случки извънредно рѣдки въ Елена и толкози рѣдки, че за всѣка такава се е съчинявала пѣсень и се пѣела по цѣлата околия[1]).

Самата турска власть, въ всичкитѣ нейни степени, както кадиитѣ, та и мѣстнитѣ субаши, допускали една челядна общинска, черковна и еснафска автономия, въ която се включвало и правото на сждене. Много пжти самиятъ субашъ, даже кадията препращалъ сваденитѣ или които сж се обидили, да се обърнатъ за съветъ и решение къмъ стареитѣ, първенци-чорбаджии. А на самитѣ стареи тѣ препоржчвали да гледатъ и да решаватъ препирни, граждански и углавни „адетинизъ мюджебиндже“ (споредъ обичаитѣ си) И, наистина, повечето отъ дребнитѣ граждански препирни, както и редица отъ свади за полски и други повреждания, за „потка“ [2]), за салмисване и за други подобни дѣла, се решавали отъ нѣкой чорбаджия, къмъ когото сж се обрѫщали по довѣрие сваденитѣ или препиращитѣ се. Този, доброволно отъ двете страни избранъ, старея въ известни случаи, когато дѣлото изглеждало по-важно, поканвалъ и други събратя — първенци и хора отъ еснафа, и така съставениятъ посрѣднически или сѫдийски съветъ занимавалъ съ окончателното разрешение на свадата или препирнята.

---

[1]) Както и другаде въ нашенско, всѣко по-изпъкнало или необикновено събитие въ Елена е намѣрвало отзвукъ въ пѣсенното творчество на населението, особно у нѣкои моми, жени и бабички. Проф. Арнаудовъ ни привежда редъ таквизъ пѣснопойки, които или направо сж съчинявали пѣсни, или сж допълняли по своему веднъжъ съчиненитѣ и пѣянитѣ.

[2]) За пòтката — читательтъ ще намѣри подробности, както въ малкитѣ ми студии за нея, тъй сжщо и въ „Българско обичайно наказателно право“, а именно въ Бълг. обич. сждебно право.

Никакви такси, никакви берии, никакви хонорари, при такива случаи, не сѫ били искани отъ сваденитѣ или препиращитѣ се страни. Драговолно, нѣкои, сѫ занасяли на първенцитѣ известни подаръци въ натура: кокошка, агне, сирене, масло и пр., при който случай дарительтъ е билъ гощаванъ и много пѫти е оставалъ да нощува въ кѫщата на тогози, който му е свършилъ препирнята, отървалъ го е отъ беля и пр. Това сѫ били отношения на добротворникъ и облагодетелствуванъ.

Кметътъ въ Елена сѫщо така, въ качеството си вече на облѣченъ съ правото на една власть, се е занимавалъ съ разглеждането на подобни на поменатитѣ по-горе препирни и свади.

Еснафскитѣ съвети, каквито имало въ Елена, председателствувани отъ тъй наречения уста-башия, протомайсторъ, упражнявали сѫдебна и дисциплинарна власть между еснафитѣ и тѣхнитѣ работници. Бакали, терзии, грънчари, градинари, които имали свой еснафъ и уредба, били длъжни да се обръщатъ за своитѣ препирни къмъ еснафския сѫдъ. Не само това, но безпрекословно тѣ сѫ били длъжни да се подчинятъ на решенията, издадени отъ тѣзи колегиялни еснафски учреждения. Инакъ тѣ подлежали на дисциплинаренъ сѫдъ съ тежки наказания и последствия, дори съ временно или окончателно закриване на дюкяна (заведението) на провинилия се[1]).

Най-после, единъ духовенъ сѫдъ се е упражнявалъ отъ страна на иконома — най-стария свещеникъ — който представлявалъ владишката власть въ Елена. Духовникътъ въ Елена, обитаващъ въ метоха, сѫщо така, макаръ и неформално, е упражнявалъ една посрѣдническо-сѫдийска намѣса въ разпритѣ между съпрузи, годеникъ и годеница, когато тѣ се обръщали къмъ дѣдо духовникъ. Духовницитѣ сѫ били отъ Св. Гора—Хилендарския монастирь. Тѣ сѫ били между първитѣ килийни учители въ Елена[2])

Ходенето въ Търново при владиката, бидейки свързано съ трудности, разноски, съ изкарване на яве деликатнитѣ отношения между съпрузи и съ разгласяването на нѣкои домашни отношения — всичко това е карало заинтересованитѣ да се задоволяватъ съ мѣстното духовно правосѫдие на дѣдо иконома, или на дѣдо духовника. Като добри духовни правораздаватели въ Елена, посочватъ на първо мѣсто попъ Пея, сина му хаджи икономъ-попъ Никола п. Стояновъ. Когато икономътъ не може да помири скаранитѣ съпрузи, той въ краенъ случай имъ написвалъ „книга“ и съ нея ги изпращалъ въ Търново до владиката Много пѫти и владиката отъ Търново се обръщалъ съ писмени упѫтвания и наставления до иконома.

---

[1]) Това най-тежко наказание налагано отъ сѫдъ — закриване за винаги заведението на провинения и спиране да упражнява професията си — единъ видъ професионална смърть — носѣло названието — кюста, или кюстахъ. Вж. подробности въ моето вече цитирано „Българско сѫдебно обичайно право“.

[2]) Между просвѣтенитѣ и многозаслужили хилендарски калугери-таксидиоти, просвѣтители и учители, поменаватъ Неофита, Никандъра, Арсения — между първитѣ килийни учители.

Духовниятъ сѫдъ е заседавалъ, както се вече помена, въ метоха, гдето се решавали не само тѫжби, но и всички по-важни общински, училищни и черковни работи. И черкови и училища въ Елена сѫ били винаги на голѣма почить отъ населението, и първенцитѣ-чорбаджии се надпреварвали, кой повече кой по-малко, да принесатъ своитѣ материялни и морални услуги за издигането на просвѣтнитѣ и молитвени заведения.

Кодексътъ, по който сѫдѣли поменатитѣ органи на правораздаването, е билъ народно-обичайниятъ. Носители на този кодаксъ сѫ били самитѣ първенци-стареи, свещеници, еснафски представители. Случаи, решени по-напредъ по единъ или други начинъ, въ всѣки случай съответно съ обичайното право, справедливость и съвесть, съставлявали мѣстната народна юриспруденция, имаща сила на действующо право, на обичаенъ законъ.

Наследственото право въ Елена въ старо време е било чисто обичайно и споредъ него дъщеритѣ не наследявали, а получавали достатъчно премѣна и подаръци. Тѣ намѣрвали своя идеаленъ челяденъ дѣлъ и опредѣлено положение въ кѫщата, кѫдето отивали; тѣ били обезпечени за своя животъ и поминъкъ, а за друго не сѫ имали претенции. Въ по-ново време дъщеритѣ почватъ да дирятъ отъ братя еднакво право, което впрочемъ имъ се е давало отъ Кормчията и отъ Турския законъ за земитѣ. Турското действующо право е допускало да се даде на дъщеритѣ отъ движими имоти, пари и мюлкъ — покрити стежания — половина отъ това, що получава братътъ. Законътъ за земитѣ бѣше дошелъ да помогне за равноправието на братя и сестри и тѣ си дѣлѣли по равно ниви, ливади и пр.

Всѣки селянинъ отъ колибитѣ, както и всѣки гражданинъ, едва въ ново време е узналъ, че има право да направи завещание1) — диетикъ — и да разпореди съ своя имотъ, безъ

---

1) Както самото наследство, тъй и завещанието сѫ били непознати въ Еленско, както и другаде въ нашенско, понеже задружниятъ животъ и обичайното право не допускали дѣлене, кѫсане на имотитѣ. Завещание е терминъ непознатъ въ обичайния кодексъ. Той се появява подъ влиянието на римско-византийското право чрезъ Кормчията и съседнитѣ културни влияния. Въ Елена тѣзи влияния сѫ били упражнени отъ Търново, отъ гдето е дошла въ Елена и непознатата по-преди зестра.

обаче да лишава съвсемъ кого и да било отъ наследственъ дѣлъ. Завещанието е било валидно, ако се е правѣло въ присѫтствието на свидетели и потвърдявало отъ владиката или отъ замѣстника му—иконома. Обаче завещания много рѣдко сѫ правѣли. Въ старо време тази дума, както и нейното понятие не сѫ били познати въ Елена.

Поземелнитѣ отношения се уреждали отъ по-новото турско право: Законътъ за земитѣ. Преди закона за земитѣ единъ пъленъ хаосъ е царувалъ въ тѣзи отношения. Всѣки можалъ да заграби царски земи — ерази мирие — и особено царска гора — меватъ — да я изсѣче и да я преобърне въ нива. Тъй е билъ разработенъ цѣлия Караорманъ — четири — петь часа североизточно отъ Елена. Разработвачитѣ следъ това добивали право на тапия, като плащали известно мито установено за случая[1]). Въ началото се плащало деветъ гроша за интикалъ—прехвърляне на нивитѣ.

Особени чиновници се явявали въ Елена, които описвали ниви, лозя, градини съ обозначение на стопанитѣ и предѣлитѣ. На този чиновникъ — тапу-местру — се плащало надлежното мито. Сѫщо така се плащало и митото за прехвърляне (интикалъ) на известенъ имотъ отъ едного върху другиго. Тапиитѣ, по докладъ отъ специялния чиновникъ въ Цариградъ, били изготвяни и изпращани въ голѣми пакети и се раздавали отъ мѣстния началникъ-субаша на всѣкиго следъ удостовѣрение на личностьта на стопанина. Съ това раздаване ставали голѣми нередовности.

Характерно е, че турската власть, която не допускала безъ разрешение да се поправи, даже да се препокрие една черкова, а за строенето на всѣка черкова е било необходимо да се издействува отъ Цариградъ султански ферманъ, тази турска власть е пренебрѣгвала съвсемъ отношенията за собственость на веденици. Това е било въ ранното време до вилаетската наредба. Воденица е могълъ да си построи всѣки безъ разрешение, стига мѣстото, гдето ще мине водата, да е било негово сѫщо и мѣстото, гдето ще се строи тази воденица, т. е. оджака[2]).

Правото на преминаване (хакѫ-меруръ) сѫщо така е било съвсемъ неуредено. Всѣки можелъ да си прави произволно пжтека презъ нивата на съседа. Впрочемъ по-късно подобно право за минаване е било уреждано по взаимно съгласие на съседитѣ.

---

[1]) Поради плащаното въ този случай мито — тапу-парасѫ — и издавания документъ за владѣние и ползуване отъ тази нива, последния се наричалъ тапия. Тапията тогазъ не е давала пълно право на собственость върху нивата, за която се е издавале. Защото царскитѣ земи—ерази мирие—не можели да бѫдатъ давани въ пълна собственость никому. Този редъ у насъ следъ Освобождението се измѣни: всички владѣни имоти се преобърнаха въ пълна собственость (мюлкъ), когато въ турско време мюлкъ бѣха само джамиитѣ, кѫщя, воденици, градини и други, които бѣха подобрявани отъ стопанитѣ имъ.

[2]) Оджакъ — буквално огнище — мѣстото, гдето може да се издигне воденица.

Наемътъ на ниви, ливади и пр. (юджретъ) е билъ уреденъ по обичай. Стопанитѣ на ниви сж давали подъ наемъ обработването имъ на исполу (половината отъ произведението се давало на стопанина). Понѣкога и семето се давало наполовина отъ двамата. Десетъкътъ се вземалъ отъ общото произведение въ натура. Въ Кара-Орманъ наемнитѣ отношения се промѣнили, и наемательтъ не билъ длъженъ да дава повече отъ една трета на стопанина. Това право се е нарирало ючордумъ. Ючордумътъ е познатъ и въ други мѣста въ България, особено въ Старо-Загорско.

Договорнитѣ отношения сж се уреждали предимно споредъ обичайния кодексъ. Имамъ подъ ржка нѣкои документи, печатани и въ моята СБЮО[1]), отъ които се заключава, че владания имотъ се е сматрялъ, че принадлежи не само на стопанина, домовладиката, а на майка му, на сестритѣ му и на братята. Това е ясно отъ поменатитѣ документи, защото въ тѣхъ се казва: „да се знай какъ продавамъ азъ, Никола Ивановъ, съ майка си и сестритѣ си и брата си — на черковния епитропъ за черковата — кжщата си, а мѣстото заменуваме: даваме мѣсто за мѣсто и земаме 1000 гроша юсте“. Въ единъ други документъ се казва, като чели за потвърдяване на горния документъ: „Даваме ний, селяни, този записъ на Никола и майка и сестри и братя, замѣнихме юрта имъ, заехме двора имъ и имъ дадохме по-горе, между двата пата (пжтя), пакъ отъ вакавско сене; купихме и кжщата имъ за 1000 гроша за вакафа и ветата имъ кжща да имъ е направимъ вакафски и да имъ заградимъ двора съ плетъ и затуй даваме този записъ. Сене, 1836. августъ 31 день“. (Тази дата е и за двата записа). Характерното въ тѣзи записи е главно употрѣблението на термина „вакжфско“ и „вакжфъ“, което трѣбва да се тълкува въ смисълъ на посвещение въ полза на черковата.[2])

Самоуправление и самоуправителни тѣла въ Елена

Елена не е добивала нѣкакъвъ ферманъ, или какъвъ и да било други писменъ актъ, съ който да се даватъ на жителитѣ въ селото (градеца) и на жителитѣ отъ околията нѣкакви права или привилегии Твърденото на противното не се основава на никакви положителни данни). Вокѫфското положение на Еленско е създало чисто вакѫфски отношения, за онова време крайно неопредѣлени. Жителитѣ на Еленско се радвали на еднакво равноправие, както се каза, не е имало никакви съсловия, които да дѣлятъ едни категории жители отъ други. Всички сѫ имали право на собственость надъ движими и недвижими имоти; всѣки е можелъ да има и е ималъ дворище, кѫща, сграда за добитъкъ, лозя, кория, воденица или часть отъ таквазъ и т. н. Въ дворището си всѣки е ималъ харманъ за овръхване на снопитѣ. Съ други думи, еленскитѣ жители сѫ се радвали на едно равенство и сѫ живѣли въ повече или въ по-голѣма охолность главно заради туй, защото културнитѣ имъ нужди съ били много малки, а спестовностьта имъ извънредно голѣма.

---

[1]) Държавно право, стр. 239.

[2]) Терминътъ вакжфъ, вакуфъ — арабски — ще каже посвещение, дарение въ полза на нѣкое богоугодно, общеполезно заведение или дѣло. Вакуфътъ е чисто ширийски институтъ. Види се, по разширително тълкуване, този терминъ е билъ възприетъ и нѣкжде у насъ за обозначение на постжпки, дарения, посвещения за черкови.

Между жителитѣ отъ колибитѣ, махалитѣ, и градеца Елена не е имало никаква разлика. Днешниятъ еленчанинъ е билъ вчерашенъ колибаринъ; днешниятъ еленски чорбаджия е пришелецъ — колонистъ отъ нѣкои колиби.

При всичко че еленчани не съ имали дадена отъ горе каквато и да било автономия, обаче тѣ, благодарение на тѣхната будность и не по-малко благодарение на липсата на силна областна организирана власть, тѣ съ имали едно самоуправление, което въ нѣкои отношения е служело за образецъ на околнитѣ или далечнитѣ градовце, паланки и села. Туй самоуправление, този особенъ видъ автономия се развила еволюционно и постепенно.

Самоуправителнитѣ органи, каквито би могло да се посочатъ за Елена и околията, сѫ били: стареитѣ-първенци и чорбаджии, като колективность (като съветъ)—и всѣки отъ тѣхъ взетъ отдѣлно; 2 черковната община; 3. училищното настоятелство; 4. еснафскитѣ каси и 5. народнитѣ събори (сборове) и съвещания.

Ние не поменахме въ този брой кмета, при всичко че и той би могълъ да се причисли къмъ редицата самоуправителни органи. Кметътъ е билъ избираемъ и отговоренъ предъ населението. Известно време изборътъ му е билъ утвърждаванъ отъ търновския войвода, аенинъ или паша. Той е билъ, прочее, като посрѣдникъ-представитель на населението предъ властьта и на властьта предъ населението.

Въ Елена званието кметъ се е носило отъ цѣла редица избрани и кметували случайно, види се, и предимно отъ една махала. Затова тази махала се нарича и до днесъ кметска. Кметската служба е отговаряла на коджабашийската, кьойбашийската и чорбаджийската. Впрочемъ за това ние говорихме по-горе, гдето се съобщи и съдържанието на „Канунъ“-намето за чорбаджилъка въ Търновско отъ 1857

---

[1]) I кн. Ел. Сб. Градиво, стр. 59.

година. Кметътъ е билъ солидаренъ съ стареитѣ и понеже той е ималъ на разположение прислужникъ—кехая, той е свиквалъ, когато потрѣбва, стареитѣ на съветъ въ метоха.[1])

1. Стареитѣ първенци (чорбаджии) Голѣма роля сж играли тѣзи първенци (чорбаджии) въ живота на Елена и околията. Населението се е обръщало къмъ тѣхъ съ молба да му помогнатъ въ нѣкои мжчни обстоятелства на живота, когато хюкюматътъ искалъ тежки ангарии, когато жителитѣ сж били натоварени съ голѣми данъци, или когато е имало да се оплакватъ отъ нѣкой насилникъ-субашъ Въ такива случаи, каза се, еленчанитѣ изпращали свои представители въ Търново, Видинъ, Одринъ и даже въ Цариградъ. На друго мѣсто се разказа за нѣкои отъ еленскитѣ чорбаджии, които сж извършвали многополезни мисии — да отиватъ съ оплаквания и да добиватъ удовлетворение и облегчение на мжчния животъ на населението. Таквизъ сж били хаджи Иванъ Кисьовъ, хаджи Михо, Жеко чорбаджи и пр.

Тѣзи чорбаджии-стареи се съвещавали въ съвети и тѣхнитѣ решения по обществени въпроси сж били зачитани отъ всички.

2. Черковната община. Въ Елена не се знае време, когато да е нѣмало черкова и, следователно, черковно настоятелство и епитропия. Най-напредъ и въ найранно време е била съградена малката черковица св. Никола, която е била изгаряна, поправяна на много пжти. Между друго, тя е била поправена въ 1804 г., както гласи единъ надписъ въ самата черкова: „Обновися храмъ сей по запаленіе отъ агрянскихъ татехъ, еже бысть въ лѣто ҂аѿ (1800). потомъ сей храмъ создася отъ основаніе паки во имя святаго Николая въ лѣто ҂аѿд (1804) трудомъ и иждивеніемъ здѣ подписаныхъ ктиторовъ сыхъ“, — следватъ имената на хаджи Ивана и други. Осветилъ черковата въ 1805 г. търновскиятъ митрополитъ Даниилъ. Крайно интересни сж фрескитѣ въ тази черкова, между които ликоветѣ на св. Методий Моравский, св. Климентъ Охридский, св. Георги Софийский и др

По-късно въ Елена се построили две нови черкови, едната въ Горния край—Успеніе Пресвятыя Богородицы въ 1813 год. и другата Рождество Пресвятыя Богородицы. Последнята черкова е сложена на старъ фундаментъ—отъ XVIII в., което се заключава, между друго, отъ надписи върху надгробни кръстове 1783, 1787 г. Между орнаментитѣ на надписитѣ има изобразени два лъва.[2])

---

[1]) Нѣкжде въ Южна България (Брѣзовско) кметътъ съ членоветѣ на съвета (ихтияръ-меджилиси, т. е. старейски съветъ) се наричали дванайсеттѣ. Въ Софийско сжщитѣ носятъ име „писалитѣ“.

[2]) Черковата „Рождение Пресвятыя Богородицы“ е издигната въ ново време отъ хаджи Юрдана Брадата въ 1812 г.

Самоуправителнитѣ тѣла при еленскитѣ черкови иматъ своитѣ епитропи, наречени черковна община, къмъ която трѣбва да се прибави и училищното настоятелство. Този самоуправляващъ се общественъ институтъ е проявявалъ пълна самостоятелность въ ръководенето на своитѣ вѫтрешни работи и е вземалъ решения, които е изпълнявалъ самъ.

До тамъ е отивала автономията на черковата въ Елена, че епитропитѣ сѣчели дори пари отъ бакъръ, каквито се виждаха до скоро въ Елена. Тѣзи пари бѣха медни кръстатки, на нѣкои имаше отпечатанъ кръстъ, а на други различни белѣзи – птиче, звезда и пр. Тази еленска черковна монета е била употрѣбявана не само въ черковата и за черковни вземания-давания, но и по дюгенитѣ за дребни покупки и въ цѣла околия. Турцитѣ даже употрѣбяваха тѣзи пари за леснотия и ги наричаха съ името на тѣхниятъ първи учредитель — Кънчо-парасѫ[1]), защото при него е било първото сѣчене на черковнитѣ пари. Всѣки, който е ималъ черковни пари и ги донасялъ въ черкова на пангаря, е получавалъ веднага осребряването имъ съ царска монета. Това обстоятелство е служило за гаранция на действителностьта на черковната монета.

3. Училищно настоятеллство. Съ не по-малка автономия се е ползувало и училищното настоятелство въ Елена. То е допълняло черковната община, двата института сѫ били солидарни. Много пѫти тѣ заседавали наедно, та обикновено сѫщитѣ членове, или почти сѫщитѣ, били и въ черковната община и въ настоятелството.

Въ Елена училище е имало, като килия, още въ втората половина на XVIII столѣтие. Това личи отъ надписа въ единъ рѫкописенъ служебникъ, въ който е обозначено, кога е почналъ да се учи „Станю на даскалъ Ненча отъ Рождество 1759". Отъ 1806 год. светогорски калугери почнали редовно да преподаватъ въ килии. Най-напредъ се е преподавало въ една кѫща, после въ черковата Успение Богородици — въ горния катъ. Следъ това пакъ въ частна кѫща и най-после въ специялно построено училище — до двора на попъ Никола попъ Стояновъ. Въ килиитѣ идвали ученици не само отъ Еленско, а още отъ Беброво, Златарица, Капиново, дори и отъ Търново. Тукъ се е училъ при даскалъ попъ Дойна, Иларионъ Ловчански, родомъ отъ Чуканитѣ.

---

[1]) Трѣбва да е билъ Кънчо Симитя, родоначалникъ на Симидовци. За този дѣдо Кънчо Симитя ето какви бележки намѣрвамъ въ моитѣ записки (стр. 104 б.): Дѣдо Кънчо Симитя и хаджи Стефанъ Бобчоолу сѫ били известни хисапчии. Дѣдо Кънчо донесълъ хисапа (съ арабски цифри) отъ Букурещъ. Попъ Михалъ ми разказваше, какъ ги билъ веднъжъ страшно попъ Андрея (даскалътъ), защото научили тройно правило отъ единъ хекиминъ (лѣкарь), дошелъ откѫде Янина. „Вий колко даскали искате и какъ можете да си избирате даскалитѣ?" — викалъ попъ Андрея (Робовски) и порядъчно нашибалъ своитѣ любознателни питомци. – Поради своето умѣние на хисапъ (рѫкамъ) дѣдо Кънчо билъ отличе́нъ и повиканъ за „сандъкъ-еминие" (счетоводитель) въ Търново при Хюкюмата.

Нуждата за издръжка на училището, естествено, извикала уреждането на самоуправително тѣло — училищното настоятелство. Турската власть — било мѣстнитѣ субаши, било търновскитѣ войводи и аени — не се никакъ грижила за училището, нито пъкъ се е намѣсвала въ неговото уреждане. Така че училищното настоятелство е разпореждало учебното дѣло напълно самостоятелно, дирило и намѣрвало срѣдства за издържане на училището и намѣрвало най-голѣма подръжка, освенъ у нѣкои щедри чорбаджии, още въ голѣмото съдействие на бакалска, терзийска и др. каси. Училищното настоятелство имало своя училищна каса, попълвана отъ доброволни помощи на еленчани, отъ които нѣкои давали по 3,000 и повече гроша — много голѣми суми за онова време[1]).

Особено се засилило и подобрило еленското училище къмъ края на първата половина отъ XIX в. (1845 г.), когато отъ Атина се върналъ Ив. Момчиловъ (род. 19 окт. 1819, умр. 1869). Той основалъ първо класно училище въ северна България, понеже Габровското иде второ по лѣточисление[2]). Въ това време въ Елена били дошли ученици отъ Търново, Свищовъ и отъ др. Между другитѣ, нека поменемъ Драгана Цанковъ, П. Р. Скавейковъ, Тодора Шишковъ и пр. Шишковъ нарича Ив. Момчилова първи систематически учитель, какъвто преди него не е имало никжде[3]). „Еленското училище, казва Шишковъ, бѣше привлѣкло вниманието на всички околни градове и села, и отъ Търново, Свищовъ, Т.-Пазарджикъ, Карнобатъ, Беброво и другаде бѣха се стекли въ Елена ученици да се учатъ". Именно поради положението на еленското училище въ това време, Славейковъ го нарекълъ „даскалоливница".

При всичко, че на първо време единъ е билъ епитропътъ на черковитѣ въ Елена, но колективностьта се е предполагала. Два записа, печатени въ СбЮО — Държавно право, стр. 239—240, доказватъ това: Черковниятъ епитропъ въ 1836 год. 31 августъ купува отъ Никола Ивановъ, майка, сестра и братъ кжщата имъ за 1000 гроша „пишемъ този записъ за увѣрение". Подписватъ се, освенъ хаджи Тодоръ, епитропъ църковни, още деветь души първенци, като свидетели[4]).

4. Еснафски каси и съвети. Колко и да не е било развито еснафството въ Елена, и то поради обстоятел-

---

[1]) По едно време училищния фондъ достигналъ до половинъ милионъ гроша (Юрд. П. Георгиевъ „Градъ Елена", стр. 19).

[2]) Юрданъ П. Георгиевъ, цит. ст. стр. 20.

[3]) Вж. в. „Право", 1871 г. поменъ за Ивана Н. Момчиловъ.

[4]) Изцѣло тѣзи записи сж цитирани по-горе.

ството, че домашната индустрия е покривала производството на текстилни и др. произведения, все пакъ еснафи е имало. Особено е билъ развитъ терзийския, бакалския, грънчарския и обущарскиятъ еснафи. Терзийскиятъ и бакалскиятъ сѫ имали свои каси, отъ които, както се помена, сѫ се издържали и училищата. Нѣкои отъ тѣзи еснафи сѫ имали и писани устави.

Начело на всѣки еснафъ е имало уста-башия, нарицанъ още протомайсторъ. Еснафитѣ имали съвети, въ които избирали нѣколко души, и общи събрания[1]), въ които участвували всички членове отъ еснафа. Лонжитѣ решавали всички важни въпроси отъ организационенъ характеръ; съветитѣ били делегация на лонжитѣ и тѣ имали право на сѫдъ. Уста-башията е билъ председательтъ на тѣзи съвещания и, следователно, изпълнитель на решенията. При еснафския съветъ е имало особенъ чаушъ кехая), който играелъ ролята на приставъ.

Еснафскитъ съветъ е ималъ право и компетентность да наказва провинилитѣ се: напримѣръ, когато нѣкои сѫ отворили дюгенъ напраздно, когато имало оплакване отъ чираци, калфи—противъ тѣхнитѣ господари-майстори. Решенията си еснафитѣ вписвали въ особени книги, наречени кондики, отъ кодексъ.

Наказанията, които налагалъ еснафския съветъ, състояли главно въ парични глоби, даване зехтинъ и восъкъ за черкова, временно затваряне дюкена на провинилия се. Всички парични глоби се събирали и внасяли въ еснафската каса. Турската власть не се намѣсвала въ туй еснафско правораздаване.

5. Старейски съвети и народни сборове (събори). Сборове въ Еленско е имало два вида: едни, посветени на нѣкой праздникъ, при който случай сѫ клали курбани, свиквали сѫ близки, познати и приятели, гощавали се и размѣнявали мисли върху близки, роднински и пр. въпроси. Такива сборове сѫ ставали и съ цель да привлѣкатъ въ селото въ известни дни — Димитровъ-день, Ивановъ-день, Иеремиевъ-день,—колкото се може повече посетители, които да пазаруватъ що имъ трѣбва. За тѣзи панаири (сборове) се писа по-горе.

Но вънъ отъ тѣзи сборове, имало е и събрания, на които сѫ присѫтствували само лица отъ мѫжки полъ, пълновъзрастни. Цельта имъ е била разрешаване на въпроси отъ общественъ характеръ, напр. избиране на кметъ, чорбаджия и пр. Подобни събори сѫ ставали презъ м. мартъ. Запомненъ е единъ такъвъ съборъ подиръ Кримската война. Такива събори сѫ ставали и противъ нѣкои насилия и злоупотрѣбления на чорбаджии, противъ гръцкитѣ въ Търново владици и противъ нѣкои нови берии и ангарии. Въ тѣзи събори първо мѣсто, следъ чорбаджиитѣ, заемали селскитѣ даскали, свещеницитѣ и представителитѣ на еснафа, както и епитропитѣ на черковитѣ.

---

[1]) Наричани лонжи, отъ итал. loggia.

Чорбаджилъкътъ като обществено-служебенъ институтъ въ време на османското владичество

Историко-правенъ етюдъ

I. Названието „чорбаджия“

Има нѣколко тълкувания за името „чорбаджия“. Найвѣрното е, че названието „чорбаджия“ произхожда отъ думата чорба — храна, която напомня френското пот-о-фьо. Чорба е персийска дума. Окончанието джи е чисто турско. Чорбаджия е тозъ, който прави чорба, готвачътъ на чорба. Чорбата е била много разпространена, особено на първо време, въ таборитѣ на турския аскеръ (войска), като найпроста и лесно приготвима, а въ сѫщото време и като найнасищаща и топла храна. Тя е била ценена по справедливость и употрѣбявана навсѣкѫде.

Чорбата е била почти изключителната храна въ корпуса на еничеритѣ. Тя се е приготовлявала и отъ месо, кѫсове, а чорба се е приготовлявала и отъ разни сочива и зарзавати: фасулъ, оризъ, зеле, леща и пр. и пр. Този, който е приготовлявалъ чорбата въ еничерския корпусъ, е билъ чорбаджия, а този, който е надзиравалъ за приготовлението на чорбата, т. е., който е билъ надзиратель за храната, е носилъ названието чорбаджи-баши. Въ турскитѣ „Лугатнамета“ (речници) на Сами-бей и Ахмедъ-Вефикъ паша, чорбаджи се тълкува и като готвачи на еничеритѣ, и като първенци, които хранятъ гости (мусафири), и като избранници на народа (коджабашии).

II. Произходъ на чорбаджилъка

Д-ръ Константинъ Иречекъ въ своята „История на българския народъ“ (вж. руски преводъ, Одеско издание, година 1878) изказва мнение, че отъ малкитѣ боляри въ стара България сѫ останали самъ-тамъ следи, и че — вѣроятно — еленскитѣ чорбаджии сѫ тѣхни потомци. Мнението на почтениятъ историкъ на българския народъ въ случая е погрѣшно. Наистина, въ Еленско има селца, които носятъ название „Долни“ и „Горни Болѣрци“, но едва ли е допустимо, че тѣзи Долни и Горни Болѣрци сѫ се преселили изъ Търново следъ завоеванието му отъ турцитѣ, като бѣгълци, и че тѣ още тогава сж основали тѣзи селища. Думитѣ „болѣри“ и „болѣрци“ въ Еленско и въ много мѣста у насъ не означаватъ онова, което въ стара България сж били голѣмитѣ и малкитѣ болѣри. Впрочемъ всепознато е, че когато се каже болѣринъ, разбира се човѣкъ съ повече или съ по-малко охолно състояние, човѣкъ богатъ, както за това свидетелствуватъ много български пословици, поговорци и пѣсни. Такава е пѣсеньта, привеждана отъ мене въ нѣколко случаи, за лисичката, която, като останала вдовичка, викнала да плаче, и най-малкото лисиче успокоявало майка си, че тя ще ги види

Въ Цариграда въ чаршията
На болѣрина на шията,
На сиромаха въ кесията.

Тука, както и впрочемъ въ много други случаи, болѣринътъ е богаташъ, антитеза на сиромаха.

Така или инакъ малкитѣ болѣри нѣматъ нищо общо съ по-сетне появилитѣ се въ време на турското владичество чорбаджии, които наистина сж били предни хора, първенци стари люде — стареи (коджабашии) и пр.

Агентитѣ на турската власть въ български паланки и села сж бивали принудени, въ време на своитѣ обиколки, било за събиране на даждия, било съ други цели, да се настанятъ у нѣкой по-състоятеленъ българинъ, който по примѣра на чорбаджията въ еничерския корпусъ, е билъ нареченъ чорбаджия, защото е давалъ храна — чорба и др. на поменатитѣ агенти (забити). Отъ тукъ и първоначалното произхождение и разпространението на термина „чорбаджия“ — терминъ, който се е възпреилъ твърде лесно и въ различни мѣста, и който е станалъ, споредъ случаитѣ, почетно название защото чорбаджията е давалъ подслонъ на агата, на турскиятъ агентинъ и пр и пр.

Честото употрѣбление на думата чорбаджия отъ турцитѣ, за да обозначаватъ първенеца въ селото, или въ паланката, у когото тѣ сж намѣрвали гостоприемство, е добило разширително тълкуване въ народната терминология, която е разпрострѣла названието на всѣки домакинъ, станалъ по този начинъ чорбаджия Народнитѣ пословици ясно свидетелствуватъ за това. Всѣки е чорбаджия, т. е. голѣмецъ на кжщата си. „По-добре въ село чорбаджия, отколкото въ градъ кюмюрджия“; „Перчи се, като чорбаджия“; „На чорбаджия и пѣтлитѣ му носятъ“.

Чорбаджия означава още господарь или работодатель на работници, чираци, които се готвятъ да поематъ нѣкой занаятъ. „Азъ служа у еди-кой-си чорбаджия (терзия, аба-джия и пр.)“.

Турцитѣ, когато събираха данъци, наедно съ кабзумалина, или кабакчията, когато отиваха въ която и да било кѫща, питаха: „тука ли е чорбаджията?“ т. е. домакинътъ, или господарьтъ на тази кѫща. Въ Хасковско чорбаджията въ кѫщи се нарича още и заповѣдникъ и сѫдникъ. „Тукъ ли е — питатъ — сѫдника ви, или заповѣдника?“ (вж. моя Сборникъ на български юрид. обичаи, часть II, т. III, Държавно право).

Животътъ въ време на турското владичество, твърде естествено, е извикалъ института на чорбаджийството, или коджабашийството. На турската властьта е била потрѣбна една посрѣдническа организация, която да служи и като представителна за селото или паланката — и на населението предъ властьта, и на която да се възлагатъ периодически или постоянно известни служби: да събира данъцитѣ, ангариитѣ и пр. По тозъ начинъ тѣзи стареи, чорбаджии, коджабашии сѫ добивали едно служебно положение. Тѣ били необходими за всички турски власти, особено за субашитѣ, по-късно мюдюритѣ, каймакамитѣ и пр. Агата, субашъ въ селото или въ паланката, е намѣрвалъ за много удобно да се запознае съ по-знатни първенци въ тѣзи мѣста и да ги вика при себе си, за да чуе мненията имъ по въпроси отъ споренъ характеръ: земания-давания, препирни за нарушения на владѣние, за сълмисване (потка) и пр. и пр.

По тозъ начинъ първенцитѣ, наречени отъ турската власть **чорбаджии**, се издигнали и въ очитѣ на населението, като негови представители, много пѫти закрилници, защитници и ходатаи по разни дѣла, нужди и беди. Колкото по-уменъ, по-тактиченъ, по-умѣещъ да говори е билъ единъ чорбаджия, толкозъ повече той е билъ влиятеленъ. И думата му се е чувала твърде много отъ властьта. Субашътъ е изпълнявалъ, много пѫти безпрѣкословно, известно ходатайство на чорбаджията, толкозъ повече, че подобнитѣ ходатайства сѫ се основавали на справедливостьта, на преданията, на обичайния кодексъ, носители на който сѫ били поменатитѣ стареи, първенци-чорбаджии. (Вж. С. С. Бобчевъ СБЮО — Държавно право).

Твърде естествено е било, щото субашътъ, мюдюринътъ, или войводата (пашата) въ главния градъ, да поиска отъ селянитѣ да си избератъ единъ представитель, който да има довѣрието и на населението и на властьта т. е на управлението (хюкюмата). Такъвъ чорбаджия се е избиралъ отъ населението, по обичай, за една година — срокъ, подиръ който чорбаджията е трѣбвало да дава смѣтка за своитѣ дѣла, за взето-дадено. Този чорбаджия на селото не е билъ винаги кабзумалинъ (бирникъ), нито векилинъ (пълномощенъ), на когото се възлагала службата да приема и да изпраща турскитѣ забити, явили се по каквато и да било работа, въ село или въ паланката, макаръ че много пѫти на него сѫ били възлагани и подобни мисии. Особено е билъ важенъ чорбаджията, избиранъ за цѣла съвокупность отъ общини, който се е наричалъ мемлекетъ-чорбаджасѫ (областенъ чорбаджия).

Характерна е процедурата на одобрението на подобни чорбаджии, избирани отъ селото и потвърдявани отъ управителя, обитаващъ главния градъ на областьта. Такъвъ въ много мѣста е билъ пашата, войводата, но въ известни случаи, както въ Търново, такъвъ е билъ аенинътъ[1]), какъвто се е предполагало, че е избранъ отъ населението, като народенъ представитель предъ централната цариградска власть. Чорбаджията, особено мемлекетъ-чорбаджасѫ, веднажъ избранъ, е отивалъ въ Търново при аенина, за да му се представи, и този последния му е врѫчвалъ една тояга (патерица) въ знакъ на инвеститура. Така потвърдениятъ, избиранъ отъ населението чорбаджия, се е връщалъ въ селото или паланката и е билъ сматрянъ за довѣрено служебно лице еднакво на населението, както и на хюкюмата (правителството).

III. Чорбаджии — народни закрилници и будители

Помена се по-горе, че между чорбаджиитѣ въ села и паланки е имало много заслужили съ своята закрила на сиромаситѣ и съ своитѣ ходатайства предъ мѣстния субашъ или ага. Тѣзи чорбаджии не сѫ били отъ категорията на назначавани или избирани отъ населението и потвърдявани отъ властьта. Подобни чорбаджии — закрилници на сиромаси и тѣхни застѫпници предъ хюкюмата, сѫ били цѣло благодѣяние за населенията.

Колкото и да е разпространена легендата, тръгнала най-напредъ отъ Раковски и поддържана голословно и безъ никаква документация и аргументация, че изобщо чорбаджиитѣ сѫ били изедници, подтисници на сиромаситѣ, злоупотрѣбители, едно подробно проучване на този институтъ, довежда до безспорното заключение, че чорбаджиитѣ въ своята съвокупность и въ грамадното си множество сѫ били хора съ почтени и добри намѣрения за своето мѣсто. Преди всичко, трѣбва да се каже, че на тѣзи чорбаджии се дължи до голѣма степень събуждането на народното съзнание въ паланката или селото, гдето тѣ сѫ обитавали. Станали охолни, благодарение на нѣкоя, макаръ и малка търговия, на нѣкой откупъ на ошуръ (събирачи на данъкъ върху произведенията отъ земята), нѣкои въ по-голѣмитѣ градове станали бегликчии (данъкъ върху овцетѣ и козитѣ), доставчици на разни потрѣби за аскера, — този видъ чорбаджии, нѣкои отъ които сѫ излазяли по търговия или друга нѣкаква работа вънъ отъ селото, града, околията и сѫ отивали ту въ Цариградъ, ту въ Влашко, ту въ Бесарабия, ту въ Босна и Херцеговина, даже въ Унгария и Австрия и, като се върнѣли въ родното си мѣсто, тѣ пожелавали да направятъ, колкото се може повече добрини и културни дѣла, на каквито сѫ били свидетели въ чужбина. Но тѣзи чорбаджии именно, въ съгласие съ мѣстнитѣ еснафи и будни свещеници, пригодявали и жертвували не малко, за да се развиятъ келийнитѣ школи, да се направятъ училища, да се издигнатъ храмове, да се условятъ по-скопосни даскали и по този начинъ да се въздействува върху населението за възраждането и народностното му съзнание Тѣ били избирани за черковни настоятели (ктитори), за училищни предстоятели, много пѫти тѣ били посочвани за посрѣдници между скарали се и съставлявали нѣщо като старейски сѫдъ, който решавалъ обикновено всичкитѣ тѫжби и препирни въ селото или паланката.

---

[1]) Аенинъ (аянинъ) ще каже старшина, или старея.

Обикновено тѣзи чорбаджии заседавали въ нѣкоя черковна стаичка или въ метоха (домъ, принадлежащъ на нѣкой отъ голѣмитѣ монастири на Св. Гора—Хилендарски, Зографски или Рилски и служащъ за жилище на духовника, изпращанъ отъ този монастирь). Подобнитѣ метоси сѫ играли важна роля въ нашето възраждане.

Такива чорбаджии сѫ били извънредно много почитани и за тѣхнитѣ частни добрини, правени на бедни, сироти, болни и нуждающи се. Ще поменемъ тукъ нѣкои отъ този родъ чорбаджии, които сѫ станали послозични по своитѣ голѣми заслуги и поради своята силна рѫка, не само въ мѣстото, гдето сѫ живѣли, но и въ цѣлиятъ „вилая", дори до Цариградъ. Ето таквизъ нѣколко чорбаджии:

Въ Пловдивъ — копривщенцитѣ Малъкъ и Голѣмъ Вълко и Стоянъ Чалъка, които сѫ вземали участие въ Завѣрата отъ 1821 г., което се потвърдява отъ нѣкои домашни лѣтописи и сведения на пѫтешественици по България (вж. „Ла Бюлгари" 1935 г., съобщение отъ Симеонъ Радевъ).

Въ София—Хаджи Мано и въ Самоковъ—Захарий Груйоолу и Чордаджи Мано. Думата на тѣзи чорбаджии се е чувала и въ Цариградъ. Разправяли сѫ ми стари самоковци, че Груйоолу и чорбаджи Мано срещу всѣки голѣмъ свети день накупували обуща, дрешки, калпаци и сами съ човали или кошове, носени отъ тѣхни слуги, ходили да ги раздаватъ на беднитѣ. Тѣхнитѣ кѫщя сѫ били убѣжища на гонени и преследвани. Впрочемъ трѣбва изобщо да се забележи че чорбаджийскитѣ кѫщи сѫ били винаги открити за онѣзи, които сѫ прибѣгвали въ тѣхъ, бидейки преследвани или заплашвани отъ мѣстнитѣ заптиета, билюкъ-башии, чауши и пр. и пр.

Въ Казанлъкъ — тука, освенъ дребнитѣ чорбаджии, трѣбва да се помене извънредно голѣмиятъ и влиятеленъ чорбаджия Груйоолу, който е сваляль и качвалъ дори валии. Неговата дума е била като заповѣдь, дошла отъ най-високото мѣсто. Мѣстнитѣ управители се вслушвали въ тѣзи негови думи и ги изпълнявали.

Въ Копривщица — Петко Доганътъ. Той е билъ толкозъ влиятеленъ, щото когато е ставало дума да се взематъ християнски момчета въ аскера, копривщенци помежду си казвали: „Доганката не дава и речь да се каже за това“.

Въ Търново — Хаджи Никола.

Въ Русе — Хаджи Иванчо Пенчовичъ.

Въ Елена — Хаджи Иванъ Кисьовъ. Той билъ познатъ, като най-голѣмия защитникъ на раята предъ мѣстния субашъ. Той билъ и единъ видъ селски законодатель и реформаторъ. Той наредилъ, женитѣ да не носятъ на шиитѣ си жълтици, защото турцитѣ се вгледватъ въ тѣзи жълтици и товарѣли селото съ данъци. Когато тази негова заповѣдь не се изпълнявала, той самичъкъ стоялъ на черковната врата и кѫсалъ отъ шиитѣ на женитѣ и момитѣ наниза отъ жълтици. Всички слушали хаджи Ивана Кисьовъ, защото знаели, че той, както и другитѣ еленски чорбаджии, правѣлъ това съ най-добри и безкористни намѣрения. Въ Елена чорбаджиитѣ заседвали въ метоха при сахатя (високъ часовникъ, подаренъ отъ единъ аенинъ — Фейзи — който направилъ такива и въ нѣкои други паланки въ Търновско). Еленскитѣ чорбаджии, както се знае, сѫ били първитѣ участници въ Завѣрата отъ 1821 г., както по-късно и въ завѣрата на Велчо Джамджията отъ 1835 г. Ето имената на по-главнитѣ отъ тѣзи завѣраджии: хаджи Юрданъ Брадата, Ив. Ст. Кършовъ, Кръсто Славовъ Симитя, Дечо п. Дойновъ Робовъ — сетнешниятъ попъ Андрей, хаджи Стефанъ Бобчоолу, попъ Сава, Христо Ив. Кършовъ — попъ Христо, Иванъ х. Момчиловъ — попъ Иванъ, Цончо Димитровъ, Марко Петковъ, Иванъ Бойковъ, Цончо Брайновъ, Нено Юрдановъ, Хаджи Юрданъ, Хаджи Ив. Кисьовъ, Хаджи Сергий — игуменъ на Плаковския монастирь, отъ с. Руховци, Отецъ Теодосий, Велко Ст. Велковъ, отъ с. Велковци, Велко Мечкобиеца, отъ с. Мечкобиевци, Койчо Чуканчанина отъ с. Чукани, Добри Разпоповчанина отъ село Разпоповци, Симеонъ Петровъ отъ с. Беброво, Гено Титювъ отъ с. Папратливо, и др.

Чорбаджиитѣ наедно съ еснафитѣ, именно, сѫ били водачитѣ на народа въ цѣла България—въ епическата борба за народностно възраждане и за изгонване на гръцкитѣ владици и добиване свои свещеноначалници, съ други думи — за спечелване духовна свобода и самостоятелна черкова. Това се знае много добре отъ всѣкиго който е вникваль въ вѫтрешната страна на борбитѣ около Черковния ни въпросъ.

Нѣщо повече. Ако е имало чорбаджии, които въ нѣкои мѣста въ южна и северна България сѫ сдържали поривитѣ на младежьта въ бунтовническитѣ организации и действия, това никакъ не значи, че тѣ сѫ били противъ политическата борба за освобождение на България, напротивъ, сами тѣ скришомъ сѫ помагали твърде много за тази цель. Знаятъ се чорбаджии въ Пловдивъ, въ Русчукъ, Свищовъ, Търново, Елена и пр. и пр., които сѫ укривали организаторитѣ на възстанията въ разни времена до Освобождението.

IV. Предпоставка за издаването на едно Канунъ-наме за чорбаджилъка въ Търновско отъ 1857 г.

При условията на живота и отношенията на турското правителство къмъ българския народъ, не можеше да се игнорира института на чорбаджилъка, вече преродилъ се и даже кристализиранъ като една категория жители, имащи силно влияние и играещи голѣма роля въ обществеността. Селски и градски първенци по необходимость, по практика, по традиции, служеха за съветници, за посрѣдници, за за крилници на нуждающитѣ се, толкозъ повече, че населението имаше пълна вѣра въ тѣхъ. Това последно обстоятелство караше и турскитѣ управници, гдето и да сѫ тѣ — въ село, въ паланка, въ градъ — по всички стѫпала на полицейско-административната иерархия да се отнасятъ съ почить и внимание къмъ първенцитѣ-чорбаджии.

Населението въ села и градове, имайки повече или по-голѣма вѫтрешна, общинска, както впрочемъ и пълна челядна автономия, подири въ своитѣ първенци—изборни представители, обикновено 10—12—които вършеха, като самоуправителни тѣла, всичко, което се отнасяше до благоустройството, сигурностьта и селското или градското стопанство.

Вънъ отъ това, турскитѣ управници, естествено, загрижени за по-редовно събиране на данъци и ангарии, трѣбваше да се обърнатъ все така къмъ стареи и първенци въ село и градъ да поискатъ тѣхната помощь за тази цель, а и да ги натоварятъ съ службата на бирници (кабзумали и кабакчии) Сѫщо така — и съ задължението, въ село или градъ, да посрѣщатъ идването на малки и голѣми забити (управници) и да имъ намѣрватъ временна или постоянна квартира—въ ханъ, а гдето нѣма такъвъ — въ нѣкоя кѫща, обикновено пригодена за тая цель, наричана „станъ", отъ гдето и названието станянинъ. Бирницитѣ и станянинитѣ бѣха сѫщо единъ видъ чорбаджии. Но специялно турската власть искаше да има единъ измежду стареитѣ, или отдѣленъ отъ тѣхъ, който, като главенъ чорбаджия, да служи за посрѣдникъ между властьта и населението.

Този новъ агентъ на властьта, а въ сжщото време и представитель на народа, бѣше гледанъ отъ всички като народенъ представитель, обаче, тъкмо зарадъ туй и на него се стоварваха всички отговорности при разни случаи, било при облагане съ нови данъци, било при изискване на тежки ангарии. Сложностьта — сравнително — на задълженията на този видъ чорбаджии (селски векили), затрудняваше твърде много деятелностьта имъ, особно като ставаше нужда да се разнесатъ и неблаговидни срѣдства за по-гладко прокарване на нѣкои ходатайства въ полза на селото, общината или града. Разнасянето на подобни срѣдства, държането въ тайна на тѣзи разноски, а, можеби, и нѣкои своеволия и злоупотрѣбления отъ страна на тѣзи чорбаджии, извикваше понѣкога глъчкитѣ, обвиненията, повикътъ и много пжти клеветническитѣ доноси отъ страна на нѣкой заинтересованъ чорбаджия, който подклаждаше населението да изказва явно и много пжти буйно недоволството си отъ мними или действителни злоупотрѣбители.

Оплаквания твърде много противъ подобнитѣ чорбаджии не липсваха. Тѣ зачестиха особено по време и следъ Кримскита война (1853—56), когато е ставало нужда да се даватъ нови и допълнителни данъци и ангарии въ полза на турската войска (аскеръ) и на всевъзможни забити, чауши, субаши, паши и аени.

Много пжти имаше основателни поводи за оплакване и противъ самитѣ турски поменати забити. Но раята не смѣеше твърде да издигне глава и смѣло да протестира противъ тѣхъ. Ето защо ударитѣ се стовариха върху посрѣдницитѣ — чорбаджии.

Основателни оплаквания е имало и противъ гръцкитѣ владици, поне противъ нѣкои; защото, трѣбва да се признае — напримѣръ, въ Търново е имало гръцки владици, като Илarionъ Критски, по-късно Неофитъ и други, които сж се държали добре съ населението и, ако и да сж защищавали повече интереситѣ на елинизма и по-специялно на Фенеръ, не сж отивали до крайности и нѣкои даже спечелвали справедливо съчувствията и почитьта на граждани и селяни.

Все пакъ, оплаквания противъ гръцкото духовенство, както и противъ чорбаджии, стигаха не само до централнитѣ градове на околии, окржзи и области, но прескачаха и до Цариградъ (Стамбулъ) и то не само до Високата Порта (Бабиалие), но и до самия падишахъ — Султана, при когото оплаквачи намѣрваха лесна възможность да подадатъ своитѣ жалби и даже да се явятъ лично, благодарение на български прислужници въ и около Султанския Сарай.

Въ тази епоха (презъ времето и следъ Кримската война), Търново е билъ единъ важенъ центъръ не само духовенъ, митрополитски, но и административенъ.

Зачестилитѣ оплаквания противъ гръцкитѣ владишки органи и противъ злоупотрѣбленията на нѣкои чорбаджии-посрѣдници между населението и властьта, обърнали вниманието на турската власть. И ето — тъкмо за издирвания, изкарване на яве основателностьта или неоснователностьта на тѣзи оплаквания, въ Търново, следъ Кримската война, въ 1857 г., се явява единъ интелигентенъ, ревностенъ и талантливъ агентъ на властьта, дошелъ отъ Цариградъ, — Митхадъ ефенди – бѫдещиятъ голѣмъ реформаторъ на Турция и създатель на познатата конституция отъ 1876 г.

Появяването въ Търново на Митхада, неговитѣ първи стѫпки, разпитвания, разузнавания, срещи съ знатни лица, еснафски представители и други, обърнали сериозното внимание на търновското население, зачуло се и се заговорило, че този Митхадъ-ефенди е упълномощенъ да взема всѣкакви мѣрки и да издава даже наредби-закони за разрешаване една или друга разпра и за уреждане на единъ или други въпросъ отъ управителенъ характеръ. Митхадъ-ефенди не скрилъ своитѣ пълномощия и даже разправилъ, види се, че той е приготвилъ единъ законопроектъ, е но Канунъ-наме, за справедливо уреждане положението на чорбаджилъка въ Търновския санджакъ. Нѣщо повече. Той прогласилъ и обяснилъ, какви сѫ и главнитѣ положения на така създаваното отъ него Канунъ-наме, за утвърждението на което отъ Цариградъ той не се съмнявалъ

И наистина, въ една обширна дописка отъ Търново. напечатана въ тогавашния български „Цариградски вестникъ“ отъ 19 юлий 1857, се вижда, че положението на чорбаджиитѣ се урежда по единъ доста радикаленъ, справедливъ и удовлетворителенъ начинъ. Въ една дописка въ този вестникъ, следъ единъ предговоръ за оплакванията отъ владици и чорбаджии, се говори за изборитѣ на чорбаджиитѣ, за времето на тѣхното служене, за правата, които тѣ иматъ — че тѣ трѣбва да бѫдатъ платени и да не взематъ никакви други парични срѣдства за себе си, че тѣ трѣбва да бдятъ върху събирането на данъцитѣ, че въ края на годината трѣбва да даватъ смѣтка, която да се прегледва отъ надлежна комисия, и пр. и пр.

Крайно интересенъ е обичайниятъ редъ, сталъ почти повсемѣстенъ, за избора и утвърждението на чорбаджиитѣ — векили, селски или мемлекетски. Селскиятъ чорбаджия по предание се е избиралъ, както впрочемъ сѫ ставали избори и у насъ въ онова време, по начинъ такъвъ, който не може да се смятря отъ съвременно гледище, поне теоритически, за много редовенъ. Приближава месецъ мартъ. „Коткитѣ мяукатъ — чорбаджии ще се избиратъ“. Знае се, че ще става изборъ. Избирателитѣ — селяни или граждани — се свикватъ отъ мѣстния кехая, да взематъ участие въ този изборъ. Досега е билъ, да кажемъ, хаджи Михо—единъ е ставалъ и питалъ, — „доволни ли сте отъ хаджи Михо? Да го изберемъ ли и занапредъ пакъ?“ Въ случай на неодобрение, единъ става и предлага вмѣсто хаджи Миха,—хаджи Стояна. Ако предложительтъ е ималъ съчувствието и довѣрието на селянитѣ, всички сѫ викали: „одобряваме го! Той да бѫде занапредъ чорбаджия и кметъ на селото“ (или града). Бившиятъ и новоизбрания чорбаджия (кметове), отивали въ централния градъ—въ нашия случай въ Търново — при аенина, комуто сѫ се представяли, и аенинътъ, откакъ по-напрешниятъ кметъ е оставилъ вече своята чорбаджийска „тояга“ въ едно кюше, ставалъ,順емалъ сѫщата тояга или друга, врѫчвалъ я на новоизбрания, като му казвалъ: „вар бундан сора Елена кариесине чорбаджио“ (иди отъ сега нататъкъ и бѫди чорбаджия на село Елена). Това е било единъ видъ чорбаджийска инвеститура.

Сега, обаче, Канунъ намето отъ 1857 г. е уреждало по-подробно и по-съвършено процедурата за чорбаджийскитѣ избори, права и задължения.

V. Съдържанието на Канун-намето за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 год.

Това Канунъ-наме ни е познато отъ единствения български преводенъ текстъ, който ние намѣрихме обнародванъ въ „Български книжици“ отъ февруарий 1858 г., въ отдѣла „Лѣтописъ“. На него азъ съмъ посветилъ специялна студия въ XXIX кн. отъ Списание на Българската академия на наукитѣ за 1923 год.

Това Канунъ-наме съдържа 10 члена. Споредъ чл. 1 службата на чорбаджилъка е само една година; споредъ чл. 2, за да се избере нѣкой втори пѫть за чорбаджия, трѣбва да мине поне година, безъ да управлява чорбаджилъкъ; чл. 3 изисква, 15-20 дена, преди изтичане срока на чорбаджилъка, чорбаджията да приготви смѣткитѣ си и да уведоми населението да си избере новъ чорбаджия; чл. 4 — народа избира новия си чорбаджия съ единодушие или вишегласие. Избраниятъ ще получава заплата. Ако той държи нѣкои смѣтки и събира нѣкакви суми, дълженъ е да даде за това предварително една гаранция; избраниятъ се представлява въ града на меджлиша, който го утвърдява; чл. 5 — При встѫпване на новия чорбаджия въ служба, селянитѣ избиратъ довѣрени лица да прегледатъ смѣткитѣ на бившия, които, ако не се намѣрятъ редовни, докладва се на меджлиша, който избира комисия за преглеждането на тѣзи смѣтки.

Важенъ е чл. 6 на Канунъ-намето за чорбаджилъка. Споредъ него: а) чорбаджията получава заплата, и той нѣма право да събира въ своя полза никакви други парични срѣдства; б) всѣки, който посети селото (заптие), е длъженъ да си заплати по единъ грошъ дневно, ако е пѣшъ, и по два гроша, ако е конникъ — било, че е въ ханъ, било, че се настани въ нѣкоя кѫща; в) запретява се купуването, отъ страна на властници, на евтини цени, каквото и да било отъ населението, особено жито и коприна; г) чорбаджията не може да налага никакви ангарии и да събира за своя полза никакви пари за издръжка, защото той има опредѣлена заплата.

Предвидени сѫ (чл. 7 и 8) санкции за злоупотрѣбленията не само на чорбаджиитѣ, но и на други турски чиновници (забити). Никой не може да налага данъци или ангарии, извънъ предвиденитѣ, въ полза на фиска (хазната), каквито данъци сѫ вергията (даването), харача (аскерие-бедели) и владищината. Изрично се разрешава събирането на срѣдства за поддържането на училищата и черквитѣ и за заплатата на чорбаджията. Изрично сѫ предвидени наказания за нарушителитѣ, а за сѫдницитѣ, които вематъ повече отъ предвиденото по законъ, предвижда се подвеждането имъ подъ углавна отговорность предъ цариградскиятъ върховенъ сѫдъ.

Най-после (чл. 10); напомня се на гражданитѣ, че тѣ сѫ длъжни сами да следятъ за точното изпълнение на туй Канунъ-наме и да съобщаватъ на властьта за нарушенията му и за нарушителитѣ, като се предвиждатъ наказ. санкции за тѣзи, които клеветятъ или доносничатъ.

* * *

Канун-намето за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 г. е отъ не малко историко-правно и социялно значение за българския народъ, презъ време на османското владичество, най-вече презъ XIX вѣкъ. Отъ туй Канун-наме се вижда, преди всичко, че чорбаджийскиятъ институтъ, като служебенъ, вече е craналъ затвърденъ и възприетъ окончателно отъ управницитѣ — османлии, които сѫ се грижили винаги да улесняватъ своята управителна работа, като прибѣгватъ до съдействие на народни представители и на автономни учреждения, каквито сѫ били общинитѣ, черковитѣ еснафитѣ и пр. Така Канун-намето е единъ документъ, който потвърждава сѫществуването на самоуправителни тѣла у насъ още въ ранно време на турското владичество.

Документътъ свидетелствува още и за това, че османското правителство въ Стамбулъ не е могло да игнорира оплакванията противъ свои меемури, противъ злоупотрѣбителитѣ, противъ органи на владиката и, най-после, на нѣкои чорбаджии. Централното правителство, следъ издаването на прочутия втори конституционенъ актъ — Хати-Хумаюна отъ 1856 год. — (първиятъ, както се знае, е Гюлханскиятъ хаттишерифъ отъ 1839 год.), е искало да докаже и предъ населението и предъ външния свѣтъ, че то е загрижено за едно подобрение въ живота на раята, и че то обръща внимание и на дребни даже оплаквания противъ чорбаджийството.

Документътъ свидетелствува, че централното правителство отъ Стамбулъ не само формално, но и въ действителность е искало да докаже, че се вслушва въ нуждитѣ на населението и тъкмо затова, намѣсто да издаде, по докладъ отъ търновскитѣ управници, едно Канун-наме, то проважда едно отъ най-просвѣтенитѣ за времето си официялно лице, което да влѣзе въ контактъ съ самото население, да изслуша неговитѣ оплаквания, да разузнае неговитѣ нужди и болки и да се притече въ помощь на тѣзи последнитѣ. Ако Канун-намето се задоволява само съ реформи въ устройството на чорбаджилъка, то ловко и, така да се каже, дипломатически удря по главитѣ и турскитѣ меемури и забити, провинявали се въ неправелни отношения, или по-просто въ — злоупотрѣбление съ власть, съ сила, и провинявали се въ подкупи и рушвети, По сѫщата тази причина, отъ деликатность, Канун-намето не се спира да говори отдѣлно за злоупотрѣбленията на владишкитѣ органи, отъ които най-много е имало оплаквания, както това се вижда отъ поменатата дописка изъ Търново, печатана въ „Цариградски вестникъ“. (7—19. VII, 1857).

Изборътъ на Митхадъ-ефенди за пратеникъ на Високата Порта въ Търново е сѫщо така отъ известно значение. Съ този изборъ централното правителство е искало да подчертае предъ дипломатическитѣ представители на Великитѣ сили въ Цариградъ, че то сериозно е искало да се вслуша въ нуждитѣ и оплакванията на населението и затова праща единъ отъ своитѣ най-изпъкнали, най-признатъ за компетентенъ, служитель. Вѣроятно, Митхадъ-ефенди, който скоро следъ това стана валия (генералъ-губернаторъ) на Дунавския валаятъ (Северна България), а още по късно бѣше най-знатната и първенствующа личность въ служебната иерархия въ Стамбулъ, като председатель на Държавния съветъ и като великъ везиръ, — е билъ вече доста добре познатъ въ крѫговетѣ на посолства и други дипломатически представителства въ Османската столица. Само така можемъ да си обяснимъ неограниченитѣ пълномощия, които Митхадъ-ефенди е ималъ, като стигналъ въ Търново, да разузнава, да решава и даже да прогласява мѣроприятията, които той е намислилъ за подобрение положението на населението въ санджака.

Митхадъ-ефенди, станалъ отпосле Митхадъ паша (валия въ Русчукъ), първи прилага по-късно вилаятскитѣ реформи, които сѫ обемали редица постановления, имащи за цель подобрение въ живота на населението, ако и много пѫти само отъ формална страна. Съветитѣ (общински, градски — беледие — окрѫжни и главни, вилаятски), сѫ съставлявали въ тази вилаятска реформа редица отъ колегии, къмъ които е билъ даденъ достѫпъ и на християнското, въ нашия случай, българското население.

Самоуправлението отъ старо време на общинитѣ, е било уредено съ специялни постановления, въ които се вижда до известна степень и нагласянето имъ споредъ старитѣ предания и обичаи въ страната. Дванадесеттѣ стареи и кметътъ въ селото и въ паланката (мухтаръ-меджлиси—съ първи и втори мухтаръ-кметове), е възпроизведение на старото предание, което се доказва отъ единъ ретроспективенъ погледъ назадъ въ историята на народния животъ и обичайното право. Даване на този общински или старейски съветъ право не само да управлява, не само да урежда стопански, данъчни и други поминъчни въпроси, но още и да бѫде най-близка до населението сѫдебна инстанция, показватъ действително едно съобразяване съ нуждитѣ и бита на населението.

Така или инакъ, Канун-намето за чорбаджилъка отъ 1857 г. може да бѫде причислено къмъ онѣзи документи по политическия и юридическия режимъ въ България, които характеризирватъ този режимъ не само отъ положителна, но и отъ отрицателна страна. Въ него се вижда доста ясно и онази язва, която е разяждала държавния организъмъ, язва отъ злоупотрѣбления, превишения на властьта, самоуправството и произволитѣ, които не само тежаха върху населението, но и тласкаха държавата къмъ упадъкъ, който вече засилено се проявяваше и който днеска признаватъ всичкитѣ турски писатели, историци и политици отъ времето на нова републиканска Турция, възглавявана отъ голѣмия реформаторъ Кемалъ Ататюркъ.

ПРИБАВКИ

1. — Ферманъ и худутнаме на Еленско

Еленската община въ турско време е имала обширни гори. Цѣлиятъ балканъ въ Еленската нахия, съ малки изключения, бѣше собственость на общината. Голѣма часть отъ тѣзи гори присвои държавата. За тия си владѣния Еленската община притежава едно худутнаме, преводъ отъ което прилагаме тукъ.

Преводъ отъ турския оригиналъ

Просбата е покорна.

За да напише, въ края на настоящето, отъ императорската архива границитѣ и предѣлитѣ по отдѣлно на селата Елена и Беброво въ търновски окрѫгъ и помежду реченото село Елена и Капитаново и Златарица, щото има каякъ гечеди, който се нарича, селата ако и да сѫ направили, обаче, тѣ като не сѫ записани въ императорската архива, то предѣлитѣ и границитѣ да се опредѣлятъ на реченитѣ села Елена, Беброво и каякъ гечеди, за това въ всѣки случай за да излѣете вашата милость и безчислена благодать на молбата, зависи отъ вашата царска заповѣдь. — Покорни служители на реченитѣ села.

До Архивата (резолюция)

Нейно Величество царската майка, която е началница на цѣломѫдрията и короната на всичкитѣ хубости и добрини, която е личностьта, величието и блаженствата, която е свойството на благодеянията и добринитѣ, нека да трай дълго цѣломѫдрието й, и да се продължава скромностьта й, на която вакъфитѣ въ Търново, въ окрѫга Никюби (Никюбъ) отъ които благодетелно бележи, отъ новосъграденитѣ и въздигнатитѣ священа джамия и полезно училище въ градъ Юскударъ, на които за пенсии, заплати и благодетелни заведения, както и за разноски по възпитание и прехрана, като сѫ вакъфитѣ, които Царьтъ Султанъ Мехмедъ Ханъ, който е намѣстникъ на земното лице, е притежатель на поземелноститѣ и човѣцитѣ, както и на владѣнията, комуто нека Богъ Всевишний да помага въ победитѣ и който съ една честита царска заповѣдь е подарилъ на речената султанска (царска) майка и далъ въ владѣние сѣитбитѣ и селата, които сѫ подчинени само на Търново и Свищовъ, въ окрѫжието Никюбъ и Паша. Обаче, съ изминуването на времената границитѣ и предѣлитѣ имъ, като сѫ се развалили, сѫщо и количеството на раитѣ имъ, като е станало неизвестно, затова съобразно съ издадения високо славенъ ферманъ, за да се опишатъ отново селата и сѣитбитѣ, сѫществувашитѣ, раи, законния десятъкъ и другитѣ права и даждия, затова отново, за да се опишатъ и ограничатъ, вписаха се въ новия вакъфски списъкъ.

Селото Елена, махали и души.

Приходъ. Спенчъ на обожателитѣ на огъня[1] (на българитѣ) души 513, 25 = 13,275.

Десетъкъ кила жито 150 = 1,800.

Десетъкъ кила ечемикъ 95 = 760.

Цѣлата сума 40,230.

За да се опредѣлятъ границитѣ на 4-тѣхъ страни на реченото село Елена съ махалитѣ му, се започва най-напредъ отъ края на гьола (локва), който е на Болуджи-баиръ, къмто страната и предѣла на Златарица; отъ тамъ надолу изъ баиря до ливадата, която се казва Ралева ливада; отъ тамъ пакъ до устието на дола (Каменица), който е на речената Ралева лива на долния край, и по реченото дере до Стояновата нива и пакъ по реченото дере, надолу изъ баиря, малко като се повърви, до главата на Коджа-дере (Фуджа-дере) отъ тамъ по речения долъ до долу, подъ Петковия Юртъ; отъ тамъ до отдолнята страна на Кара-понаръ; отъ тамъ нагоре изъ баиря до края на Шарковъ-толжукъ; отъ тамъ до нива баиря, която е вжтре въ дола; отъ тамъ до Кишишъ-баиръ; отъ тамъ до Коювата нива; отъ тамъ пакъ по речената посока до другата нива на речения Коя, която е при Метелика; отъ тамъ до главата на Матевъ долъ, отъ тамъ до Студения кладенецъ, който е вжтре въ корията; отъ тамъ до Къпарбаши; отъ тамъ до баиря Бери-балканъ (който гледа насамъ); отъ тамъ до Патламушъ-тарла; отъ тамъ надолу изъ баиря до долния край на Черневата нива; отъ тамъ до края на Бина-дереси; отъ тамъ като преминемъ речения долъ, до края на Пѣйковата нива; отъ тамъ до Пѣевата кория; отъ тамъ нагоре изъ баиря до Кая баши; отъ тамъ сжщо малко като се повърви до Станиславовата нива; отъ тамъ надолу като се слѣзе до края на Петевъ долъ, по Айвалъкъ дере; отъ тамъ до нивата на Саидъ Османа; отъ тамъ до Радомировата нива, която е покрай дола; отъ тамъ до нивата на Мехмедъ Челеби, която е до могилата и пакъ до долния край на речената нива; отъ тамъ до могилата и до края на дола; отъ тамъ откъмъ страната на речената могила до отгоре вадата на Маслж Челеби: отъ тамъ по вжтрешностьта на дола Костелъ, нагоре изъ баиря по едната страна покрай Фандъкъ-дере и по вжтрешностьта на речения долъ, до Манювата нива; отъ тамъ до Драгоевата нива, която нива остава за реченото село Елена; отъ тамъ нагоре изъ баиря до могилата на Ахмедъ Орбановъ; отъ тамъ по ржта на речената могила, до нивата на Петка Недѣлковъ; отъ тамъ до нивата на Стояна Нелѣлковъ, на която нива половината остава на реченото село Елена; отъ тамъ до нивата на Недя Драгановъ; отъ тамъ до нивата на Петка Недѣлковъ; отъ тамъ надолу изъ баиря, до Мазни долъ, до Мариновата нива и пакъ до отсамната страна на речената нива; отъ тамъ, като преминемъ дола, до края на Добрюва пѫть, който е въ нивата; отъ тамъ по речения пѫть, до мѣстностьта на име Нехуревъ юртъ; отъ тамъ до нивата на Станковъ долъ; отъ тамъ надолу изъ баиря до Нехуревъ долъ и Костелската вода, и по речената рѣка, до камъка „Бѣла крава“; отъ тамъ до гйола (локва) на Тюфекъ баиръ; отъ тамъ по върха на Балкана, до Кара-понаръ, и пакъ по рѫта на Балкана до могилата Куруходъ и, пакъ по рѫта, до могилата Екелиля, и пакъ по рѫта, до мѣстностьта съ име Бозунска поляна (Бузувецъ) и пакъ по рѫта до Татлѫ-понаръ, и отъ тамъ до Хачлу-гьолъ; отъ тамъ, по рѫта до могилата Бодуръ, пакъ по рѫта на Наипъ-бунаръ; отъ тамъ по пѫтя за селото Булутъ; отъ тамъ до могилата Малтаръ и, пакъ по речениятъ пѫть до могилата Балюва; отъ тамъ по речения пѫть до могилата Белика; отъ тамъ по пѫтя до Върбовъ кладенецъ; отъ тамъ надоду изъ баиря, като вървишъ до долу и края на Димитровата нива; отъ отъ тамъ като вървишъ нагоре изъ баиря и по-долу на дѣсна страна, до срѣдата на Недювата нива; отъ тамъ пакъ до Димитровата ливада, дето е краятъ на дола; отъ тамъ като преминемъ речения долъ, до край на Марковата кория; отъ тамъ пакъ до долния край на Димитровата нива; отъ тамъ нагоре изъ баиря до горния край на речената нива; отъ тамъ до нивата на Петка Димовъ; отъ тамъ до Радювата нива; отъ тамъ до могилата Баллима-бааръ; отъ тамъ до Капиновския предѣлъ, като се опасва и се свършва. Въ горепоменатитѣ мѣстности да се турятъ отново знакове, като се положатъ каменни белѣзи. Земитѣ, които сѫ вѫтре въ реченитѣ предѣли, като не могатъ да се притежаватъ отъ външнитѣ села и които се селятъ — да плащатъ и даватъ десятъка и даждията имъ на речения свещенъ вакуфъ, се записаха на новъ списъкъ на речения вакуфъ.

---

[1] Може да се съжалява, че този преводъ, официаленъ, извършенъ отъ сждебенъ преводачъ, при Търноеск. сждъ, не е сполучливъ. Тъй, напр. тука думата каяфирътъ мн. ч. отъ каяфиръ е преведена съ думитѣ обожатели на огъня. Каяфиръ значи: не мюсюлманинъ, невѣрующъ, нечестивъ.

Село Капиново, махали души.

Приходъ: даждие на души	4	по	22 =	88
Спенджъ (обожателитѣ на огъня) души	149	по	25 =	3725
Десятъкъ жито кила			120 =	1440
Ичемикъ десятъкъ кила			65 =	520
Всичко				= 13580

За да се познаятъ 4-тѣхъ страни на реченото село (Капиново) съ махалитѣ му, предѣлътъ, който като почва отъ края на липовата кория на Хаджи Мустафа; отъ тамъ нагоре изъ баиря до нивата на речения Хаджи Мустафа; отъ тамъ надолу изъ баиря до долния край на речената нива; пакъ по речената посока до края на Мешето; отъ тамъ пакъ до нивата на речения Хаджи Мустафа; отъ тамъ край дола Тиквица и по речения долъ нагоре изъ баиря, като се върви пакъ до главата на речения долъ; отъ тамъ покрай нивата на Хаджи Мехмедъ ага; отъ тамъ, по пѫтя, до челото на корията Зюлъ Факаръ ага; отъ тамъ нагоре изъ баиря до челото на нивата на българина Буда Славовъ; отъ тамъ нагоре изъ баиря до долния край на Димитровото лозе; отъ тамъ до горния край на реченото лозе; отъ тамъ до баиря Гьойни; отъ тамъ, по върха на баиря до Мателипунаръ; отъ тамъ пакъ по речения пѫть, до челото на Сирекъ Куру и, пакъ малко като се повърви, до долния край на речената кория; отъ тамъ по пѫтя, като се върви по каменния мостъ и като се отбие отъ речения мостъ по Коюлукъ дере, до края на реченото дере, отъ тамъ пакъ до главата на дола; отъ тамъ до Силпъ пунаръ; отъ тамъ като се иде на лѣва страна до Сетъ-баиръ, покрай метелика; отъ тамъ, на дѣсна страна, до Чифликъ-боазъ; отъ тамъ до Текъфурлъ-гараа; отъ тамъ до Ивановата нива; отъ тамъ до Боазъ-борунъ, който е на баиря Атъ-кечми; отъ тамъ по Кору-боазъ и по Араба-йолу, като се върви покрай гробищата Будоръ; отъ тамъ до Будуровата нива; отъ тамъ, на лѣва страна като се доде пакъ до Будуровия пѫть, по Драгойския пѫть; отъ тамъ двата като смѣсватъ мѣстностьта на дѣсна страна, отъ тамъ, малко като се повърви по речения пѫть, на лѣва страна; отъ тамъ до дѣсната страна на Златаришкия пѫть; отъ тамъ до Герджикъ-баиръ; отъ тамъ до Петровата нива; отъ тамъ, покрай пѫтя, който отива за Петровата нива; отъ тамъ покрай пѫтя, който отива за Узунъ-Тарла, до мѣстностьта съ име Акъ-Ямурлукъ (пака); отъ тамъ, като преминемъ речния пѫть, до Недковата нива; отъ тамъ до покрай пѫтя, който отиза по рѫта; отъ тамъ до нивата на Ермени Иванъ; отъ тамъ, като се върви надолу, до нивата на Кючюкъ Пею; отъ тамъ до челото на Драгановата ливада; отъ тамъ до Капиновската вода; отъ тамъ, като се премине речената река, до вѫтрешностьта на гората; отъ тамъ по дола на малкия и голѣмъ Тепе боазъ; отъ тамъ до Гьола; отъ тамъ до Петровата нива; отъ тамъ до Дервентския трапъ; отъ тамъ до Свинското пладнище; отъ тамъ до Николовата поляна, която е върху Балкана, който се казва Шерюнчъ; отъ тамъ до вехтия пѫть; отъ тамъ до Ермрудлѣви оглеака (?); отъ тамъ по върха на речения Балканъ, като се отива до боаза на рѣката при Капиновския манастиръ; като се премине речената река нагоре изъ баиря до Поповъ долъ; отъ тамъ като се върви по рѫта на речената могила, до Добридѣлския баиръ; отъ тамъ до Плаковския долъ; отъ тамъ до манастирската черкова отъ тамъ до Крушовия баиръ; отъ тамъ до Калугерската нива; отъ тамъ до нивата на Добря Недевъ; отъ тамъ до нивата на Коджа Стоянъ; отъ тамъ надолу, изъ баиря до дола Слатина; отъ тамъ до могилата Мешеликъ; отъ тамъ до нивата на Узуноглу Теодора; отъ тамъ до края на нивата на Зюлъ Факаръ ага; отъ тамъ до Манастирската могила; отъ тамъ до Джевизъ тепе, което е покрай пжтя на чифлика на Мехмедъ ага; отъ тамъ до Калинъ баиръ; отъ тамъ до Ихламуръ Сартъна (липовъ ржтъ); отъ тамъ до Алибѣевата нива; отъ тамъ, като се върви по ржта до Аунова пжть, който е по ржта на Липовата кория; отъ тамъ по речѐния пжть като се възвие, свършва се съ мѣстото отъ дето се започва.

На горепоменатитѣ мѣстности, за да бждатъ отново забелязани, положени сж каменни знакове. Земитѣ, които се намиратъ вжтре въ реченитѣ предѣли, като нѣма да се стопанисватъ отъ жителитѣ, които сж вънъ отъ селото и които ги сѣятъ — да дадатъ на речения свещенъ вакуфъ десятъкъ и даждие — се вписаха въ новия списъкъ.

Село Златарица махали души.

Приходъ. Даждие на чифтъ 40 души по	22	= 880
Десетъкъ жито въ кила	150	= 1800
Десетъкъ ичемикъ ви кила	65	= 606
Всичко		= 13815

За да се познаятъ предѣлитѣ на 4 тѣхъ страни, които ограничаватъ селото Златарица съ махалата Тантури и Дедебалъ, започва се отъ мѣстото Белокъ могила, която е известна могила и се намѣрва между рѣченото село Златарица и Капиново; отъ тамъ до Гьола, отъ тамъ надолу изъ баиря, до страната на Капиновския предѣлъ и, по долъ, до покрая на Капиновската вода; отъ тамъ, като преминемъ предѣлния пжть, къмъ капиновската страна въ гората, пакъ до края на рѣчната вода; сжщо, като се премине водата, до Драгановата ливада, която сжщо остава за рѣченото село; отъ тамъ нагоре изъ баиря, откъмъ страната на нивата на Кичукъ-Пея, до нивата на Ермени Иванъ; отъ тамъ нагоре, изъ баиря, до ржта и, по пжтя, който е по ржта, до главата на Куру-дере; отъ тамъ по вжтрешностьта на речения долъ, до Ташли-гевитъ отъ тамъ нагоре изъ баиря, до пжтя на Памѣтка; отъ тамъ до дола Памѣтка; отъ тамъ до предѣла на Добри-дѣлъ; отъ тамъ къмъ ржта на Липака; отъ тамъ къмъ страната на Акра гьолъ; отъ тамъ по пжтя на ржта, до голѣмия жълтъ камъкъ; отъ тамъ до малкия жълтъ камъкъ: отъ тамъ до Гьола; отъ тамъ по рѣчния пжть до главата на Балъкли-бунарь; отъ тамъ, на дѣсна страна, като се слѣзе надолу изъ баиря, до Тошлж-дере и, по вжтрешностьта на рѣчния долъ, покрай Капиновската вода; отъ тамъ на дѣсна страна, до нивата на Ибрахимъ-дере; отъ тамъ по край водата, до предѣла на нивата на Али Чаубашъ; отъ тамъ до носа на петь-тяхъ дерета; отъ тамъ, покрай водата, до нивата на нивата на Емиръ Османовъ; отъ тамъ, като преминемъ отсрещната страна на водата, до дола който се казва Саладашъ-Дженки и, по речения долъ, до моста Сйойле; отъ тамъ, пакъ по вжтрешностьта не речения долъ, до Върбовъ бродъ (Сюютли гечитъ); отъ тамъ до Каменъ бродъ (Ташлж-гечитъ); отъ тамъ до срѣдата на Кабарджикъ-баиръ; отъ тамъ до мѣстото на вѣхтата църква; отъ тамъ, надолу изъ баиря до Манкочевъ язъ; отъ тамъ до брода на дола Сармусжклъкъ; отъ тамъ до Сухия долъ; отъ тамъ до Дедебюрение; отъ тамъ до Алибеговата нива; отъ тамъ до нивата на Саидъ Ибрахима; отъ тамъ до челото на нивата Саидъ Халиловъ; отъ тамъ до Козето пладнище; отъ тамъ до коренистия букъкъ; отъ тамъ до Дамъ-пуларана; отъ тамъ до Еьоджюзлюкъ Айнияна; отъ тамъ до Сюфте Гиолджукъ; отъ тамъ до ябълкитѣ; отъ тамъ до долчето Егюлъ; отъ тамъ до Тетреолгу Гюне; отъ тамъ до Алшкия пунаръ; отъ тамъ до гробищата Гючъ Каясж; отъ тамъ до Каяджикъ пунаръ; отъ тамъ до Хисарджика (крѣпостьта); отъ тамъ до Боневата воденица; отъ тамъ до дола; отъ тамъ до Козлукъ понаръ; отъ тамъ до Цанковата нива; отъ тамъ до воденицата на Абосъ-ходжа; отъ тамъ до дола и Йологлу понаръ; отъ тамъ, на дѣсна страна до Поповъ долъ и Абасовата нива; отъ тамъ до могилата Гйолукъ; отъ тамъ покрай нивата на Келъ Муса; отъ тамъ нагоре до дола Михнелюрди; отъ тамъ до Добуръ пахаръ; отъ тамъ до Радйовата нива; отъ тамъ до могилата Кору-Нефере; отъ тамъ до камарата Муссалжкъ; отъ тамъ до Сиртъпашъ; отъ тамъ до Динагичитѣ; отъ тамъ до Тозлу понаръ; отъ тамъ до Николова пжть, който е подъ корията; отъ тамъ до Петровия чифликъ: отъ тамъ до могилата, като се отиде, свършва се на мѣстото, отъ дето сме започнали.

На горѣпоменатитѣ мѣстности, за нови белѣзи и земитѣ, които сж вжтре въ тѣзи предѣли, като сж притежание на жителитѣ въ селата имъ, за да плащатъ и да даватъ на свещения вакуфъ даждие и десятъкъ, задето сж ги сѣяли, вписаха се въ новия списъкъ.

Отъ вакуфитѣ на окржга Никополи, приходъ Хазрети Синамъ Паша, околия Рахова, градъ Рахово, околия Търново, Студена, Миослимъ и Беброво цѣло количество 7000 (седемь хиляди).

Търново, окржгъ Никополи. Приходъ на Беброво даватъ

Души приходъ спенджа на души	192×25 =	3975
50 кила жито по	10 =	550
ечемикъ	30 =	370

Право даждие грошъ и петдесеть цѣлата сума седемь хиляди (7000).

Дата 1261 първи сеферъ отъ Егира (1841).

гр. Търново, 29 юлий 1888 г.
Търн. окр. съдъ.

Превелъ: (п) П. Георгиевъ

(Изъ книгата на проф. С. С. Бобчевъ „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Часть II — томъ трети. Държавно право. София, 1915 г. стр. 216—223).

2. Отзиви за Елена и еленскитѣ чорбаджии

Раковски и чорбаджиитѣ. Раковски, на когото споредъ самия него и дѣдо му и бэща му били чорбаджии, не отрича грамаднитѣ заслуги на реди а чорбаджии, първенци и еснафски водачи, имената на които той поменава съ признателность. Таквизи сж посоченитѣ отъ него чорбаджии Петко отъ Калоферъ, обѣсенъ въ Пловдивъ, Бошко чорбаджи отъ Карлово; Начо чорбаджи отъ Ст. Загора; Минко чорбаджи отъ търново и пр. (гл. „Дунавски лебедъ“ бр. 10 „Обявление“). Той нарича приснопаметни старейшини, таквизъ лица, които сж вземали участие въ народни завѣраджийски движения, като особено подчертава хаджи Юрдана (старий) или Брадата отъ Елена, Иованаки отъ София, Бѣлчо и Иваница отъ Търнозо, Игумена на Капиновския монастиръ хаджи Сергия, родомъ отъ Еленски Руховци („Горски пжтникъ“ първо издание, стр. 238).

Относно участието и заслугитѣ на чорбаджиитѣ въ нашето възраждане, струва да се приведе тука писмото на търновския учитель и писатель А. П. Границки, изпроводено до Раковски и печатано въ брошурата „Истински гласъ на България“. Ние заемаме това писмо отъ сПс год. XIV стр. 275:

„Господине, казва се между друго въ това писмо, смѣя съ благодарение да похваля вамъ и на народа, и други любородни наши български доброжелатели: Негово преосв. господина Стефана Ковачевича Лаодикийскаго, Негово благородие Господина Димитраки чорбаджи отъ с. Мецовъ, въ Янинското окрджие, Господинъ Димитъръ Тошковъ Калофереца, братия г. г. Христо и Николай П. Тъпчилещови, господинъ Тома Стефановъ, абаджи-башия, който е билъ първи настоятель на българската въ Цариградъ църква, госп динъ хаджи Величко Пенчовъ въ Русчукъ, г. Стоянча Груева (Груйолу) въ Казанлъкъ, покойнаго чорбаджи Стоянъ Чалъковъ отъ Копривщица, покойнаго хаджи Михалаки хаджи

Константиновъ отъ Тат.-Пазарджикъ, на когото любовьта къмъ еднороднитѣ си свидетелствува новосъздаденото Славяно-българско училище, господина Спаса Екмекчи-баши, г-на Яни Бахчевъ, башия на сегашнитѣ епитропи на българската църква въ Цариградъ, г. г. братя хаджи Стоянови въ Шуменъ, чорбаджи Салча и д-ра Чомакова въ Пловдивъ, г-на хаджи Минча хаджи Цачевъ въ В. Търново, г-на Николая хаджи Трайкова (Искюпъ), г-на Тодора Мискиновичъ въ Велесъ (Кюпрюлю), г-на Ивана Стояновъ въ Ески-Заря, г-да братя Мустакови и г-на Бакалолу и Пирокопия Баланолу въ Букурещъ, г-на Теохаръ Папазоолу въ Браила, г-на чорбаджи Шешканолу и Димитрия Начевича въ Свищовъ, г-на Хараламлия хаджи Янушъ въ Галацъ, г-на Антония Кирякъ-Цанковъ въ Виена, г-на Цвѣтко чорбаджи въ Едрине, г-на хаджи Юрдана чорбаджи въ Елена, г-да братя хаджи Атанасови въ Русчукъ, г-на М. Поповичъ въ Браила, г-на Томаки въ Видинъ, г-да братя Гешоолу, г-на Райковича, г-на Золотовича, г-на Н Пенчо хаджи Дияновичъ въ Панагюрище и други нѣкои, които поради краткото време не упоменавамъ тукъ, и на които вситѣ жертви и дѣла сѫ известни на повечето отъ нашитѣ единородци, Богъ Господа достойний и пристойний венецъ да имъ изплете".

Д-ръ К. Иречекъ въ своитѣ „Пѫтувания по България" преводъ на С. Аргировъ, печатъ Дановъ, за Елена казва, че жителитѣ на колибитѣ били хубаво, повечето русокосо население съ славянски типъ. . . Той забележилъ въ Елена дветѣ черкови, покриритѣ съ олово кубета и съ сахатъ-кула отъ 1812 г. Той не можелъ да види старата черква св. Никола, която въ туй време била обърната на воененъ складъ. Той съобщава за нѣкакъвъ-си ферманъ издействуванъ преди 200 години отъ попъ Петко Шейтана, по силата на който еленчани имали автономни права. Това не е вѣрно. За чорбаджиитѣ Иречекъ казва: „Между тукашнитѣ българи, както въ останалитѣ градчета на Търновския балканъ има и до сега аристократи или чорбаджии и демократи, които не се обичатъ единъ-други. Чорбаджиитѣ се промѣняли и не били, казватъ, наследствени, което мѫчно може да се проследи, тъй като въ Търновско нѣма стари родови имена, както въ Срѣдна гора(?) Демократитѣ ги рисуватъ като тирани-лихвари, безъ чието позволение простъ човѣкъ не може, казватъ, да се ожени. Отъ друга страна е явно, че харчели много пари за черковни и училищни сгради и, че изобщо горещо поддържали училищата." Твърде естествено е, че сведенията отъ демократи нѣкакви-си въ Елена за чорбаджиитѣ, рисувани като тиранилихвари, не можеха да бѫдатъ по-други, а най-странното е съобщаваното, че безъ чорбаджийско позволение простъ човѣкъ „не можелъ, казватъ, да се ожени". Една басня, която е странна, че Иречекъ я предава безъ да я е провѣрилъ. Сжщо е басня, че въ еленскитѣ жители се пази ендогамия; дъщеритѣ на по-богатитѣ се женятъ въ самото селище, даже и за по-бедни граждани, за да се не пръска имота. Невѣрно е съобщението на Иречекъ (стр. 894), че „колибитѣ Руговци, (чети Руховци) били по произходъ отъ западна България“, за доказателство на което той привежда, че на огнището тамъ ужъ казвали ватралъ. За думата ватралъ, азъ знамъ положително, че се чува въ Хжнювци, а никакъ не въ Руховци.

3. — Отзиви отъ разни страни за Елена и еленскитѣ чорбаджии

Петко Росенъ (в. „Слово“ отъ 30 августъ бр. 1866) пише следното:

„Елена е дала видни дейци на нашето възраждане. Тукъ Никола Михайловски основава първата школа за учители, презъ която мина и дѣдо Славейковъ. Тукашни сж Илarionъ Макариополски, стария Робовски, Миланъ Радивоевъ, П. Ю. Тодоровъ, С. С. Бобчевъ, Теодоръ Теодоровъ.

Срещнахме се съ дѣдо Юрдана, бащата на П. Ю. Тодоровъ. Побѣлѣлъ и доста отпадналъ, ала все пакъ тихъ и мждъръ. Какъ хубаво, какъ мждро разправя своето и онова на градеца си житие въ турско време.

„Тука, нашия градецъ по онова време бѣ и голѣмъ бубарски центъръ. Това всичкото околовръсть бѣ лесъ отъ черничеви градини. Ние бѣхме и семепроизводители-греньори. И нашето семе се славеше дори по вънъ... Отъ Италия, отъ Франция сж дохождали да купуватъ, за да подмладяватъ расата си“.

Да се ненаслушашъ. И съ сжщото внимание и почить го слушатъ и ония, които колко ли пжти сж го слушали. Гледамъ го и си мисля: ето единъ заветникъ на еленското чорбаджийство. Толкова хулени и клеветени. Защо? Защото сж имали ясна представа за държавната сила и не сж се поддавали кога комуто се поще да прави бунтъ и съ 10 чакмаклии пушки да освобождава народа си... А че тия хора сж организирали стопанството и сж създали поминъкъ на цѣлия тоя край, че сж били и банкеритѣ му, и търговцитѣ му, и комисионеритѣ му; че сж намѣрили пазари, създали кредити, връзки, дето се рекло съ цѣлия свѣтъ, всичко това каточели не е нищо.

Малко ли е вината имъ, че сж били богати, просвѣтени, успѣли да спечелятъ уважението на турскитѣ властници? Гърцитѣ, арменцитѣ, евреитѣ имаха много по-богати хора, участвуващи въ управлението, и все пакъ сж били уважавани и тачени отъ всички свои сънародници. Само ние идолопоклонницитѣ на абсолютното равенство, готови да правимъ всичко съ земята равно... за да бѫдемъ всички равни, само ние не можемъ да търпимъ измежду насъ да стърчатъ първенци. — Че е имало безчовѣчни чорбаджии — не ще и дума. Но нима всички бедняци сѫ светци?

Еленскитѣ чорбаджии сѫ били ученолюбиви, предприемчиви и дълбоко религиозни хора и сѫ дали плеада дейци по възраждането ни и черковния въпросъ. Не сѫ били лекомислени бунтари, защото сѫ познавали силата на държавната власть и не сѫ могли да рискуватъ едно създадено благоденствие".

Познатиятъ публицистъ Сава Доневъ (Добрияновъ)

Въ своитѣ „Пѫтни бележки за всичко", въ в. Демократически сговоръ", бр. отъ 31. VII. 1930 г., като говори за чорбаджийството въ Елена, казва дословно така: „Въ най-чорбаджийската Елена българскиятъ духъ е билъ най-чистъ и най-здравъ. Никога гръцко влияние не е проникавало въ Елена, въ Котелъ и въ други чорбаджийски градове. И тия именно градове сѫ дали най-достойнитѣ водачи при Възраждането . . . Чорбаджиитѣ въ Елена направили първия за времето си легаленъ опитъ на българина за властитѣ... Тѣ започнали да свалятъ и да качватъ каймаками и паши, да командватъ на турцитѣ. Примѣрътъ на еленскитѣ чорбаджии билъ последванъ и по други градове и села. Въпросътъ е, дали безъ чорбаджийство щѣхме да имаме български черкови и училища, българско възраждане. Чорбаджийството предхожда еснафа. Всички позволителни за черкови и училища сѫ издействувани отъ чорбаджии... Чорбаджиитѣ сѫ били посрѣдници между раята и турската власть — нѣщо като сегашнитѣ адвокати. Тѣ получавали възнаграждение въ натура: масло, агне, пуякъ, вълна и пр. Но нима и сегашнитѣ посрѣдници не получаватъ възнаграждение?".

Добрияновъ слушалъ въ Елена, че еленския чорбаджилъкъ има произхода си отъ двама братя християни отъ Кайсеръ (Кесария въ Мала-Азия), които като доставчици придружавали турскитѣ войски при похода имъ къмъ Виена, следъ това тѣ останали въ Елена, Котелъ и Арбанаси и предали на потомството си своитѣ връзки съ турскитѣ власти.

Неочаквана инвеститура на чорбаджия въ турско време

(Истинска случка)

Чорбаджийството, като уредба въ старото турско време, още не е засегнато отъ нашитѣ историко-правни изучвания[1])

---

[1]) Собствено за чорбаджиитѣ и чорбаджийството у насъ е изписано дѣдае-си книга, но всичко това се е завъртало около чорбаджиитѣ, като „икономическа сила", като „злоупотрѣбители съ

Мнозина отъ нашитѣ писатели иматъ крайно погрѣшно мнение за него. Нѣкои не знаятъ дори, че истинското чорбаджийство е било единъ старъ институтъ, една обществена изборна служба, еволюирала на турска почва — служба, за която е била необходима и една инвеститура отъ по-горната административна власть. Тази власть, обаче, често е злоупотрѣбявала съ правото си да утвърдява, и сама произволно обличала въ това обществено положение много пѫти и свои любимци, натрапвани на населението.

Въ Елена, споредъ моитѣ издирвания, редътъ е билъ такъвъ. Народътъ отъ градеца и селата правелъ годишенъ съборъ; на този съборъ се е изслушвалъ отчета на предишния чорбаджия и следъ това е ставалъ изборъ на новъ. Освенъ мѣстнитѣ чорбаджии, които сѫ представлявали населението предъ мѣстния субашъ, имало е и „мемлетски чорбаджия“ (областенъ чорбаджия), който е билъ сѫщо така избиранъ. Той живѣлъ въ Търново при войводата или покъсно аенина.

Случвало се е и единиятъ и другиятъ видъ чорбаджии да се натрапятъ — да станатъ чорбаджии безъ изборъ, но това е било явно злоупотрѣбление съ властьта. Така — назначенитѣ чорбаджии сѫ плащали много пѫти съ главата си. Въ Еленско сѫ ставали често селски бунтове противъ известни чорбаджии — и добри и лоши — сваляли сѫ ги, а понѣкога — и убивали. Такива убити чорбаджии сѫ били: Миху Бакалина, Стоянъ Чорбаджи, Хаджи Стоянъ Чиргиланъ убитъ отъ дѣдото на Цончо Добревъ отъ с. Попъ Бобчевци, Калчо Чорбаджи, за убийството на когото свидетелствува паметниятъ камъкъ при кѫщата на Радивоевци и пр.

Избранъ, чорбаджията трѣбвало да получи своята инвеститура (утвърждение). Това утвърждение е ставало съ получаването отъ рѫката на войводата „чорбаджийска тояга“ (патерица). За подобни тояги, давани на чорбаджиитѣ има сведения изъ разни мѣста на България. Тукъ азъ ще съобща единъ любопитенъ разказъ, който съмъ написалъ още въ 1885 г. въ Елена, споредъ думитѣ на 80-годишниятъ тогазъ старецъ, сега покоенъ, дѣдо Хаджи Христо Михайловски, братъ на Илариона Макариополски.

*

Въ размирнитѣ времена на първата четвъртъ отъ XIX ст. въ Търново аенството“ (войводалъкътъ) е било обектъ на плячка: който по-смѣлъ турчинъ могълъ да събере около

влияние“, като изедници. Между това, чорбаджийството, гледано отъ това становище, е изборенъ типъ при разширеното му тълкуване. Нашата студия върху „чорбаджийството като обществено-държавна уредба“ доказва, че изъ срѣдата на чорбаджийството сѫ излѣзли голѣмъ брой народни будители, благодетели и просвѣтители.

си повече бабаити, панти и делии, той успѣвалъ да отнеме войводството и да се наложи за воевода. Превземала се длъжностьта, както се казвало „бучаамъ хакѫ ичимъ“ (по правото на ножа). Такъвъ единъ чистъ воевода станалъ (около 1814—1820 г.) търновченинътъ Фейзи-аа. Той взелъ воеводството следъ една ожесточена битка съ русенския аенинъ. Тогазъ Търновско и Русенско били воеводства (аенлици), а Видинъ и Силистра — пашалъци. Фейзи-аа билъ по-рано арабаджия (коларь) и кираджия. Единъ день той отивалъ съ колата си отъ Търново къмъ Мирданя за дърва. По пѫтя срещналъ съ пълни кола мирданчанина Ивана.

— Оттегли колата си отъ пѫтя ми! — разфучалъ се Фейзи-аа.

— За тебе е по-лесно да оттеглишъ твоитѣ кола: тѣ сѫ праздни, — отговорилъ Иванъ и си каралъ напредъ.

— Яна чекъ, бе инътъ-гявуръ (тегли на страна, бе упорити гявурино), изкрещялъ колкото можелъ Фейзи-аа.

Иванъ билъ не само упоритъ гявуринъ, но още смѣлъ и юначенъ мирданчанинъ. Намѣсто всѣки другъ отговоръ, той намѣрилъ за добре да стовари върху гърба на агата нѣколко чепати остена.

Агата си ги отнесълъ...

Воеводата Фейзи-аа се прославилъ на времето си, казватъ, като много добъръ; обичалъ да прави „хаиратъ“ (благодеяния) на мѣстата, дето го познавали, и се отличилъ съ цѣлъ редъ общеполезни постройки (часовници, мостове и чешми); между друго, той построилъ високи каменни часовници въ деветь села, между които: Елена, Мирданя, Капиново и др.

Скоро следъ завземането на воеводството Фейзи-аа си спомнилъ за нѣкогашната случка съ Мирданчанина Ивана. Той пратилъ да го повикатъ.

Иванъ останалъ като грѫмнатъ, когато делии-сеймени дошли въ Мирданя и го покарали за Търново. Слисанъ и уплашенъ, той билъ отведенъ въ конака на воеводата, въ неговата стая. Фейзи-аа пожелалъ да остане съ Ивана насаме.

— Е, Иване, заговорилъ Фейзи-аа, помнишъ ли оня даякъ, дето единъ пѫть ми го удари?

— Аманъ, аа, бей, може ли подобно нѣщо, заплелъ се Иванъ.

— Йокъ, йокъ (не, не ; ти остави сега тѣзи забикалки, меко продължилъ Фейзи-аа, кажи ми само помнишъ ли . . даяка, дето ми го стовари по пѫтя отъ Търново къмъ Мирданя?

Иванъ мълчалъ.

— Ама сега видишъ ли? Азъ станахъ воевода, аенинъ!.

— Да си живъ, аа; Господь животъ и здраве да ти дава.

– И, сега, азъ мога всичко!.. Я си избери ей-тамъ и подай ми отъ кжта една тояга. – И воеводата посочилъ Ивану изправенитѣ въ единъ кжтъ на стаята си хубаво одѣляни и обработени тояги.

Иванъ се смутилъ, но се успокоилъ като видѣлъ, че неговото наказание ще се свърши съ бѣсилка; взелъ една отъ тоягитѣ и я подалъ на Фейзи-аа.

— На, поеми тази тояга — проговорилъ Фейзи-аа — и върви да кажешъ на Мирданченитѣ, че азъ те правя „Мирданъ-чорбаджжсж“; ти заслужвашъ това, защото си бабаитинъ.

Иванъ поблагодарилъ, отишълъ си,航аналъ мирдански чорбаджия, какъвто билъ презъ цѣлия си животъ.

(Изъ „Юбилеенъ сборникъ на Разград. читалище „Развитие“ — 1869—1904 г. Разградъ, 1904, стр. 84).

СТАТИСТИКА
на Еленско и населението му

Споредъ списъка на общинитѣ въ Княжество България за 1891 год.

Еленска околия

ОБЩИНА	Число на домоветѣ			Число на жителитѣ		
	български	не българ.	Всичко	български	не българ.	Всичко
Бебровска селска						
с. Беброво	135	24	159	735	72	807
м. Босевци	15	—	15	73	—	73
„ Бѣлковци	15	—	15	75	—	75
„ Иванъ-Ивановци	19	—	19	117	—	117
„ Козъ-дере	1	9	10	4	28	32
„ Нейковци	13	—	13	72	—	72
„ Попска	14	—	14	77	—	77
„ Силименчовци	—	4	4	—	16	16
„ Черешовъ-долъ	25	—	25	140	—	140
„ Черний-дѣлъ	36	1	37	190	6	196
Блъсковска селска						
м. Балуци	18	—	18	100	—	100
с. Блъсковци	34	—	34	202	—	202
м. Велювци	13	—	13	73	—	73
м. Голѣманитѣ	14	—	14	76	—	76
„ Дърлевци	18	—	18	117	—	117
„ Маравелци	15	—	15	89	—	89
„ Недѣлковци	7	—	7	42	—	42
„ Николовци	15	—	15	86	—	86
„ Титевци	9	—	9	60	—	60
„ Търкашени	32	—	32	163	—	163
„ Червенковци	5	—	5	32	—	32
Буйновска селска						
с. Буйновци	50	—	50	285	—	285
м. Голѣмий-ржтъ	8	—	8	46	—	46
„ Дараци	5	—	5	46	—	46

„ Кожлювци	12	—	12	59	—	59
„ Крилювци	12	—	12	60	—	60
м. Мариновци	8	—	8	47	—	47
„ Нешовци	17	—	17	97	—	97
к. Пъшовци	5	—	5	38	—	38
к. Танчовци	14	—	14	71	—	71
„ Топузу	20	—	20	110	—	110
„ Шоевци	22	—	22	111	—	111
„ Шубеци	21	—	21	128	—	128
Доспатлийска селска						
с. Аржкьой	—	25	25	—	125	125
м. Баиръ-махла	—	14	14	—	82	82
к. Гьовелий	8	5	13	49	41	90
с. Гьолъ-кьой	—	17	17	—	107	107
к. Дайновци	8	—	8	32	—	32
„ Дебелий-ръ̀тъ	24	—	24	132	—	132
с. Емирлеръ	—	26	26	—	98	98
м. Ессе-махала	—	13	13	—	71	71
„ Каваджикъ	—	31	31	—	180	180
„ Ковчазъ	—	20	20	—	125	125
к. Стояновци	3	3	6	13	22	35
с. Сюлюманъ-кьой	—	28	28	—	184	184
м. Сюнюкчилеръ	—	15	15	—	92	92
с. Тънкий ръ̀тъ	24	—	24	126	—	126
м. Узунъ гюна	—	26	26	—	151	151
с. Ходжа-кьой	—	22	22	—	130	130
м. Челеби-махала	—	27	27	—	151	151
„ Язаджий	—	27	27	—	151	151
„ Яйлъ-кьой	—	18	18	—	110	110
Драгийска селска						
к. Бадевци	33	—	33	244	—	244
„ Драгановци	17	—	17	101	—	101
с. Драгийци	22	—	22	107	—	107
к. Кантари	12	—	12	70	—	70
„ Мрътвината	5	—	5	31	—	31
„ Пелищенитѣ	7	—	7	38	—	38
„ Цвѣклювци	12	—	12	56	—	56
„ Шиливери	5	—	5	30	—	30
Дрѣнтска селска						
к. Баждари	15	—	15	96	—	96
„ Горний край	40	—	40	246	—	246
„ Добрювци	20	—	20	124	—	124
с. Дрѣнта	45	—	45	276	—	276

к. Караиванци	8	—	8	45	—	45
„ Косевци	10	—	10	62	—	62
к. Липовъ-ръ̀тъ	16	—	16	109	—	109
к. Пейковци	12	—	12	72	—	72
Еленска градска						
м. Боевци	12	—	12	73	—	73
к Горни-Чукани	7	—	7	50	—	50
м, Долни-Болѣрци	7	—	7	52	—	52
„ Долни Геневци	10	—	10	59	—	59
„ Долни Чукани	27	—	27	148	—	148
гр. Елена	542	—	542	2818	—	2818
м. Казаци	11	—	11	69	—	69
Златаришка селска						
с. Дурна-дере	22	—	22	82	—	82
„ Златарица	480	—	480	2679	—	2679
Капиновска селска						
с. Капиново	220	—	220	1148	—	1148
Капиновска градска						
с. Авдалари	19	1	20	101	10	111
„ Кересенликъ	25	6	31	167	38	205
с. Капиново	118	28	146	706	141	847
м. Кочаклари	6	4	10	39	19	58
Константинска селска						
м. Баиръ махла	6	7	13	35	46	81
„ Вейзлери	16	3	19	93	14	107
„ Дуванджий	—	20	20	—	125	125
м. Дуванлари	15	14	29	109	38	147
м. Кара-Куртлари	10	—	10	64	—	64
„ Кьовъ-башлари	—	17	17	—	118	118
с. Константинъ	97	17	114	560	92	652
„ Реселий	20	5	25	135	30	165
„ Тузлу-Аланъ	5	4	9	22	20	42
м. Тюлбе	17	1	18	41	7	48
„ Шюкюрлери	—	13	13	—	76	76
Костелска селска						
с. Арабаджий	5	—	5	22	—	22
„ Граматици	25	—	25	139	—	139
„ Дебрава	22	—	22	150	—	150
„ Костелъ	75	—	75	398	—	398
к. Кючукъ Юсуфовци	4	—	4	4	—	34

к. Трашлиитѣ	17	—	17	95	—	95
м. Чакалитѣ	46	—	46	276	—	276
Лазарска селска						
м. Брѣжници	6	—	6	38	—	38
„ Бръчкювци	17	—	17	8	—	85
„ Велковци	33	—	33	145	—	145
„ Витювци	10	—	10	56	—	56
„ Драгановци	8	—	8	55	—	55
„ Драгоевци	24	—	24	125	—	125
с. Лазарци	43	—	43	178	—	178
м. Ничювци	6	—	6	33	—	33
„ Нюшковци	10	—	10	53	—	53
„ Продановци	10	—	10	46	—	46
„ Танчовци	12	—	12	83	—	83
к. Тарханджий	20	—	20	71	—	71
„ Угорялковци	41	—	41	209	—	209
м. Хвърлевци	19	—	19	127	—	127
„ Хжнлевци	37	—	37	175	—	175
Марянска селска						
м. Бойчовци	3	—	3	15	—	15
к. Горни-Марянъ	89	—	89	452	—	452
„ Долни-Марянъ	44	—	44	227	—	227
„ Радовци (Каперли)	9	—	9	61	—	61
„ Саровци	4	—	4	19	—	19
Майковска селска						
к. Атларци	12	—	12	54	—	54
„ Духлевци	12	—	12	74	—	74
„ Игнатовци	20	—	20	111	—	111
с. Майковци	40	—	40	155	—	155
к. Ралиновци	9	—	9	45	—	45
„ Узунитѣ	6	—	6	36	—	36
Миндяшка селска						
с. Миндя	271	—	271	1396	—	1396
Палишка селска						
м. Брѣзово	22	—	22	134	—	134
„ Ганювъ-долъ	36	—	36	198	—	198
„ Даваритѣ	16	—	16	102	—	102
„ Миневци	17	—	17	97	—	97
с. Палици	45	—	45	258	—	258
к. Петковци (Сейрени)	3	—	3	16	—	16
м. Попъ-Русевци	24	—	24	137	—	137

к. Тюмбовци	22	—	22	142	—	142
с. Юрюклери	22	20	42	101	90	191
Разпоповска селска						
к. Кокуда (Калиновци)	5	—	5	30	—	30
к. Кринковци	15	—	15	88	—	88
м. Мѫжлеци	22	—	22	132	—	132
„ Попъ-Димитровци	12	—	12	81	—	81
с. Разпоповци	30	—	30	180	—	180
м. Славовци	8	—	8	58	—	58
„ Стаматевци	14	—	14	87	—	87
с. Черешовъ дѣлъ	20	—	20	114	—	114
Руховска селска						
м. Кехайовци	7	—	7	44	—	44
с. Руховци	95	—	95	560	—	560
м. Стийковци	14	—	14	90	—	90
„ Христовци	20	—	20	120	—	120
Синджирлийска селска						
к, Кирилъ-Лѫжовци	20	—	20	115	—	115
м. Костадинчовци	4	—	4	31	—	31
к. Лапавишковци	4	—	4	26	—	26
„ Майтаняци	23	—	23	127	—	127
„ Миланкини	5	—	5	27	—	27
м. Милковци	9	—	9	45	—	45
„ Недишковци	10	—	10	50	—	50
„ Неювци	13	—	13	72	—	72
„ Новачкини	14	—	14	82	—	82
„ Пърчовци	30	—	30	170	—	170
„ Рашовци	2	—	2	15	—	15
с. Синджирлий	19	—	19	104	—	104
м. Тиганци	3	—	3	27	—	27
Срѣдньо-Колибарска селска						
к. Берковци	22	—	22	119	—	119
м. Дерикотковци	20	—	20	135	—	135
„ Илювци	19	—	19	123	—	123
„ Раювци	40	—	40	237	—	237
„ Срѣдни-колиби	50	—	50	283	—	283
„ Хвараловци	47	—	47	303	—	303
Старо-Рѣшка селска						
м. Баиръ-махла	—	7	7	—	32	32
„ Дели-Кечи-дере	—	—	—	—	—	—
„ Карамцалари	7	2	9	40	17	57
с. Кечи-Дере	—	10	10	—	38	38

м Конезелери	19	4	23	125	20	145
„ Мюсюлмери	2	41	43	14	200	214
„ Паяци	—	11	11	—	58	58
„ Софталари	—	—	—	—	—	—
с. Стара-рѣка	192	—	192	542	—	542
„ Сжртъ-кьой	3	11	14	3	31	34
м. Тикенъ-бунаръ	8	—	8	39	—	39
Стеврешка селска						
м. Ахмедоолу	—	15	15	—	75	75
с. Бенли кьой	2	12	14	10	60	70
„ Вели-кьой	1	16	17	4	87	91
„ Дере-кьой (I-во)	—	18	18	—	90	90
„ Дере-кьой (II-ро)	1	10	11	16	67	83
с. Дура-Боглу	—	5	5	—	21	21
м. Исакларъ	11	32	43	62	181	243
с. Кжна-кьой	—	20	20	—	100	100
м. Макаклари	4	4	8	20	20	40
„ Пачалари	—	10	10	—	32	32
с Стеврекъ	26	40	66	110	200	310
м. Урумъ-бей	1	16	17	5	85	90
с. Чамурлу-кьой	1	26	27	5	130	135
Тодювска селска						
м. Аплаци	3	—	3	19	—	19
„ Багалевци	18	—	18	100	—	100
„ Бейковци	22	—	22	116	—	116
„ Дуковци	9	—	9	59	—	59
„ Карандили	10	—	10	57	—	57
„ Киревци	19	—	19	100	—	100
„ Мирчовци	5	—	5	28	—	28
„ Папратлива	34	—	34	172	—	172
„ Райновци	8	—	8	46	—	46
„ Султани	13	—	13	60	—	60
„ Тодювци	39	—	39	210	—	210
Туркоклийска селска						
м. Аркжрж-Махале	4	16	20	15	35	50
„ Гюндюзлери	2	7	9	10	35	45
с. Имренъ-кьой	2	10	12	10	50	60
м. Имче дере	—	16	16	—	112	112
„ Кара-Ошукъ	11	19	30	23	31	54
„ Кеманлари	—	10	10	—	40	40
„ Нова (Ени махале)	1	6	7	2	18	20
с. Туркоклий	3	85	88	15	285	300
м. Чанаджикъ	3	15	18	10	63	73

Чаталъ-Дерелийска селска						
м. Бъзелъ	—	—	—	—	—	—
„ Дагъ-Махале	—	—	—	—	—	—
„ Дере-Махале	—	5	5	—	33	33
„ Деде Балъ (Имру-Кжя)	95	—	95	442	—	442
„ Калайджикаръ	—	24	24	—	130	130
„ Келлери	—	12	12	—	56	56
„ Рамазанъ-Махалеси	—	—	—	—	—	—
„ Сюргюлий	—	12	12	—	64	64
„ Терзилери	—	14	14	—	104	104
„ Хаджи-махале	—	13	13	—	75	75
с. Чаталъ дере	—	56	56	—	284	284
м. Ченогацитѣ	—	—	—	—	—	—
„ Курулю махалеси	—	—	—	—	—	—
Шилковска селска						
м. Баювци	17	—	17	92	—	92
„ Градевци	11	—	11	66	—	66
„ Гърдевци	28	—	28	147	—	147
„ Зингюевци	52	—	52	310	—	310
„ Иовковци	24	—	24	140	—	140
„ Караджовци	15	—	15	92	—	92
„ Кръстевци	9	—	9	56	—	56
„ Развалаци	28	—	28	176	—	176
„ Ребревци	23	—	23	131	—	131
„ Шилковци	23	—	23	136	—	136
Яковска селска						
м Бръчковци	12	—	12	75	—	75
„ Витювци	14	—	14	73	—	73
„ Вълчовци	25	—	25	147	—	147
„ Вързилковци	14	—	14	80	—	80
„ Върлювци	4	—	4	24	—	24
„ Горни-Болярци	25	—	25	165	—	165
„ Горни Геновци	6	—	6	47	—	47
„ Донковци	15	—	15	67	—	67
„ Драганосковчи	16	—	16	96	—	96
„ Мартинковци	2	—	2	24	—	24
„ Махалници	7	—	7	51	—	51
„ Мечко-Биевци	4	—	4	26	—	26
„ Мирославовци	2	—	2	10	—	10
„ Писарци	8	—	8	62	—	62
„ Попъ-Бобчевци	3	—	3	18	—	18
„ Садина	4	—	4	18	—	18
„ Стойчовци	7	—	7	42	—	42
„ Шайтани	25	—	25	165	—	165
„ Шишкъвци	6	—	6	43	—	43
„ Шупжци	5	1	6	27	6	33
с. Яковци	23	4	27	106	19	125

Елена като просвѣтно огнище въ миналото

I.

Когато П. Р. Славейковъ, въ 60-тѣ години на миналото столѣтие, нарече Еленското училище „даскалоливница“, той имаше право и добро основание. Голѣмиятъ български общественикъ, народенъ учитель и трибунъ, поетъ и публицистъ, самъ бѣше ученикъ на това Еленско училище (1848—49), наедно съ Драгана Цанкова. Въ тѣзи години голѣмъ брой ученици, доста възрастни и съзнаващи необходимостьта отъ една по-висока учебна подготовка, като научили, че въ Елена се преподаватъ науки, които даватъ доста пълно образование отъ съвремененъ характеръ, стекли се въ Елена, станала още тогава, та и по-сетне, презъ дълго време, едно истинско просвѣтно огнище. Тукъ бѣха надошли, освенъ П. Р. Славейковъ и Драганъ Цанковъ, още Ионъ Касабовъ отъ Лѣсковецъ, отпосле докторъ по правото — К. Боневъ отъ Търново, отпосле докторъ по медицината и виденъ лѣкарь, — Добри Войниковъ отъ Шуменъ и Добри Чинтуловъ отъ Сливенъ, добре известни български писатели, — Петъръ В. Оджаковъ и Никола Козловъ отъ Лѣсковецъ,

Метоха съ градския часовникъ

хаджи попъ Димитрий Самоводски, отсетне протонотарий и учитель въ Търново. Тѣзи и още много други непознати, станали отпосле учители, временно или постоянно, сѫ разпространявали просвѣта по всички краища на България.

Нека се прибави тукъ, че такава просвѣта сѫ разнасяли, и преди и следъ Кримската война, въ разни градове, паланки и голѣми села, и нѣкои еленчани, достойни и будни ученици на даскалъ Деча (отпосле попъ Андрей Робовски), Ивана Момчиловъ, Никола Михайловски и Никифора попъ Костадиновъ. Доста е да поменемъ Стояна попъ Андреевъ Робовски, Милана попъ Савовъ, отпосле свещеникъ, Милана Радивоевъ, Стефана Видоловъ, Дича Марковъ, Петка Горбановъ и пр. и пр. Не е лишно да поменемъ тукъ, че при Ивана Момчиловъ и Н. Михайловски, Еленското училище е имало характеръ на едно класно училище, на една непълна гимназия, каквото то е било още въ 1844 г. Въ това училище сѫ се преподавали предметитѣ: свещена история, свещенъ катихизисъ, догматическо богословие, църковно-славянски езикъ съ граматиката му, география—политическа, математическа и физическа—аритметика, часть отъ алгебра и геометрия, логика, психология, физика, българска и всеобща история, начало на ново гръцки езикъ.

* * *

Класното училище въ Елена, разсадникъ на хуманитарни знания, на което здравата основа е положилъ Момчиловъ (1843—44), има своята преинтересна предистория. Тази история се крие въ „келиитѣ на Елена“ още отъ втората половина на XVIII столѣтие, дори и по-рано. Ние имаме даже едно косвено свидетелство, че въ Елена е имало училище още въ първата половина на XVIII ст., а именно обстоятелството, че попъ Дойно (въ Елена) като учитель и книжовникъ нареченъ Дойно Граматикъ, вече като свещеникъ, какъвто той станалъ къмъ края на столѣтието, въ 1784 г., преписвалъ слалянобългарската история на отца Паисия, който преписъ се пази въ Софийската народна библиотека.

Келийното учение въ Елена е било подкрепѣно съ усърдие и съ срѣдства отъ еленскитѣ първенци-чорбаджии. Главни подвижници на келийното обучение сѫ били, между друго, светогорскитѣ хилендарски таксидиоти (лухивници), имащи за жилище постоянния метохъ, който до скоро се пазѣше въ Елена, недалечъ отъ високия камененъ часовникъ. Метохътъ, между друго, е служилъ и за келийно училище.

Важното, обаче, и достойно за отбелязване е това, че еленчани съградили много скоро нарочита сграда за келийното и по-късно взаимноучително преподаване. Тукъ сѫ се подвизавали даскалъ Андрея (сетне попъ Андрея), неговитѣ помощници Никола п. Стояновъ, отсетне именитъ свещеникъ, Петко Николовъ (Байкинъ) и др. Характерно е да се помене тукъ, че много отъ ученицитѣ отъ околнитѣ мѣста, повече отъ стотина, които идвали за обучение въ келийното училище на Елена, били настанявани въ нарочитъ за това домъ — нѣщо като пансионъ — надъ черквата „Успение пресвятыя Богородицы“. Сѫщо така не е лишно да се подчъртае, че още въ келийното училище сж добивали запознане съ четмо и писмо и момичета отъ Елена.

Преподаванитѣ въ келиитѣ предмети сж били: наустница, псалтирь, евангелие, светче, разни молитвеници и пр. Преподавало се е още и черковно пѣние, необходимо въ онова време за всѣки кандидатъ за „даскалъ“. Това черковно пѣние въ Елена е обръщало особено внимание на първенцитѣ — черковни и училищни настоятели. И въ тритѣ черкови въ Елена се е пѣело по светогорски типъ и службата се е изпълнявала съ най-голѣма ревность и точность.

По предание черковното пѣние въ Елена е продължавало да се поддържа съ успѣхъ до най-ново време. Пѣвци отъ Елена сж били канени на голѣмитѣ служби въ време на храмовитѣ праздници на двата монастиря: Плаковския „Св. Илия“ и Капиновския, или Еленски, „Св. Никола“; а сжщо така и въ време на храмовитѣ праздници на нѣкои отъ околнитѣ села. Сава хаджи Стефановъ Бобчевъ известно време, въ края на 60-тѣ и началото на 70-тѣ години на мин. стол., е обучавалъ на черковно пѣние по псалтикията нѣкои млади хора, дошли отъ Кортенъ, Златарица, Дрѣнта, Беброво и отъ др. Негови ученици отъ Елена си припомняме покойнитѣ Михаила Савовъ Касевъ, отсетне осн. учитель въ Русе и известенъ русенски гражданинъ, Спирдона А. Разсукановъ, Атанаса Кочановъ и нинѣ благополучно живѣещия отецъ Димитъръ П. Разсукановъ

Съ голѣмо присърдце еленчани сж поддържали своитѣ келийни и по-сетне класни учители. Тѣ събирали за тази цель помежду си малки суми, по-късно обединени въ тъй наречената „Учителска каса“, на която помагали и появилитѣ се по-после еснафи у насъ. Въ началото заплатитѣ сж били много скромни, особено на келийнитѣ учители; но откакъ се появява Ив. Момчиловъ, платата почва да става прилична за онова време — 3.000 гроша — и е достигнала до 12.000 гроша годишно за Никола Михайловски. Споредъ преданието, въ Елена не е сжществувалъ обичая да се носи храна на учителитѣ.

Еленчани сж се отличавали и съ своята подкрепа на просвѣтени дейци и подвижници, които се нуждаели отъ насърдчване и помощь. Достойно за отбелезване е въ това отношение характерното писмо, което заточениятъ въ Свѣта-гора голѣмъ подвижникъ и борецъ за независима българска иерархия, за българщина въ черкова и училище, отецъ Неофитъ Бозвели, е написалъ и пратилъ на отца попъ Андрея Робовски въ 1847 г. на 1 декемврий отъ Хилендарския монастиръ. Като благодари на попъ Андрея за това, че се отнася къмъ него тъй съчувствено, той се обръща къмъ него съ думитѣ: „многострадалче и ревнителнѣйший свещениче общенародния ползи и доброти рачитель“, и го моли да поднесе благодарностьта му на „любороднитѣ еленчани“, които „въ туй ми бедно напастное състояние щедроти човѣколюбия, общонародное ми учинено благодеяние, което мя утѣши и съживи, нещемъ забoрави до изходъ души моея“. Текстътъ на това писмо е запазенъ и до днесъ.

* * *

До Освобождението, Еленското класно училище, благодарение на своя подбранъ учителски персоналъ, е стояло винаги на завидна висота. Приемникътъ на Момчилова и Михайловски, Никифоръ попъ Костадиновъ, бѣше образцовъ преподаватель и превъзходенъ възпитатель на питомцитѣ на Еленското класно училище, каквито продължавали да посещаватъ Еленската „даскалоливница“ и отъ околнитѣ мѣста. Прочее, въ течение на едно столѣтие, Елена е била просвѣтно огнище не само за околнитѣ голѣми села-паланки, но и за много градове, въ които сѫ се подвизавали еленскитѣ възпитаници и сѫ ставали учители, свещеници, монаси-духовници и т. н.[1] Нека отбележимъ и това обстоятелство, че учителитѣ-еленчани попъ Андрея Робовски, синъ му даскалъ Стоянъ, особено пъкъ Ив. Момчиловъ, Н. Михаиловски и Никифоръ п. Костадиновъ, бѣха добри и въ много случаи отлични книжовници, съставители на учебници и издатели. Ив. Момчиловъ даже следъ заминаването си отъ Елена въ Горна-Орѣховица бѣше основалъ дружество „Книгопродавница“, като издаде двайсетина учебници и книги за прочить, каквито сѫ напр. прекраснитѣ „Народни сказания по всеобща история“.

С. С. Бобчевъ

---

[1] Подробности за Еленското келийно и класно у-ще и за келийнитѣ и класни учители, съ животописни бележки за последнитѣ, любопитниятъ може да намѣри въ Еленски сборникъ, описание на гр. Елена и Еленско, кн. I, изд. на Еленското Просв. д-во, София 1931 — въ статията на М. Дичевъ: „Градиво за историята на гр. Елена“.